

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАКАРОВ МИХАЙЛО В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 342.7

**ДИСЕРТАЦІЯ
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА В
СИСТЕМІ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. В. Макаров

Науковий керівник:
Слінько Тетяна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, професор

Харків – 2022

АНОТАЦІЯ

Макаров М. В. Конституційно-правовий інститут громадянства в системі сучасних міграційних процесів – Кваліфікаційна наукова праця.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2022.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню інституту громадянства, його еволююванню й міжнародним тенденціям регулювання множинного й подвійного громадянства в системі сучасних міграційних процесів по всьому світу. Наукова робота є одним з перших досліджень окресленої проблеми, в якому: з'ясовано генезу інституту громадянства, його сутність, зміст і принципи в сучасних умовах глобалізації, а також конституційні й законодавчі положення зарубіжних країн стосовно закріплення подвійного громадянства і нормативно-правових актів України з питань міграції і громадянства; встановлено принципи громадянства зарубіжних країн та їх закріплення в міжнародному й національному праві; розкрито сутність і зміст понять «міграція», «міграційні процеси», «система міграційних процесів» а також міграційної й державної політики у сфері громадянства; приділено увагу євроатлантичним прагненням України і суспільства, а також умовам вступу України до Європейського Союзу й наслідки такого рішення.

Мета й завдання даної наукової роботи зумовили вибір її структури. Так, вона складається з 2-х розділів, присвячених історичному аспекту формування і становленню інституту громадянства, визначенню змісту і суті громадянства, його дослідженню як конституційно-правового інституту, принципам інституту громадянства в конституційному праві зарубіжних країн, проблемам реалізації та шляхам вдосконалення законодавства України про громадянство, міжнародно-правовому й конституційно-правовому регулюванню міграційних процесів, а також особливостям реалізації права на громадянство в умовах міграційних процесів у світі й євроінтеграційних прагнень України.

Виокремлено історичні періоди формування інституту громадянства, зокрема, античний, період Середньовіччя, Новий час, сучасний, встановлено їх особливості, а також зроблено відповідний поділ теорій громадянства на емпіричні й нормативні, а моделей інституту громадянства – на республіканську й ліберальну.

Констатовано, що громадянство може розглядатися як: а) самостійний інститут права; б) інструмент запобігання дискримінації за гендерною ознакою; в) елемент конституційно-правового статусу особи; г) суб'єктивне, невід'ємне і природне право особи; ґ) складова конституційної ідентичності; д) механізм і невід'ємна умова участі в управлінні державними справами; е) державний інструмент для законного збору податків; є) інструмент захисту громадянських прав і свобод; ж) елемент державного суверенітету. Право на громадянство, хоч і є природним, загальнодоступним і рівним для всіх індивідів, але перебування у громадянстві деяких країн обтяжує особу і не дозволяє скористатися конституційним правом на свободу пересування, вільний вибір місця проживання і вільно залишати територію. Отже, існує «лотерея народження» й унікальна міграційна політика кожної держави, внаслідок чого громадяни по всьому світу отримують різні можливості реалізувати конституційні права і свободи, зокрема, право на вільне переміщення й міграцію.

Особливу увагу приділено сучасним міжнародним принципам громадянства, а також їх закріпленню в національних і міжнародних нормативно-правових актах. Проаналізовано конституційно-правовий інститут громадянства, виокремлено його ознаки й запропоновано авторську дефініцію поняття «громадянство», проведено класифікацію принципів громадянства в конституційному праві зарубіжних країн.

Грунтовно вивчено статистичні дані більшості країн світу щодо впливу й наслідків міграції для приймаючих країн і держав-відправників, а також проаналізовано чинне законодавство України у сфері громадянства й міграції. Спираючись на результати проведеного дослідження, зроблено висновок, що мігранти позитивно впливають на обидва типи держав, особливо завдяки економічним показникам.

Констатовано, що міграційні процеси мають ознаки системності. Надано класифікацію і характеристику: а) причин формування міграційних процесів, б) міграційних потоків (коридорів), в) суб'єктів міграції, а також за їх внутрішнім переконанням, залежності від території, напрямку й часової ознаки. На основі цього було виокремлено основні типи міграції й проаналізовані головні теорії міграції та «міграційні закони». Доведено, що трудова міграція є найчисельнішим видом міграційних процесів.

Проведено аналіз конституційного і національного законодавства деяких зарубіжних країн, а також міграційної і державної політики. Акцентовано на її унікальності й індивідуальному характері, зважаючи на велику кількість чинників її формування і реалізації. Наголошено, що спостерігається тенденція до впровадження подвійного громадянства, особливо в західних країнах і країнах-членах Європейського Союзу. Розкрито основні переваги й можливі складнощі для особи з подвійним громадянством.

Розглянуто державний суверенітет і виключні повноваження держави у сфері громадянства, контролю кордонів і міграційної політики. Послідовно викладено аргументи справедливості позиції щодо фактичної передачі частини суверенітету й виключних функцій держави Європейському Союзу як наднаціональному органу, що об'єднує держави в політичний союз заради досягнення спільних цілей. Досліджено громадянство Європейського Союзу, можливості набуття особою подвійного громадянства у країнах – учасницях ЄС, наслідки виходу із політичного блоку.

Наведена статистична інформація й характеристика міграції і міграційних процесів в Україні. Підкреслено, що в умовах глобалізації державна і міграційна політика України мають бути переглянуті й спрямовані у бік визнання й закріплення подвійного громадянства, яке де-факто вже давно існує в Україні.

Встановлено, що на сьогодні законодавство України не відповідає сучасним тенденціям у сфері регулювання громадянства і міграції, має занадто велику кількість нормативно-правових актів, які є переважно декларативними. Сформульовано низку пропозицій практично-прикладного характеру стосовно

внесення змін до чинного законодавства в умовах поступової інтеграції України і суспільства в Європейський Союз і Північноатлантичний альянс.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в роботі висновки, пропозиції й рекомендації спрямовані на вдосконалення конституційно-правового інституту громадянства в системі сучасних міграційних процесів, зокрема, законодавства України у сфері громадянства і міграції. Вони можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій сфері – у подальших наукових дослідженнях проблем інституту громадянства й міграційних процесів;

- у правозастосовній діяльності – як підстава вдосконалення вітчизняного законодавства;

- у навчально-методичній роботі – у процесі викладання навчального курсу «Конституційне право України», «Конституційне право», при підготовці підручників та іншої навчально-методичної літератури.

Ключові слова: конституційно-правовий інститут громадянства, громадянство, принципи інституту громадянства, міграційні відносини, міграційні процеси, система міграційних процесів, подвійне громадянство, множинне громадянство, міграційна політика, народний суверенітет, громадянство Європейського Союзу, євроатлантична інтеграція, європейська інтеграція.

SUMMARY

Makarov M. V. Constitutional and Legal Institute of Citizenship in the System of Modern Migration Processes – Qualifying scientific work as a manuscript.

A thesis for philosophy doctor degree in specialty 081 «Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2022.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the institution of citizenship, its evolution and international trends in the regulation of multiple and dual citizenship in the system of modern migration processes around the world. The scientific work is one of the first monographic studies of the outlined problem, in which: the genesis of the institution of citizenship, its essence, content and principles in the modern conditions of globalization, as well as the constitutional and legislative provisions of foreign countries regarding the establishment of dual citizenship and normative legal acts of Ukraine on issues are analyzed migration and citizenship; the principles of citizenship of foreign countries and their consolidation in international and national law are considered; the essence and meaning of the concepts "migration", "migration processes", "system of migration processes" are revealed; researched migration and state policy in the field of citizenship; attention is paid to the Euro-Atlantic aspirations of Ukraine and society, as well as the conditions of Ukraine's accession to the European Union and the consequences of such a decision.

The purpose and tasks of this scientific work led to the choice of its structure. Thus, it consists of 2 sections devoted to the historical aspect of the formation and establishment of the institution of citizenship, the definition of the content and essence of citizenship, its study as a constitutional and legal institution, the principles of the institution of citizenship in the constitutional law of foreign countries, problems of implementation and ways of improving the legislation of Ukraine on citizenship, the international legal and constitutional legal regulation of migration processes, as well as the peculiarities of the realization of the right to citizenship in the conditions of migration processes in the world and Ukraine's European integration aspirations.

The historical periods of the formation of the institution of citizenship are singled out, in particular, the ancient period, the Middle Ages, the New Age, modern times, their

features are established, and the appropriate division of theories of citizenship into empirical and normative ones, and models of the institution of citizenship into republican and liberal ones is made.

It was established that citizenship can be considered as: a) an independent institution of law; b) a tool for preventing discrimination based on gender; c) an element of the constitutional and legal status of a person; d) subjective, inherent and natural right of a person; e) component of constitutional identity; e) the mechanism and integral condition of participation in the management of state affairs; f) state instrument for legal tax collection; g) a tool for the protection of civil rights and freedoms; g) an element of state sovereignty. The right to citizenship, although it is natural, universal and equal for all individuals, but being a citizen of some countries burdens a person and does not allow to use the constitutional right to freedom of movement, free choice of place of residence and freedom to leave the territory. Therefore, there is a "birth lottery" and a unique migration policy of each state, as a result of which citizens around the world receive various opportunities to exercise constitutional rights and freedoms, in particular, the right to free movement and migration.

Particular attention is paid to modern international principles of citizenship, as well as their consolidation in national and international legal acts. The constitutional and legal institution of citizenship is analyzed, its features are distinguished and the author's definition of the concept of "citizenship" is proposed, the principles of citizenship in the constitutional law of foreign countries are classified.

The statistical data of most countries of the world regarding the influence and consequences of migration for the receiving and sending countries were thoroughly studied, as well as the current legislation of Ukraine in the field of citizenship and migration was analyzed. Based on the results of the research, it was concluded that migrants have a positive effect on both types of states, especially due to economic indicators.

It was established that migration processes have signs of systematicity. A classification and characterization of: a) reasons for the formation of migration processes, b) migration flows (corridors), c) subjects of migration, as well as their internal

convictions, depending on the territory, direction and time are given. Based on this, the main types of migration were identified and the main theories of migration and "migration laws" were analyzed. It has been proven that labor migration is the most numerous type of migration processes.

An analysis of the constitutional and national legislation of some foreign countries, as well as migration and state policy, was carried out. Emphasis is placed on its uniqueness and individual character, taking into account the large number of factors of its formation and implementation. It is emphasized that there is a tendency to introduce dual citizenship, especially in Western countries and member states of the European Union. The main advantages and possible difficulties for a person with dual citizenship are revealed.

State sovereignty and exclusive powers of the state in the sphere of citizenship, border control and migration policy are considered. Arguments of the fairness of the position regarding the actual transfer of part of the sovereignty and exclusive functions of the state to the European Union as a supranational body that unites states in a political union for the achievement of common goals are consistently presented. The citizenship of the European Union, the possibility of a person acquiring dual citizenship in EU member states, and the consequences of leaving the political bloc have been studied.

Statistical information and characteristics of migration and migration processes in Ukraine are provided. It is emphasized that in the conditions of globalization, the state and migration policy of Ukraine should be reviewed and directed towards the recognition and consolidation of dual citizenship, which de facto has long existed in Ukraine.

It has been established that today the legislation of Ukraine does not correspond to modern trends in the field of regulation of citizenship and migration, it has too many normative legal acts, which are mainly declarative. A number of proposals of a practical nature have been formulated regarding the introduction of changes to the current legislation in the conditions of the gradual integration of Ukraine and society into the European Union and the North Atlantic Alliance.

The practical significance of the obtained results is that the conclusions, proposals and recommendations presented in the work are aimed at improving the constitutional

and legal institution of citizenship in the system of modern migration processes, in particular, the legislation of Ukraine in the field of citizenship and migration. They can be used:

- in the scientific and research sphere - in further scientific studies of the problems of the institute of citizenship and migration processes;
- in law enforcement activities - as a basis for improving domestic legislation;
- in educational and methodological work - in the process of teaching the educational course "Constitutional Law of Ukraine", "Constitutional Law", during the preparation of textbooks and other educational and methodological literature.

Key words: constitutional and legal institution of citizenship, citizenship, principles of the institution of citizenship, migration relations, migration processes, system of migration processes, dual citizenship, multiple citizenship, migration policy, national sovereignty, citizenship of the European Union, Euro-Atlantic integration, European integration.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження

1. Макаров М. В. Основоположні принципи інституту громадянства: jus soli та jus sanguinis. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». Випуск 29. 2020. С. 120–125.
2. Slinko Tatiana, Makarov Mikhail. Dual citizenship in the context of Ukraine's European integration aspirations. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 1. С. 144–151.
3. Макаров М. В. Моделі античного громадянства та їх особливості в історичній ретроспективі. *Правова позиція*. Видавничий дім «Гельветика». 2022. № 2 (35). С. 93–96.
4. Макаров М. В. Аналіз поняття трудового мігранту в сучасних умовах глобалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 627–629.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію результатів дослідження

1. Макаров М. В. Щодо проблем еміграції населення в Україні. *Юридична осінь 2018 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих вчених та студентів (Харків, 14 листоп. 2018 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Х.: Нац. юрид. ун–т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2018. С. 63–67.
2. Макаров М. В., Слінько Т.М. «Значення принципів інституту громадянства України в контексті міграційних процесів». *Закарпатські правові читання*. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11-31 квітня 2019 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Савчина. Ужгород: РІК–У, 2019, 372 с.71-79.
3. Макаров М. В., Слінько Т. М. Варіативні підходи до юридичної природи громадянства. *Парадигми конституційного права: історія та сучасність. XII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомлень Міжнар. наук. конф. (1–2 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. проф. А. П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун–т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Права людини, 2019. 238 с. С. 71-73

4. Макаров М. В., Слінько Т.М. Сучасні конкуруючі концепції громадянства. *Юридична осінь 2019 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 29 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Х.: Нац. юрид. Ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2019. С. 52–56

5. Макаров М. В. Доктринальні аспекти міграційної політики європейського союзу. *Сучасні конституційні доктрини: проблеми формування та застосування в юрисдикційній практиці*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (11 червня 2021 року). За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. (XIV). 2021. С. 49–50. С. 184. с. 49-50.

6. Макаров М. В. До питання про конституційний статус Донецької та Луганської областей. *Конституція як основа розвитку правової системи : VIII Тодиків. читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (2–3 жовт. 2015 р.). Харків : Права людини, 2015. С. 136–137.

7. Макаров М. В. Сучасна конституційна назва парламенту України через історичну призму конституціоналізму. *Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. XI Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомлень міжнар. наук. конф. (26–27 жовт. 2018 р.). Харків : Права людини, 2018. С. 53–55.

8. Макаров М. В. «Modern trends in the development of the principles of the institution of citizenship». *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого / Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2019. – 85-88 с.

9. Макаров М. В. Міграційні небезпеки для інституту громадянства в контексті національних інтересів України. *Матеріали X-ї наукової інтернет-конференції студентів і аспірантів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Реалізація права на працю і безпека людини в сучасних умовах життєдіяльності»*, 25–26 квітня 2019 р. Х.: Нац. юрид. ун-т, 2019. С. 365–372.

10. Макаров М. В. Становлення інституту громадянства в Україні: історичний аспект. *Матеріали круглого столу «Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах: історичний аспект».* (До 80-річчя незалежності Карпатської України). Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. – Х.: ФОП Бровін О. В., 2019. С.104-105.

11. Макаров М. В. Поняття та основні види міграційних процесів. *Юридична осінь 2020 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених* (Харків, 23 листоп. 2020 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Х.: Нац. юрид. ун–т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 12–14.

12. Макаров М. В. Трансформація інституту громадянства в правовій культурі України під впливом міграційних процесів. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. (19 черв. 2020 р.). Харків: Права людини, 2020. С. 196–197.

13. Макаров М. В. Аналіз мікрорівневих теорій в системі сучасних міграційних процесів. *Матеріали круглого столу «Історія державотворчих процесів в Україні і зарубіжних країнах* (до 30-ї річниці незалежності України та 25-річчя Конституції України)». 2021. С. 103–104.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА	15
1.1. Формування і становлення інституту громадянства: історичний контекст.....	15
1.2. Громадянство як конституційно-правовий інститут.....	32
1.3. Принципи інституту громадянства в конституційному праві зарубіжних країн.....	52
1.4. Законодавство України про громадянство: проблеми реалізації та шляхи вдосконалення.....	78
Висновки до розділу 1	103
РОЗДІЛ 2. ГРОМАДЯНСТВО ПІД ВПЛИВОМ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	110
2.1. Міжнародно-правове та конституційно-правове регулювання міграційних процесів	110
2.2. Особливості реалізації права на громадянство в умовах міграційних процесів в Україні.....	134
2.3. Інститут громадянства в контексті євроінтеграційних прагнень України.....	163
Висновки до розділу 2	190
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
ДОДАТОК	249

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ХХІ столітті під впливом глобалізації відбувається трансформація міграційних процесів, що помітно впливає на політичну, соціально-економічну, духовну та інші сфери життя суспільства і держави. Пояснюється це тим, що завдяки розвитку техніки і технологій легше з однієї країни виїхати до іншої й для цього потрібно менше часу, стає популярнішим і масштабним туризм, розширюється співробітництво між державами, задля якого укладаються міжнародні договори про співпрацю, що, у свою чергу, сприяє поглибленню спеціалізації й поділу праці, посиленню конкуренції, підвищенню якості товарів і послуг тощо. Це, звісно, позитивно. Однак не треба забувати й про те, що, крім вказаного, спостерігається притік дешевої робочої сили з менш розвинених і бідних країн, що зумовлює загострення конкуренції на ринку праці розвинених держав, викликає невдоволення політикою влади, урешті-решт, ускладнює міжетнічні й міжнаціональні відносини. З огляду на більшість країн Європи потенційною загрозою для себе визнає негативні наслідки свободи пересування робочої сили. Більш того, нині у вона є цілком реальною. На підтвердження наведемо наступні цифри: у Франції на сьогодні кількість мігрантів-мусульман перевищує вже 8 млн осіб, у Німеччині на цей час налічується 7,5 млн осіб німецького походження. Наведене зайвий раз підтверджує, що швидкість і легкість пересування громадяни, ресурси, інформація і послуги як результат глобалізаційних процесів у багатьох державах, у тому числі й Україні, виступають чинником зростання напруги й незадоволення всередині значної кількості країни, що безпосередньо впливає на настрої громадян. Виходячи із загальносвітових тенденцій, можна сміливо стверджувати, що міграційні процеси потребують регулювання, а задля цього приймаючі країни мають переглядати й удосконалювати міграційну політику, систему безпеки (як внутрішню, так і зовнішню).

Як показує досвід, на сьогодні спільними для багатьох держав є питання необхідності інтеграції осіб, які постійно проживають у країні, збільшення кількості шлюбів між особами, які мають різне громадянство, свобода пересування,

свобода обрання місця проживання і праці тощо, а отже, вони потребують негайного вирішення. У зв'язку з цим у міжнародному і конституційному праві постійно виникають численні проблеми стосовно унормованості інституту громадянства.

Розуміючи це і беручи до уваги трансформації, що мають місце, ряд розвинених країн уже запусив процес внесення змін до нормативно-правових актів із питань регулювання громадянства і міграції, модернізації і приведення їх у відповідність до нових геополітичних умов. Україна, на жаль, помітно відстає від багатьох із них.

Пояснень багато. Так, однією з причин такого стану справ є «одвічна вірність» одній державі, саме тому наукові дослідження у цій сфері аж до кінця Другої Світової війни не проводилися. Більш того, до останнього часу інтерес до вивчення подвійного (множинного) громадянства майже був відсутній. Ситуація змінилася з появою політичних блоків держав, стрімким розвитком міжнародного права, технологій і суспільств. Якщо раніше подвійне громадянство пов'язувалося із неможливістю особистої ідентичності, зменшенням (іноді й взагалі із втратою) довіри з боку державних органів тощо, то сьогодні воно, навпаки, відкриває нові можливості в системі міграційних і політичних відносин, автором яких стає індивід.

Незважаючи на важливість і місце, яке посідає питання подвійного громадянства при проведенні недавніх глобальних політичних змінах, воно залишається на сьогоднішній день недостатньо вивченим. До цього варто брати до уваги й те, що міграційна політика кожної країни нині може розглядатися як унікальна. Станом на сьогодні, можна зазначити наступні тенденції щодо нормативно-правового регулювання подвійного громадянства в зарубіжних країнах: закріплення (передбачення) подвійного (множинного) громадянства для кожного; політика національного членства і передбачення подвійного (множинного) громадянства держав-наступниць колишніх багато етнічних федерацій (як-от Чехословаччина, Югославія й Радянський Союз), або політичними об'єднаннями держав (Європейський Союз, НАТО, Північний

Паспортний Союз); політика недопущення випадків членства й набуття подвійного (чи іноземного) громадянства у посткомуністичних національних державах (Албанія, Болгарія, Румунія й Угорщина).

Резюмуючи все висловлене вище, наголосимо, що в мінливому світі, де існують і з кожним днем стають помітнішими економічні й політичні розбіжності, отримання другого паспорта слід розглядати як «варіант виходу», оскільки особа отримує додаткові засоби соціально-економічної мобільності, безкоштовного пересування, доступу до державної служби чи інформації, соціальних і суспільних ресурсів (йдеться про робочі місця, освіту, соціальне забезпечення, охорону здоров'я, страхування, приватну власність). Крім того, для національних меншин, подвійне громадянство служить способом збереження їх самобутності, підтримання зв'язків із метрополією й участі в культурно-політичному житті країни-відправника. Якщо раніше подвійне чи множинне громадянство було неприпустимим і заборонялося в багатьох державах на законодавчому рівні (навіть у конституціях) через те, що оскільки вважалося загрозою національній безпеці, ймовірним каталізатором державної зради, шпіонажу, то з часом непримиренна публічна думка щодо можливості набуття особою подвійного чи множинного громадянства пом'якшилася.

Іммігранти в Україні стикаються з багатьма перешкодами, а мігранти з нашої країни в іноземних державах обмежені в можливостях швидкої інтеграції, тобто вони лише формально мають рівні права і свободи із іноземними громадянами. Роз'яснимо висловлене. Як і в більшості країн Європи, іммігранти в Україні користуються основними правами й довгостроковою безпекою, але порівняно з громадянами кількість прав і свобод менша (освіта, політична участь, набуття громадянства), не рівні й можливості. Не можна оминати й того, що в нашій державі політика з окремих напрямів інтеграції значно різниться за рівнем розвитку, що неприпустимо. Крім того, не слід забувати, що можливості оселитися на тривалий час і бути захищеними від дискримінації та інших небезпек мають бути однаковими.

Отже, нерозуміння суті, значення конституційно-правового інституту громадянства і його ролі в міграційних процесах, які, беззаперечно, змінюють суспільство і державу, веде до гальмування розвитку України, що особливо небезпечно з огляду на обраний вектор – вступ в Європейський Союз. У зв'язку з цим стає очевидною нагальна необхідність у теоретичному осмисленні конституційно-правового інституту громадянства в умовах глобалізації, вивченні причин і наслідків сучасних міграційних процесів, виробленні концептуальних підходів до модернізації української нормативно-правової бази у сфері міграційної політики, приведенні її у відповідність до європейських стандартів задля її успішного використання на практиці.

Усе вказане вище підтверджує актуальність даного дослідження. На користь висловленого також свідчить і той факт, що модернізація інституту громадянства і перегляд міграційної політики України повинні спиратися на доведені й системно розроблені науковцями положення. Тільки такий підхід дозволить правильно й комплексно вирішити поточні проблеми у сфері набуття особами множинного (подвійного) громадянства в сучасних умовах.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці зарубіжних і вітчизняних вчених-представників як конституційного, так і інших галузей права, філософії права. Зокрема, окремі аспекти інституту громадянства вивчали такі науковці, як: С. Айєлет, С. Альбертіні, Ю. Г. Барабаш, Р. Баубок, Г. В. Берченко, Ю. Р. Боярс, О. В. Буткевич, К. Вітінгтон, О. В. Грищук, Ж.-Р. Груут, І. І. Дахова, А. Дельгадо, В. Кікот, Н. Б. Кінаш, А. М. Колодій, Д. Костакопулу, О. Г. Кушніренко, Т. Маршал, В.Ф. Мелашенко, Дж. Покок, В. Ф. Погорілко, Я. В. Подима, М. В. Савчин, Т. М. Слінько, М. І. Суржинський, Ю. М. Тодика, Є. В. Ткаченко, Д. Хітер, В. М. Шаповал, М. Шіхан, О. В. Щербанюк та ін.

Варто зауважити, що під час написання дисертації використовувалися не тільки праці вчених-конституціоналістів, а й на доробки фахівців із загальної теорії держави і права, філософії права, конституційного права зарубіжних країн, права Європейського Союзу тощо, як-от: Р. Баубок, Р. Белламі, Дж. Бейліс, Е. Бісфам, Ю. А. Боков, С. Браян, В. М. Бріггс, Г. Готев, М. Гудвін, Р. В. Дайсон, О. Г. Данильян,

А. М. Данцер, А. А. Дегтярьов, Х. Де Хаас, Б. Дітц, Дж. Ді Джованні, М. С. Дністрянський, Р. Дженіссен, К. Джоппе, Дж. Дюран, С. Лі Еверетт, П. Зароу, П. Е. Картледж, І. П. Майданик, С. І. Максимов, Л. Ю. Максимова, О. А. Малиновська, Н. Дж. Мелоун, Д. С. Мессі, П. Б. Менвіль, Д. С. Мессі, О. В. Петришин, С. П. Рабінович, Б. Рассел, В. В. Речицький, С. Сміт, І. Д. Софінська, В. К. Томпсон, Д. Торлі, І. Б. Фан, К. Хаас, С. Ходкінсон, Д. Хоскінг, Г. Форте, А. Шачар, Х. С. Якименко, І. В. Яковюк, С. А. Янковський, Ч. Янсон та ін.

Також слід наголосити, що автору вдалося зробити певні висновки й запропонувати деякі положення, спираючись на результати всебічного вивчення не тільки доктринальних джерел, а й на нормативно-правових актів міжнародного й національного права, галузевого законодавства України і зарубіжних країн. Емпіричною основою даного дослідження стали судові рішення Європейського суду з прав людини та Суду справедливості Європейського Союзу, листи контролюючих органів, інформаційні листи міграційних органів, узагальнюючі й індивідуальні статистичні дані.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000966).

Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 23 листопада 2018 року).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексна науково-правова характеристика інституту громадянства у призмі історичної ретроспективи, сучасних міграційних процесів та євроатлантичної і європейської інтеграції України.

Відповідно до вказаної мети було поставлено наступні завдання:

- з’ясувати причини формування та становлення інституту громадянства в історичному контексті;
- обґрунтувати громадянство як конституційно-правовий інститут;
- окреслити систему принципів конституційно-правового інституту громадянства в Україні та зарубіжних країнах;
- з’ясувати особливості реалізації права на громадянство в зарубіжних країнах в умовах міграційних процесів, запропонувати шляхи вдосконалення національного законодавства;
- визначити міжнародно-правове та конституційно-правове регулювання міграційних процесів;
- виокремити особливості реалізації права на громадянства в умовах міграційних процесів в Україні;
- з’ясувати специфіку євроатлантичних і євроінтеграційних прагнень України, а також умови і наслідки інтеграції.

Об’єктом дослідження виступають правові відносини щодо конституційно-правового інституту громадянства в системі сучасних міграційних процесів.

Предметом дослідження є конституційно-правовий інститут громадянства в системі сучасних міграційних процесів.

Методи дослідження. Застосування цілої низки як загальних, так і спеціальних методів наукового дослідження дали змогу досягти обґрунтованості, переконливості, достовірності авторських положень і висновків. Завдяки логічному методу проаналізовано основні терміни і поняття, що визначають зміст даного дослідження (розділи 1, 2). Історичний метод використано для всебічного дослідження історичних віх нормативного оформлення інституту громадянства (підрозділ 1.1) і генези виникнення і вирішення окремих проблем набуття особою подвійного громадянства (підрозділ 2.3), системний – при з’ясуванні суті і змісту поняття «громадянство» (підрозділ 1.2), формуванні системи принципів цього інституту (підрозділ 1.3), дослідженні системи законодавства України з питань громадянства (підрозділ 1.4.), окресленні системи інституціоналізації й виокремленні ознак міграційних процесів (підрозділ 2.1.). Статистичний метод

було використано при наведенні фактів щодо масштабів сучасних міграційних процесів (2.2). Такі логічні методи дослідження, як індукція (від конкретного до загального) і дедукція (від загального до конкретного) дозволили узагальнити ознаки інституту громадянства (підрозділ 1.2), сформулювати визначення поняття й охарактеризувати міграційні процеси (індукція) (підрозділ 2.1), вказати особливості реалізації права на громадянство в умовах міграції, спираючись на загальнотеоретичні уявлення про громадянство і міграцію (дедукція) (підрозділи 1.4 і 2.3). Завдяки порівняльно-правовому методу наукового пізнання співставленні міжнародно-правові принципи громадянства і національні підходи до регламентації відповідного інституту (підрозділи 1.3 і 1.4), а також позитивного й негативного ставлення законодавця до множинного (подвійного) громадянства (підрозділи 2.2 і 2.3). За допомогою формально-юридичного методу проаналізовано приписи чинного міжнародного і національного законодавств і запропоновано підходи до їх реформування, зокрема, завдяки внесенню відповідних законодавчих змін (розділи 1, 2).). Що стосується формально-юридичного методу, то він був застосований при тлумаченні та аналізі нормативних положень, що визначають процедури надання громадянства шляхом «права ґрунту», «права крові» та іншими принципами, та регламентують порядок перетину державних кордонів зарубіжних країн (підрозділ 2.3 та розділ 3). При розгляді джерел судових доктрин з питань подвійного громадянства було застосовано метод «кейс-стаді» (підрозділ 2.3).

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є першим у науці конституційного права України комплексним науково-правовим дослідженням інституту громадянства у призмі історичної ретроспективи, сучасних міграційних процесів та євроатлантичної і європейської інтеграції України. За результатами проведеного наукового дослідження були сформульовані наступні наукові положення та зроблено висновки, які характеризуються науковою новизною:

уперше:

– проаналізовано питання збереження й захисту громадянства України у тих громадян нашої країни, які перебувають на тимчасово окупованій території;

встановлено залежність між захистом громадянства України і забезпеченням національної безпеки, доведено, що в умовах воєнного стану, який нині введено в нашій державі, виникає необхідність у створенні нових і вдосконаленні наявних правових форм і засобів захисту прав і свобод громадян України;

– обґрунтовано необхідність запровадження обов'язкового єдиного іспиту для тих осіб, які бажають отримати громадянство України; аргументовано, що він має складатися з трьох тестів, саме з української мови й історії України, тест на знання Конституції України й вимагатиме законодавчого врегулювання;

удосконалено:

– підстави виокремлення ознак інституту громадянства, запропоновано до них віднести такі, як: а) юридична єдність норм; б) системність і цілісність; в) однорідність суспільних відносин, які склалися у процесі правового регулювання; г) регулювання великою кількістю нормативно-правових актів усіх рівнів; г) відносна стабільність норм-принципів інституту громадянства, їх соціальна й політична природа, динамічність; д) особлива охорона з боку державних органів, місцевого самоврядування й міжнародних організацій; (е) необхідною умовою для коректного функціонування інших конституційно-правових інститутів; (є) поєднує методи правового регулювання (диспозитивний та імперативний);

– тезу про те, що ключовими ознаками поняття «громадянство» слід визнати те, що воно: а) є суб'єктивним, природним і невід'ємним правом кожної особи; б) має територіальний та екстериторіальний характер; в) потребує обов'язкового документального, індивідуального й юридичного оформлення; г) характеризується унікальністю юридичного факту набуття громадянства за часовою ознакою;

– підходи до обґрунтування вірності теорії, відповідно до якої громадянство не завжди розглядається як тільки позитивний аспект індивідуальності. Аргументовано, що, незважаючи на те, що громадянство – це суб'єктивне, природне і невід'ємне право, у деяких випадках статус громадянства негативно впливає на реалізацію прав і свобод, перешкоджає чи обмежує їх, зокрема таких,

як: на вільний вибір місця проживання, вільно залишати територію та свободи на пересування. Як приклад було розглянуто словосполучення «лотерея народження»;

– класифікацію сучасних міжнародних принципів інституту громадянства і форм його набуття, зміни і втрати. Констатовано, що існують такі форми набуття, зміни і втрати громадянства, як: а) натуралізація; б) «*jus maternii*», що виступає сучасним різновидом першого; в) «*jus officii*»; г) «*jus matrimonii*», тобто громадянство за шлюбом; ґ) дарування громадянства; д) оптація; е) «*jus adoption*» – набуття громадянства дитиною або батьками на підставі процедури усиновлення; є) «*jus investment*» (громадянство за інвестиції); ж) трансферт громадянства; з) реінтеграція й репатріація; и) принцип відмови від громадянства, його зміни і денатуралізації; і) депортація; ї) політичний притулок, й) заборона на примусове повернення, к) екстрадиція, л) відмова та вихід з громадянства, м) зміна громадянства, н) денатуралізація й експатріація; о) біпатризм;

– дефініцію поняття «громадянство», запропоновано таке його трактування: сформований під впливом об'єктивних причин (історичні, економічні, політичні, територіальні, міжнародні чинники) і суб'єктивних (вплив національної ідеї в цілому на суспільство та ментальні особливості окремої людини) стійкий, постійний, необмежений в часі і просторі, закріплений у відповідних національних і міжнародних нормативно-правових актах і визнаний суспільством правовий зв'язок між людиною і державою, що проявляється в передбаченні їх взаємних прав і обов'язків. Тож запропоновано внести зміни до чинного законодавства України про громадянство, а саме: – дати чітке визначення поняттю «подвійного (множинного) громадянства» задля його однозначного тлумачення; – розробити дієвий механізм встановлення подвійного громадянства на території України; – внести зміни до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення, встановивши адміністративну відповідальність за приховування громадянства (підданства) іншої держави або громадянств (підданств) інших держав;

– аргументування справедливості положення стосовно існування відмінностей між поняттями «міграція» і «міграційні процеси». Констатовано, що останнє включає в себе не тільки статистику і факт перетину кордонів країн, а й процес

натуралізації іноземців, інтеграцію в суспільство, надання допомоги мігрантам різних категорій, повернення їх до країни-відправника, набуття подвійного громадянства внаслідок міграції та регулювання міграційних коридорів (потоків) міжнародними й національними нормативно-правовими актами;

набули подальшого розвитку:

– обґрунтування виправданості/наявності підстав для закріплення в сучасному конституційному праві зарубіжних країн принципів громадянства «*jus soli*» і «*jus sanguinis*»;

– положення, в яких розкривається зміст конституційних і законодавчих принципів громадянства України. Аргументовано, що в Україні де-факто існує множинне громадянство за принципом оптації, а також те, що законодавство України, по-перше, поєднує в собі принципи «*jus soli*» і «*jus sanguinis*», по-друге, прямо не забороняє множинне громадянство;

– концепції громадянства «дискреційна держава», «індивідуальна», «аскриптивна спільнота», «об'єктивного зв'язку»;

– класифікація суб'єктів з позицій системи міграційних процесів, тож існують такі групи, як: а) тимчасові трудові мігранти; б) висококваліфіковані і бізнес-мігранти; в) довгострокові низькокваліфіковані мігранти; г) нелегальні або незареєстровані мігранти; ґ) індивіди, які зазнали вимушеної міграції (біженці, шукачі притулку); д) мігранти для возз'єднання з сім'єю або реєстрації шлюбу; е) особи, які повернулися;

– положення щодо класифікації сучасних теорій міграції, спираючись на яке виокремлено такі, як: а) мікрорівнева, що включає в себе теорію причин міграції «тяжіння і виштовхування», неокласичну, символічну й теорію соціальних конфліктів; б) макрорівнева, яка увібрала теорії подвійного ринку праці, світової системи, систем міграції та відносної депривації; в) мезорівнева, складовими якої слід визнати теорію кумулятивної причинності, «мережі», інституційну теорію соціального капіталу мігрантів і теорію нової економічно-трудоваї міграції; г) біхевіористська, або теорія рівноваги; ґ) історично-структурна; д) теорія сегментованої праці; е) міграційних систем;

– теза про те, що існують «міграційні закони», їх дія доводить, що: а) для особи визначальними є економічні причини; б) чим потужніше (більше) місто, тим сильніше воно вабить мігрантів; в) державна міграційна політика формується під впливом діючих міграційних потоків;

– аналіз понять «множинне і «подвійне» громадянство, стосовно того, що існують країни, у яких на законодавчому рівні передбачається біпатризм, тобто особі прямо не забороняється набувати іноземного громадянства, і держави, в яких прямо забороняється мати будь-яке інше громадянство, наведено їх приклади. Констатовано, що подвійне громадянство не обтяжує особу, але передбачає деякі обмеження в одній з країн;

– теоретичні положення, відповідно до яких кожна держава провадить індивідуальну державну міграційну політику;

– обґрунтування позицій, згідно з якими країни – члени ЄС делегують частину власних суверенних прав і функцій Європейському Союзу, який виступає наднаціональною, політичною організацією, для досягнення спільних цілей і задоволення інтересів, доведено, що громадянство Європейського Союзу є додатковим, доповнюючим й автоматичним;

– теоретичні положення щодо неминучості змін інституту громадянства, зокрема, через євроінтеграційні й євроатлантичні прагнення України, вплив сучасних міграційних процесів.

Практичне значення одержаних результатів. Дане наукове дослідження має як теоретичне, так і практично-прикладне значення. Одержані результати і зроблені висновки у подальшому можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для дослідження проблем інституту громадянства і міграційних процесів;

– у правотворчості – при опрацюванні законопроектів щодо внесення змін до Конституції України, Закону України «Про громадянство України» та підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують діяльність, пов'язану з набуттям особою громадянства України чи статусу біпатрида;

– у *практичній діяльності* – при проведенні науково-методичних семінарів, що предметно орієнтовані на вирішення проблемних питань конституційного права України та конституційного права зарубіжних країн;

– у *навчальному процесі* – при підготовці навчальних і навчально-методичних видань і посібників з дисципліни «Конституційне право України», «Конституційне право», а також у рамках освітнього процесу у вищих навчальних закладах, що проводять підготовку фахівців за правничими спеціальностями.

Апробація результатів дослідження. Дане наукове дослідження виконано й у подальшому обговорено на кафедрі конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Практично орієнтовані рекомендації та основні наукові висновки і положення дисертації викладені у доповідях на відповідних всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: «Конституція як основа розвитку правової системи. Тодиківські читання VIII» (м. Харків, 2 жовтня 2015 р.); «Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. Тодиківські читання XI» (м. Харків, 26 жовтня 2018 р.); «Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах: історичний аспект» (м. Харків, 27 березня 2019 р.); «Реалізація права на працю і безпека людини в сучасних умовах життєдіяльності» (м. Харків, 25–26 квітня 2019 р.); «Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців» (м. Харків, 15 травня 2019 р.); «Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. Тодиківські читання XIII.» (м. Харків, 19 червня 2020 р.); «Юридична осінь 2020 року» (м. Харків, 23 листопада 2020 р.); «Історія державотворчих процесів в Україні і зарубіжних країнах (до 30-ї річниці незалежності України та 25-річчя Конституції України)» (м. Харків, 27 травня 2021 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що містять сім підрозділів, списку використаних джерел (402 найменувань) та додатку. Загальний обсяг дисертації – 251 сторінок, з них основного тексту – 204 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА

1.1. Формування і становлення інституту громадянства: історичний аспект

Специфіка інституту громадянства полягає в тому, що таке складне і багатогранне явище бере свій початок фактично із появою в світі перших держав, але продовжує розвиватися й змінюватися і сьогодні. Відповідно до цієї точки зору, громадянство в якості предмета дослідження залишається статичним, але значення терміну час від часу зазнає трансформацію.

Очевидно, виникненню інституту громадянства передують сам феномен громадянства як такий. Тож починаючи дослідження, ми відзначимо, що формування і становлення інституту громадянства багато в чому перегукується з іншими конституційно-правовими інститутами, такими, як демократія, інститут підданства, політична активність, громадянське суспільство тощо.

Софінська І. Д., зазначає, що сучасні дослідження концепцій інституту громадянства дозволяють нам виділити такі основні часові етапи його еволюції: 1) античний (Стародавня Греція, Стародавній Рим, Візантія); 2) середньовічний, або класичний (від X століття до XV ст.); 3) сучасний (кінець Другої світової війни до сьогодні). Він породив такі концепції, як: європейська (модель громадянства Європейського Союзу, починаючи з прийняття Маастрихтської угоди 1992 року); транснаціональна (модель громадянства третього тисячоліття, яка пов'язана з глобалізацією, міграційними процесами у світі), а також інші теорії громадянства, наприклад, неокантіанська, щодо космополітичного громадянства [150, с. 137] та інші. Чимало дослідників вказують на початок інституту громадянства саме з міст-держав в Стародавній Греції. Новозеландський історик політичної думки Джон Паккок зазначав: «Поліс являє собою як політичні збори міста-держави, так і всього суспільства» [1, с. 32]. Звісно, Середземноморський басейн і територія сучасної Європи – не єдині місця, де зародилося громадянство. Перед аналізом давногрецької моделі громадянства варто зазначити, що разом із нею виникли інші, наприклад, давні моделі в Китаї, Єгипті, Індії, Ізраїлі, Боспорській державі та

багато інших [343, с.109]. Але саме давньогрецька держава, на думку таких дослідників, як Вейн Томсон [393, с. 7], Маура Елін [331, с. 8], Джон Фіндлінг [298, с. 23], Пітер Зерроу [402, с. 3] та інших є «основою сучасної західної культури і вважається колискою західної цивілізації».

Античний період. Перша форма громадянства була заснована в невеликих органічних полісах, де люди жили в давньогрецькі часи. Громадянство не розглядалося як окрема діяльність від приватного життя окремої людини, в тому сенсі, що не було відмінностей між державним і індивідуальним життям. Акцентуємо увагу на ознаках давньогрецької моделі громадянства. Основні відмінності - це прояв активної соціально-політичної поведінки, особливо в політичних зборах полісу.

На думку Джефрі Хоскінга, ця ознака була пов'язана із провідною роллю свободи в житті кожного громадянина. Він зазначав «...греки організували свої політичні інститути так, щоб вони залишалися вільними людьми» [281, т. 1].». Також, саме зростання рабства змусило греків як ніколи усвідомити цінність свободи.

Із цієї влучної думки ми можемо виокремити наступні тези. Перше, що спонукало суспільство прийняти громадянство як явище – постійні загрози з боку інших народів, а згодом і держав. Громадянство виступає як об'єднуюча сила, завдяки якій люди змогли виокремити свою територію і вважати її своєю батьківщиною. Друге, після успішних державотворчих процесів в суспільстві зріло розшарування та міграційні процеси. Через інтенсифікацію імміграції, питання відмежування греків й інших національностей вже було питанням часу. Громадянство тоді повинно було виокремити націю, населення якої очевидно мало пріоритет над іноземцями. Третє, беручи до уваги вищевказані тези та постійні умови війни, в яких захист життя людини і суверенітету держави посідали провідне місце, появу громадянства пов'язують із військовою службою. Ідея громадянства була описана, як допоміжна функція збору армії всіх грецьких полісів перед обличчям загальної небезпеки. Також варто додати, що громадянство, подібно до грецького військового формування «фаланги», змушує дивитись у майбутнє і

підключатись про уроженців Давньої Греції не тільки в межах своєї родини, але й держави. Схожа в тому сенсі, що без захисту (прав і свобод в юридичному значенні) всього населення державою, і навпаки, захистом кожним громадянином своєї держави неможливо перемогти на міжнародній арені. Таким чином, участь у політичному житті за таким підходом була тісно пов'язана з військовою ефективністю давньогрецького війська.

Вважається, що до правління Солона в античній Греції не існувало єдиної чіткої концепції громадянства, а лише різноманітні її варіанти в полісах [388, с.120]. Пізніше можна вказати на існування правової доктрини громадянства в усіх містах-державках античної Греції (Аргосі, Афінах, Коринфі, Мікенах, Мілеті, Сіракузах, Спарті, Фівах та інших), де під громадянством розумівся статус людини, а також громадянство було ефективним інструментом полісу відокремлювати своїх громадян від інших та визначати приналежність людей до конкретних міст-держав [345, с. 23][282]. Громадянин античної Греції був активним і безпосереднім учасником «творення державної волі», а також посередньо, вибираючи державних урядовців [153, с. 145].

Про належність особи до грецького громадянства свідчив передусім факт народження, походження від батьків, повноправних громадян [153, с. 135]. Вирішальне значення для суспільно-політичного життя всієї старої Греції мав особистий, родово-кровний момент, оскільки громада горожан була тотожна державі. На думку Володимира Старосольського, «теоретично висказав це зовсім ясно давньогрецький філософ Аристотель, а практично таке розуміння держави опанувало все політичне мислення та діяльність» [1, с.7][153, с. 136].

Як зазначає Фан І. Б., на право бути громадянином поліса індивід міг претендувати за наявності у нього таких обов'язкових ознак: а) особистої свободи; б) певного походження, тобто приналежності до аристократичного роду, сім'ї, в різний час входять в спільність громадян; в) приватної власності на землю (в місті чи поза ним) і будинку; г) вікового цензу – понад 30 років; д) чоловічої статі; е) певного майнового цензу для заняття вищих державних посад; ж) свободи від необхідності працювати. Право на громадянство породжувало цілий комплекс

приватно та публічно-правових можливостей для жителя, який володіє всіма цими ознаками: право власності на землю і її використання, участь в політичному житті, в функціонуванні різних органів влади, участь в релігійно-культових заходах, ритуалах тощо. Право на громадянство реалізовувалося залежно від ступеня володіння індивідом цими ознаками [174, с. 94].

Видатний грецький історик Полібій окреслив конституційні прагнення та політико-правові особливості розвитку античної концепції громадянства в Стародавній Греції та відзначив дві головні характеристики: «ізополітичність» та «симполітичність» [37, с. 58].

Перша передбачала горизонтальні, рівноправні відносини, що діяли на підставі договору про об'єднання незалежних полісів античної Греції у союз, де панувало індивідуалістичне громадянство всіх жителів цих міст-держав. Однакові громадянські права і свободи в кожному грецькому полісі союзу, незалежно від географічного розташування. Наявність громадянства різко виділяло людей з ним, та іноземців і осіб без громадянства, які проживали у цих містах [354, с. 175-176]. Фактично було застосоване те, що зараз в науці визначають як «принцип єдиного громадянства» в територіальному аспекті. Згодом ця характеристика давньогрецького громадянства стала «ядром» концепції громадянства будь-якої унітарної держави. Також, вважається, що ідея ізополітичного громадянства присутня в ядрі сучасної концепції громадянства Європейського Союзу, коли громадянин однієї держави-учасниці ЄС, легально проживаючі на території іншої держави-учасниці ЄС, володіє однаковими з її громадянами правами та обов'язками [262, с. 10].

«Симполітичність», навпаки, була пов'язана із спільним громадянством всіх громадян, жителів міст-держав античної Греції, які об'єдналися у союз на підставі договору. Йшлося про поглинання суверенності незалежних міст-держав античної Греції, розмивання їхньої ідентичності та громадянства, встановлення чітких вертикальних договірних відносин між спільними органами влади та учасниками союзу [352, с. 35]. «Симполітичність» в умовах сьогодення є характеристикою федеративних держав у контексті відмінностей правового регулювання (зокрема індивідуальні нормативні акти) суб'єктів союзу.

Таким чином, можна виділити дві основні моделі громадянства, які зародилися в античні часи та мали нормативний характер. Республіканська модель громадянства бере свій початок в античній Греції з V століття до н.е., а саме в її містах-державках (в Афінах, Коринфі, Мілеті, Спарті та Фівах) [220, с.91][283, с.130]. Така модель відзначалася тим, що кожен громадянин мав однакові права щодо здійснення партисипативної демократії (демократії участі), насамперед, коли йшлося про право голосу та право бути обраним до органів публічної влади, а також впливати на політичне життя [355, с. 3-5]. У республіканському підході, громадянин наділений повноваженнями і тим самим ідентифікується не як суб'єкт влади, а як його носій, як володар свого "я". Він зароджується в полісах, на основі і завдяки вищевказаним ознакам. Характеризується рівною участю громадян у політичних інститутах. Після Арістотеля подібні погляди на громадянство можна знайти в творах Тацита і Цицерона, Макіавеллі і Руссо – вже як традиційна частина в теорії вчень про республіканське громадянство.

Наступна, ліберальна модель є провідною в епоху Римської республіки. Основна його відмінність полягає в тому, в Стародавніх Афінах громадянство було основою рівності, а в давньоримські часи це результат класової боротьби між патриціями і плебеями [190, с. 6]. Крім того, жителі Стародавнього Риму ніколи не здобували однакової політичної влади, оскільки Сенат був політичним органом, а патриції домінували в Римській республіці.

Згідно з римським девізом, «Senatus Populusque Romanus» (Сенат і римський народ), римські громадяни розглядалися як співправителі (в розумінні народу), а не як одноосібні правителі Римської республіки (як це було в Стародавній Греції) [340, с.45]. Тим не менш, саме ліберальний підхід яскраво простежується в епоху Римської імперії. У цей історичний період розширення Імперії призвело до визнання римського громадянства цінністю. Підкорені народи (греків, єгиптян, євреїв, македонців, британців, галлів, кельтів тощо) різко відмежовувались й мали зовсім інший правовий статус ніж римські громадяни. Фактично вони могли бути на військовій службі чи в рабстві. Цей перехід трансформує саму концепцію громадянства, що була раніше, й апелює до визнання конкретного правового

статусу людини, ніж активної політичної участі. Такий стан громадянства, як вказує Річард Белламі, називали «*civitas sine suffragio*» [41, с. 39]. Фраза означає «рівень» громадянства в Римській республіці, що надає всі права римського громадянства, за винятком права голосувати в народних зборах. Цей статус був вперше поширений на деякі міста-держави, які були включені до складу Республіки [199, с. 85]. Надалі використовувався як базовий і основний інструмент політичної романізації для включення завойованих регіонів в подальше будівництво Римської імперії [333, с. 104]. Відповідно до цього підходу, громадянин був тим, хто поділяв правову спільноту, був захищений і зобов'язаний нею. Зважаючи на те, що для Імперії не були характерні територіальні бар'єри, і на території постійно відбувалися міграційні процеси, ліберальне походження громадянства як правової ідентичності вказує, що насправді вона є динамічною концепцією, здатною розширюватись.

Таким чином, за багато століть свого існування римська держава перетворилася із демократичної, класичної республіки на виборну монархію, а згодом набула ознак виборчої військової диктатури під час імперії. В епоху Цицерона і Цезаря Рим був республікою, але не демократією [274, с.10]. Крім того, було б неправильно стверджувати, що традиція афінської демократії була важливою частиною інтелектуального фону революціонерів 18-го століття. Класичним прикладом, який надихав американських і французьких революціонерів, а також англійських радикалів, був Рим, а не Греція [284, с.191]. Таким чином, батьки-засновники конституції США, які зустрілися в Філадельфії в 1787 році, створили не «Рада Ареопагоса», а «Сенат» [287, с.564].

Попри все, нам складно заперечувати той факт, що Давньоримська цивілізація внесла свій вклад і справила величезний вплив на інші країни світу, особливо на держави із сучасним романо-германським правом. Зокрема, країни перейняли багато з таких сфер як: лінгвістика, філософія, релігія, суспільні науки, технології, право, політика, урядові і військова справа, мистецтво, літературу, архітектуру, інженерію тощо [383, с. 47][310, с.65].

Як інститут права, давньоримське громадянство почало формуватися (передували такі нормативно-правові акти як «Lex Appuleia agraria», «Lex Papia Poppea», «Leges Clodiae», «Lex Appuleia agraria», «Lex Aelia Sentia») і остаточно завершив цей процес після вищевказаного едикту Каракалли в 212 н.е.

Підводячи підсумки, давньоримське громадянство виявилось головним чином в декількох аспектах: 1) правовий статус громадянина, який суттєво відрізнявся від осіб без нього. Відзначимо внутрішню (національну) складову і зовнішню (міжнародну). Так, завдяки правовому статусу відбувався явний внутрішній поділ суспільства на соціально-політичні класи, що мали різний об'єм прав і свобод. Наступна, головним чином виявляється у відмежуванні давньоримських громадян (а потім вже іншого населення держави) від іноземців, або як часто їх називали, «варварів». Зовнішня складова була запозичена у Давньої Греції, але згодом перетворилася на «інструмент романізації». Римське громадянство використовувалося як інструмент зовнішньої політики і контролю. Колоніям і політичним союзникам буде надана «другорядна» форма римського громадянства, оскільки існує кілька градуйованих рівнів громадянства і законних прав (одним з них було «Латинське право»); 2) свободу індивіда (*Status libertatis*), означало використовувати свої права і свободи без обмежень, але на підставі і в межах закону для відповідного класу. Гарантувало вільно пересуватися «*Ius migrationis*» та право зберігати свою форму громадянства при переїзді; 3) римське громадянство (*Status civitatis*) безпосередньо як необхідна умова правоздатності і дієздатності; 4) сімейні права (*Status familiae*) в Давньому Римі були прямо пропорційні статусу в суспільстві, так само як і політичні, наприклад найцінніше для громадянина право: обирати і бути обраним [219, с. 102].

Змучена внутрішньою нестабільністю й нескінченними міжнародними конфліктами, (на той час вже) Римська Імперія під натиском мігруючих варварів припинила своє існування в 476 р. Ця подія зазвичай є історичним орієнтиром, який використовується для завершення стародавнього періоду всесвітньої історії (античного періоду) й починає епоху середньовіччя [221, с. 67].

Середньовічний (класичний) етап ідей інституту громадянства Vст.–XVст.

Ставлення до зазначеного періоду неоднозначні. Поширеною є думка, що інститут громадянства не тільки не розвивався, а занепав в ці роки. Інститут підданства (який зародився в Римській імперії), поширився фактично на всі країни того часу. Беззаперечним аргументом на її користь є поява феодалізму. Це явище було комбінацією правових, економічних, військових, соціальних і культурних звичаїв, які мали місце між V і XV ст. У широкому сенсі це був спосіб структурування суспільства навколо суспільно-політичних відносин, які ґрунтуються на володінні землею в обмін на службу або працю, від латинського слова «feodum», – частка землі [392, с. 365].

Громадянство в середньовіччі, головним чином, асоціювалося з містами, селищами та поширювалося на представників вищого і середнього класу. Історії відомі наступні терміни для їх позначення: 1) вищого класу – король, герцог, граф, лорд, маркіз, барон, князь (Європейські країни); цар, князь, барін, поміщик (Слов'янські держави); раджа, даймію (Східні та Азіатські країни); хан, хоу зу (Китай, країни колишньої Османської Імперії); кошаку (Японія); хайонху (Монголія); хау (В'єтнам) тощо; 2) середнього класу – бюргер, юнкер (Німеччина); пан (або поміщик, Російська Імперія); сьогун (Японія); сеньор (Іспанія), сеньйоре (Італія); азат (сучасний Іран та його сусіди); вальвасори (Франція, а згодом в містах близьких до Ла-Маншу); мтавари (сучасна Грузія, деякі Арабські країни); мукта, іктадар (країни колишньої Персидської Імперії); емір (Африканські країни); бек (Близький схід та Середня Азія); мелік (Вірменія); бан рен (Китай); кадзі (Непал); пан (Україна) тощо.

Класична формула феодалізму була описана видатним бельгійським дослідником Франсуа-Луї Гансхофом [70, с.72]. Він описує набір взаємних правових і військових зобов'язань, які існували в суспільстві на той момент. Так, інститут громадянства в період феодалізму, отже й середньовіччя, концентрувався навколо трьох складових: лордів (суб'єкт), васалів (суб'єкт) і феодальних володінь (об'єкт, який включав в себе як землю, так і проживаючих на ній людей. Фактично це були раби, селяни). Узагальнивши, зазначені особи у Вищому класі були домінуючим класом, а отже максимально використовували свій правовий статус,

права і свободи. Вони володіли землею (основа феодального устрою), а особи Середнього класу, васали, були залежними від перших. Зобов'язання і відповідні права та обов'язки щодо феода між цими двома класами складають наступну ознаку феодальних відносин.

Марк Блок пропонує більш широке визначення, ніж Гансхоф в праці «Феодальне суспільство», адже включає до своєї структури не лише військову аристократію, пов'язану з васалами (Середній клас), але селянство і окремо церкву. Таким чином, феодальний порядок охоплює суспільство зверху вниз, хоча, як він вказував, «потужна і добре диференційована соціальна група міських класів» зайняла чітке становище певною мірою поза класичною феодальною ієрархією [208, с. 86].

В V-XV ст. церква посідала особливе місце в суспільстві. Навіть з її боку історії відомі випадки зловживань широким колом своїх прав щодо громадян (і людей в цілому), а точніше підданих. Під впливом розвитку християнства людина з «*homo politicus*» перетворилася на «*homo credens*» [254, с. 4]. Приклад «опредметнення» людини можна знайти навіть у праці Августина Блаженного, відомого філософа і богослова, «Про Град Божий (*De Civitate Dei*)» від 1298 р. Він наполягав, що «правосудним може бути лише закон християнський, який є відмінним від будь-якого земного права, насамперед, римського» [8, с. 10][266, с.387].

Можна стверджувати, що в цей період діяв інститут підданства замість громадянства. Як відзначав Боков Ю. А., аналізуючи співвідношення понять «громадянин» і «підданий», обсяг прав підданих і громадян різний, причому не на користь підданих [7].

Відзначимо, що існує інший погляд. Не згодні із тими вченими, які вважають зазначений період позитивним щодо розвитку ідей інституту громадянства і громадянського суспільства в цілому. Серед послідовників концепції феодалізму є такі видатні вчені, як Ніколай Копернік, Ісаак Ньютон (вони переконували, якщо Всесвіт функціонує систематично, то і суспільство теж повинно), Джамбаттіста Віко (феодальні інститути є універсальними для будь яких суспільно-політичних

категорій), Вольтер (дискутував із Монтеск'є (також прихильник) щодо появи феодальних законів – вони є унікальною історичною подією), Адам Сміт (сформулював модель феодального уряду як етап суспільного економічного розвитку, що характеризувався відсутністю корупції та використанням напів вільної робочої сили для обробки землі), Джон Міллар (вважав, що тільки завдяки «контурам феодальної політики» в Азії та Африці спостерігалась стабільна суспільно-політична ситуація) та інші [70, с.72].

Карл Маркс та Фрідріх Енгельс визначили «феодальний спосіб виробництва» (ввели термін) як один із необхідних етапів в історичному розвитку суспільства. Феодальна модель слідувала «древньому способу виробництва» і передувала капіталізму, соціалізму та комунізму. Маркс і Енгельс відкидали традиційне розуміння феодалізму як феодалів та відносин серед еліти і наголошували на експлуатації селян як сутності феодального способу виробництва. Карл Маркс та Фрідріх Енгельс використовували відповідний термін в своєму аналізі економічного і політичного розвитку суспільства, описуючи феодалізм (або, частіше, феодальне суспільство або феодальний спосіб виробництва) як порядок, попередній капіталізму.

Як зазначає Савчин М. В., феодальна держава базувалася на поділі населення та їх не рівних правах. Там, де існував інститут підданства була залежність людини від влади монарха, її обов'язок знаходитися під данню та повністю виконувати волю свого сюзерена [140, с.174].

Наступним етапом є період буржуазних революцій. Саме із цього часу починається повернення до античних розумінь, цінностей й орієнтирів для індивіда, що супроводжувалися активним розвитком ідей про громадянство.

Інтереси революцій згуртувалися в політико-ідеологічному шляху Просвітництва й Реформаторства, які наголошували на свободі і правах людини, доступ до вільного ринку, приватної власності, рівності всіх перед законом й справедливості в протистоянні абсолютизму держави. На думку Шевчука С. В., саме із Magna Charta Libertatum 1215 р. - конституційному договорі між королем Англії, привілейованими баронами та представниками церкви були вперше в історії

людства закріплені конституційні права та свободи, а також їх юридичні гарантії для інституту громадянства [180, с. 18].

Успіх таких компаній був досягнутий завдяки двом складовим: 1) філософська. Часові межі XV-XVIII ст. подарували чимало всесвітньо відомих дослідників. Велике значення для розвитку поняття «громадянин», яке близьке до сучасного, мали теорії видатних філософів природного права і суспільного договору. Так, серед тих, хто вивчав питання громадянства, зазначимо Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Жана Бодена і його теоретичного опонента Йоганнеса Альтузіуса [192] та Пуфендорфа С. [128, с. 99], у вигляді трактату «Про обов'язок людини і громадянина відповідно до природного права», концепція якого згодом лягла в основу трактату Жан-Жака Руссо «Про суспільну угоду, або принципи політичного права» [8, с. 718], Е. Ж. Сійєса, Г. Гегель, Ф. Ніцше, Ш. Монтеск'є та інші. Зазначені науковці формували теоретичне підґрунтя для суспільного ладу, який в ті часи знаходився в точці біфуркації; 2) народна. Філософські вчення та загальна світова напруга призвели до ряду революцій, локомотивом яких виступили буржуа. Зокрема, найбільш вагомими є: 1) нідерландська 1648 р. (Вестфальський договір). Дослідники міжнародних відносин визначили Вестфальський договір як джерело принципів, що мають вирішальне значення для сучасних міжнародних відносин, включаючи непорушність кордонів і невтручання у внутрішні справи суверенних держав. Цей договір вважається в юридичній літературі засновником принципів державного суверенітету; 2) Англійська 1679-1689 р. (перехід до республіканської держави із конституційною монархією), яка ознаменувалася прийняттям низки нормативних актів, таких, як: - «Habeas Corpus Act» 1679 р. (закріпив принцип законності в Королівстві, надав право суду контролювати законність затримання та арешту англійських громадян, а останнім – вимагати початку такої процедури); - Білль про права 1689 р., ідеї якого відображали дослідження політичного філософа Джона Локка. Закріпив право протестантів-громадян мати зброю для свого захисту в рамках верховенства закону. Фактично, цими актами започатковується доктрина народного суверенітету. 3) Американська революція 1775-1787 рр. Унікальна за своєю

природою подія, яка не тільки мала наслідком автономію США від багаторічного колоніального режиму Великої Британії, а й стала орієнтиром політичної активності (завдяки прийняттю Декларації незалежності США 1776 р.) й демократичного, республіканського ладу для інших країн світу. В преамбулі Декларації закріплено право народу змінювати (законним шляхом, але у тому числі шляхом повстання при узурпації влади) державний лад, скасовувати акти публічної влади шляхом референдумів. Наступним, дуже важливим нормативно-правовим документом є Конституція США 1787 р., яка закріпила основи конституційного ладу, права і свободи громадян їх процесуальні права тощо. Перші слова Конституції: «Ми, народ, підтверджуємо, що уряд Сполучених Штатів існує для того, щоб служити своїм громадянам» [233]. Таким чином, Конституція США – перший в світі правовий акт конституційної нормотворчості, що закріпив політичні права громадян. 4) Французька революція 1789-1799 рр. Революція скасувала монархію, заснувала республіку, стала каталізатором насильницьких періодів політичних заворушень у Франції. Натхненна ліберальними ідеями філософів та радикальними діями народу, революція справила глибоке враження на хід сучасної історії, викликавши глобальний занепад абсолютних монархій, замінивши їх республіками і ліберальними демократіями. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. – історичний документ не тільки для Франції, але й для інших країн світу – вперше було введено термін «громадянин».

Вона увібрала в себе всі основні тези теорій природного права, суспільного договору і поділу влади. В галузі прав людини і громадянина Декларація проголошувала, що люди народжуються і повинні залишатися вільними і рівними в своїх правах. Держава існує для того, щоб забезпечувати природні, невід’ємні права людини і політичні для громадян. Джерело влади – нація, а законом є вираз загальної волі. Всі громадяни мають право брати участь в їх створенні, верховенство закону гарантується [329, с. 35].

Декларація також затверджувала принципи недоторканності приватної власності, підзвітності посадових осіб суспільству, свободи слова та свободи совісті та інші важливі принципи для функціонування демократичного суспільства.

Варто зазначити, що інші країни, натхнені вищезазначеними подіями, також поступово почали впроваджувати інститут громадянства у власну правову систему. Так, конституції Бразилії 1824 р., Венесуели 1811 р., Іспанії 1812 р., Португалії 1822 р., Швейцарії 1848 р., Швеції 1809 р., Мексики 1824 р., Нідерландів 1815 р., Норвегії 1814 р., Бельгії 1831 р., Аргентини 1853 р., Люксембургу 1868 р., Сербії 1835 р., Канади 1867 р., та багато інших передбачили в своїх нормах інститут громадянства [234, 68].

Всі ключові ідеї Декларації, складові поняття «громадянин», не втратили своєї актуальності й сьогодні. Вони формують основу конституцій інших демократичних держав і регулюють взаємні права і обов'язки людини і держави.

Сучасний етап. Для інституту громадянства наступний, надзвичайно важливий період, розпочався одразу після кінця Другої Світової Війни (1939–1945 рр.) [285, с.34].

Саме в ті роки глобальна криза, яка охопила всі країни, перевіряла на «міцність» інститут громадянства в матеріальному плані (фізичному). Через масові порушення прав і свобод людини та громадянина теоретичний аспект інституту громадянства втрачав свою цінність аж до прийняття Загальної декларації прав людини (1948 р.).

У її преамбулі уряди зобов'язують себе і свій народ приймати прогресивні заходи, що забезпечують загальне та ефективне визнання і дотримання прав людини, викладених в Декларації. Незважаючи на те, що вона не має обов'язкової юридичної сили, Декларація була прийнята та вплинула на Основні закони багатьох країн з 1948 р., міжнародні акти і договори, а також стала «конституцією» для існуючих і майбутніх міжнародних та національних установ та організацій, що займаються захистом прав і свобод людини [269, с. 78].

Міжнародний документ в ст. 15 закріпив два важливих положення. «Кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство» [29]. Таким чином, інститут громадянства набув визнання на офіційному, міжнародному рівні.

Відзначимо, що з 58 членів Організації Об'єднаних Націй 48 проголосували за прийняття «Загальної декларації прав людини», ніхто не голосував проти, але 10 утрималися. Утримання 6 комуністичних країн (в тому числі Української РСР) було виправдано тим, що Декларація недостатньо засудила фашизм і нацизм. Але, на думку інших країн, такі дії були обумовлені статтею 13 Документу, яка передбачає право кожної людини на вільне пересування і обрання собі місце проживання у межах кожної держави. Також Декларація закріпила право кожної людини покинути будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися до своєї країни [29].

Ця подія надала підстави для виокремлення соціалістичного та капіталістичного блоків країн, де інститут громадянства функціонував по-різному.

До першого належали країни колишнього СРСР (Російська, Українська, Білоруська, Узбецька, Казахська, Грузинська, Азербайджанська, Литовська, Молдавська, Латвійська, Киргизька, Таджикицька, Вірменська, Туркменська та Естонська РСР), Афганістан, Албанія, Ангола, Болгарія, Чехословаччина, Угорщина, Польща, Румунія, Югославія та інші країни. Особливості інституту громадянства полягали в тому, що, хоч законодавство і закріплювало рівність прав і свобод людини, суверенність держави і народу, скасування привілеїв за національними, релігійними або іншими ознаками, вільний розвиток національних меншин, пріоритетними були соціальні та економічні права, а авторитарний режим (або тоталітарний) значно шкодив розвитку свободи індивіда. Фактично, відмовившись від вищезазначених нерівностей, влада соціалістичних країн замінила їх класовою. Наприклад, у Конституції РСФРР 1918 р. зазначалося, що «керуючись інтересами робітничого класу в цілому, Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка позбавляє окремих осіб і окремі групи прав, які користуються ними на шкоду інтересам соціалістичної революції» (ст. 23) [63].

Ще однією характерною рисою соціалістичного законодавства про громадянство було прагнення зблизити трудящого іноземця з громадянином, що виражалось: а) в наданні працівникові-іноземцю політичних прав; б) у встановленні спрощеного порядку прийому до громадянства трудящих іноземців.

Це пояснювалося наявністю в той час на радянській території великих мас іноземців, які потрапили на цю територію за різних обставин. Як зазначалось в ст. 20 Конституції РСФРР, вона «надає всі політичні права російських громадян іноземцям, які проживають на території Російської Республіки для трудових занять і належить до робітничого класу або не користується чужою працею селянству, і визнає за місцевими радами право надавати таким іноземцям, без формальностей, право на російське громадянство» [63]. Таким чином, вищевикладене дає підстави визначити соціалістичне громадянство як політико-правовий зв'язок держави і людини, який характеризується наданням природних і необхідних прав, а також деяких свобод людини, але при цьому на індивіда покладається більше обов'язків з боку держави.

Наступний блок, капіталістичний, включав в себе США, Японію, Німеччину, Францію, Великобританію, Італію, Канаду, Швейцарію, Польщу, Швецію, Іспанію, Скандинавські країни тощо [288, с.213].

Зауважимо, що союз демократії і капіталізму не може вважатися автоматичним. Об'єднує їх, на думку Мартіна Вулфа, розуміння того, що індивід повинен сам вирішувати свою долю. Але якщо демократія заснована на принципі рівності, то капіталізм тримається на нерівності, особливо в тому, що стосується доходів громадян [11].

Демократизація суспільства в таких країнах, як США, Франція, Скандинавські країни, Канада тощо, відбувалася разом із розвитком капіталізму. Демократія стала розповсюджуватися одночасно з капіталізмом, що призвело до того, що перший різновид встановлював причинно-наслідковий або взаємний зв'язок між ними [89]. В зазначених країнах спостерігався розвиток інституту громадянства в ліберальному ключі.

Однак, капіталізм також супроводжував різні політичні утворення, абсолютно відмінні від ліберальних демократій, наприклад фашистські режими (Німеччина, Італія), абсолютні монархії і однопартійні держави, що вказує на наступний різновид капіталізму. Хоча економічна складова була дуже потужною, але з боку

гарантування, додержання і захисту прав і свобод людини і громадянина така державна програма була негативна для інституту громадянства.

Тим не менш, в загальних рисах капіталістичні країни характеризувалися: накопиченням економічних благ, захистом приватної власності, високим рівнем найманої праці та інвестиціями грошей (здебільшого завдяки іммігрантам), вільному ринку із принципом невтручання держави, конкуренцією, розвинутим громадянським і суспільним інститутами, – це все сприяло економічному прогресу держави, а отже й розширенню економічної свободи індивіда в цілому.

Таким чином, вищевикладене дає підстави визначити капіталістичне громадянство як правовий зв'язок людини і держави, який характеризується наданням природних, громадянських, політичних та інших прав і свобод, але при цьому на індивіда покладається менше обов'язків з боку держави.

Наступним етапом розвитку інституту громадянства стала дійсно історична подія, яка змінила суспільні відносини в багатьох сферах. Створення Європейського Союзу Маастрихтським договором (офіційно «Договір про Європейський Союз») від 7 лютого 1992 р. започаткувало нову еру для інституту громадянства. Із цього моменту Європейське Співтовариство набуває власну юридичну ідентичність. Договір встановив прямий юридичний зв'язок між цією новою міждержавною інституцією і його громадянами, шляхом створення громадянства ЄС.

Між державами Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія і Швеція [237] відтоді виник правовий зв'язок, що передбачає додаткові права і обов'язки для членів Союзу (як для кожної держави окремо, так і для їх громадян), в тому числі громадянські.

Як зазначає Яковюк І. В., запровадження громадянства Європейського Союзу черговий раз поставило перед науковцями і політиками питання про визначення правової природи Євросоюзу і кінцеву мету його утворення [184, с. 314].

Громадянство Європейського Союзу ґрунтується на концепції «*sui generis*», за якою ЄС є унікальним суб'єктом права, поєднує в собі одночасно риси федеративної держави і міжнародної міжурядової організації та не має аналогів серед суб'єктів права та є додатковим по відношенню до національного громадянства [183, с. 45].

Характерною ознакою інституту громадянства ЄС є відсутність офіційно закріплених обов'язків громадян перед Євросоюзом, що на сучасному етапі зумовлено ступенем передачі суверенних повноважень держав на наднаціональний рівень. Варто погодитися із Яковюком І. В., що намір закріплення за громадянами ЄС, наприклад, військового обов'язку чи обов'язку по сплаті податків неодмінно викликав би протидію з боку держав-членів, оскільки це фактично передбачає передачу Європейському Союзу реалізації низки принципів для збереження суверенного статусу державної влади прав [97, с. 124].

Серед прав, які властиві тільки громадянам ЄС, виділимо наступні: 1) недискримінація за ознакою національності; 2) право вільно переміщатися і проживати в ЄС (право на міграцію вперше закріплено офіційно); 3) право обирати і бути обраним в якості кандидата до Європарламенту та інші інституції; 4) право на консульський захист (гарантується допомога посольства або консульства будь-якої іншої країни ЄС громадянам, що зазнали лиха, в країні за межами ЄС, де у них немає посольства або консульства у власній країні); 5) право клопотати перед Європарламентом і поскаржитися європейському омбудсмену; 6) право на зв'язок і отримання відповіді від будь-якої установи ЄС на одній з офіційних мов ЄС; 7) право на доступ до документів інституцій ЄС при певних умовах.

Відмітимо, що нормативно-правові документи були засновані на теорії природного права, суспільного договору і поділу влади. Ж.-Ж. Руссо вважав, що саме природне право наділяє невідчужуваною владою весь народ, який, в силу своєї чисельності, завжди сильніше деспотії, якщо індивідуальні природні права перетворюються в єдину «народну волю». Теорія суспільного договору (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо) полягає в тому, що люди добровільно відмовляються від своїх природних прав на користь держави для забезпечення (начебто) своїх

інтересів, стаючи, з одного боку, менш вільними, але одночасно і більш захищеними від порушень їх прав іншими людьми.

Сьогодні – на нашу думку, це останній етап, який тільки починає набувати своїх ознак. В ХХІ столітті під впливом глобалізації спостерігається помітна трансформація інституту громадянства під впливом міграційних процесів, які набувають нових рис, посилюють свій вплив на політичну, соціально-економічну, духовну та інші сфери життя суспільства і держави [78, с. 196].

1.2 Громадянство як конституційно-правовий інститут.

На міжнародному рівні громадянство визначається як правовий зв'язок між особою та державою без зазначення етнічного походження особи (ст. 2 Європейської конвенції про громадянство). Керуючись вищевказаним, можна припустити, що нормативне регулювання і розвиток громадянства в різних країнах відбувається однаково. Але, звернувшись до ч.1 ст. 3 Конвенції (кожна держава визначає у своєму законодавстві, хто є її громадянами), можна дійти висновку про пріоритетну роль національного регулювання громадянства. Втім, воно розвивається в кожній країні, зважаючи на багато факторів як національного, так і міжнародного характеру [77, с.52].

Таким чином, в конституційному праві зарубіжних країн сучасне поняття громадянства розглядається як дві конкуруючі основні ідеї [286, с.184]:

Ліберально-індивідуалістична або іноді ліберальна концепція громадянства. Відомий німецький науковець Херман ван Гунштерен, який розробив цю концепцію (1994 р.), зазначав: «Всі люди максимізують власну вигоду. Вони обчислюють, який вибір дії призведе до найвищого добутого значення, віднесеного до бажаної ситуації. Версія індивідуальних прав дозволяє людям базувати свої розрахунки на власних правах, обмежених їх повагою до прав інших людей» [77, с.53]. Передбачає головним чином, що громадяни повинні мати права, необхідні для людської гідності (так чи інакше пов'язані із нею). Для прикладу можна навести ст. 3 Конституції України, яка закріплює: «Людина, її життя і здоров'я, честь і

гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Тобто, згідно даної концепції, так звані «ваги» балансу між взаємними правами і обов'язками громадянина і держави тяжіють до першого. Це передбачає, що люди діють з метою досягнення особистого інтересу. Відповідно до цієї точки зору, громадяни є суверенними, морально автономними істотами, які зобов'язані сплачувати податки, дотримуватися закону, брати участь в ділових операціях і захищати націю, у разі посягань на державний суверенітет. Держава існує в інтересах громадян і зобов'язана поважати і захищати права громадян. Пізніше, її соціальні права стали частиною зобов'язання для держави.

Аналіз ліберально-індивідуалістичної концепції громадянства дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, акцент робиться на економічних, соціальних правах і обов'язках, при цьому останніх менше, через індивідуалізацію суспільства. По-друге, громадянство постає, з одного боку, як суверенне право людини, яке держава має закріпити та гарантувати на рівні конституції. А з іншого боку, наявність громадянства покладає і певні обов'язки (наприклад, своєчасна сплата податків, відкрите ведення бізнесу, повага до закону і політичного устрою тощо). По-третє, громадянство як явище, виступає пасивним правом.

Наступна, *республіканська (іноді класична, комунітарна) концепція* громадянства підкреслює політичну природу людини і розглядає громадянство як активний процес, а не пасивне право. Громадянство означає велику активність в різних сферах як державного сектору, так і громадянського суспільства. На думку Барта ван Стиинбергена, більшість людей сьогодні живуть як громадяни відповідно до ліберально-індивідуалістичної концепції, але хотіли б, щоб вони жили відповідно до республіканських ідеалів. Ідеальний громадянин – це той, хто проявляє «громадянську поведінку». Вільні громадяни і уряд республіки «взаємопов'язані». Громадянство передбачає прихильність «відповідальності і громадянської чесноти».

Реформа громадянської активності виникла на початку 21-го століття після того, як провокаційна книга Роберта Патнема «Боулінг на самоті» виявила зміни в моделях громадянської участі. Патнем стверджував, що, незважаючи на швидке

збільшення можливостей отримання вищої освіти, яке може сприяти участі громадянського суспільства, американці йдуть з політичного та організованого суспільного життя. У ряді досліджень висловлено припущення, що, хоча все більше молоді займаються волонтерством, все менше людей віком від 35 років голосують або стають політично активними.

Громадянська участь може приймати різні форми: від індивідуальної волонтерської діяльності, зусиль по залученню спільноти, організаційної участі і урядової роботи до такої як участь у виборах. Ці заходи можуть включати безпосереднє вирішення проблеми за допомогою особистої роботи, на основі спільноти або роботи через інститути представницької демократії. Багато людей відчують особисту відповідальність за активну участь в якості зобов'язання перед своїм співтовариством. Також відзначимо те, що молодим громадянам згідно з цією концепцією приділяється значна увага. Зокрема, на національному рівні гарантується участь в розвитку держави і суспільних відносин, хоч і залучення молоді орієнтоване на розширення їх власних прав і можливостей [77, с. 54]. Ця концепція підкреслює, що бути громадянином – означає приналежність до історично розвиненої громади, де індивідуальність походить від неї.

На користь цієї концепції можна сказати багато. По-перше, дозволяє уникнути зазначених вище проблем індивідуалістичного громадянства, адже індивіди формуються громадою. Якщо вони відповідають ustalеним в ній суспільним і правовим нормам поведінки, то це забезпечить постійне існування громади та людини. Вони просто повторюють успішну формулу, яка дала змогу громаді зростати.

Друга причина відстоювання комунітарної концепції громадянства полягає у розумінні того, що ідентичність та стабільність характеру неможливо реалізувати без підтримки спільноти (друзів чи однодумців). Людина з сильним характером непохитна в мінливих обставинах і її не легко вибити з рівноваги. Однак для більшості людей така сталість залежить від подальшого існування, належності до спільноти однодумців або аналогічних діячів, спільних способів життя.

На думку Хермана ван Гунштерена, дослідження та історичний досвід освітленого вище питання доводять, що залучені громадяни систематично недооцінюють цю залежність. Індивідуальна автономія та компетентне судження – це не те, чим вони здаються. Вони залежні від громади, проти якої вони часто повстають. Ця залежність залишається прихованою у наївній самосвідомості. Індивідуалісти, які втратили наївність і визнають цю залежність, захочуть приділяти більше поваги громаді, щоб зберегти (свою) індивідуальність. Однак це часто неможливо, оскільки громада для них є доцільною.

Варто відзначити сильні сторони комунітарної концепції: 1) по-перше, зміцнення довіри між громадянами і урядом, що покращує суспільну поведінку й загальний настрій громадян в державі. По-друге, це розробка громадою кращих і більш креативних ідей і рішень на основі загальної ідеї. А звідси й третє, – реалізація ідей, програм – політичні питання вирішуються швидше і простіше. Також створення різноманітних форм об'єднань громадян з одним баченням, замість вимогливих індивідуалізованих громадян; Четверте, виступає активним правом. Політичні і громадянські процеси загальнодержавного характеру є пріоритетними в цій концепції, а генеза цього права не економічна, а політична.

Якщо протиставляти вищевказані концепції, то перше заперечення проти комунітарної полягає в тому, що усвідомлення корисності чи необхідності громади не дає достатньо міцної основи ні для підтримки такої громади, ні для приналежності до неї. У сучасних суспільствах громади не можна сприймати як належне. Існує безліч спільнот та окремих комбінацій членства. У такому суспільстві свідоме створення та культивування спільноти, яку сприймають за належне, є внутрішньою суперечністю. 2) по-друге, заперечення проти комунітарної точки зору стосується того, що громади можуть встановити обмеження щодо індивідуальної свободи, які людина не подолає. Сучасна держава повинна забезпечувати захист від таких небезпек. Це обмежує та регулює розуміння громад та захищає людей від них при необхідності. Враховуючи цей аспект, зусилля уряду щодо зміцнення комунітарної перспективи стають все більш прозорими. Погляд на те, що індивідуальність, самостійність та судження не

можуть існувати без загальної основи, не обов'язково тягне за собою прийняття комунітарної концепції [77, с. 56].

На нашу ж думку, головне завдання будь-якої концепції громадянства – пошук і забезпечення балансу прав і обов'язків між громадянином і державою.

Звісно, в кожній державі громадянство адаптується по-різному. Тільки завдяки системному підходу, аналізу на основі сучасних соціальних процесів, економічної, політичної ситуації в країні, а також історії (правової традиції) можна дійти висновків, яка ж концепція буде більш прийнятною в конкретному суспільстві і державі.

Конституція України і Закон України «Про громадянство України» – основні нормативні акти, що регулюють суспільні відносини в цій сфері. Громадянство України – це «правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках» (ст. 1 Закону України «Про громадянство України»). Таке законодавче визначення є загальноприйнятим у юридичній науці, можна навіть вважати його доктринальним. Однак, на нашу думку, зазначене визначення потребує уточнення, оскільки між іноземцями та особами без громадянства (апатридами), які на законних підставах перебувають на території України, з одного боку, і державою – з іншого, також існує правовий зв'язок, що так само знаходить свій вияв у взаємних правах і обов'язках. Різниця полягає в обсязі прав та обов'язків громадян і негромадян, а також у характері такого правового зв'язку. Окрім цього, громадяни, на відміну від іноземців, користуються захистом та всебічною підтримкою держави як на батьківщині, так і за кордоном. Таким чином, можна вказати на перший підхід до поняття громадянства – *як елементу конституційного статусу особи* [70, с. 71].

Наступний підхід, *позитивістський*, визначає громадянство як *сукупність правових норм*, що регулюють суспільні відносини щодо порядку набуття, функціонування і припинення громадянства. На нашу думку, такий підхід є вузьким та не відображає повного змісту цієї категорії [70, с.71].

Якщо розвивати тезу про сукупність однорідних норм, що регулюють певну групу суспільних відносин, то можна говорити про громадянство як

конституційно-правовий інститут. Зазвичай він знаходить своє закріплення в конституції держави, конституційному акті або інших нормативно-правових актах. Осмислення поняття самого правового інституту, завдяки теорії та філософії права дає змогу нам вказати на ще один підхід до поняття громадянства – як *елемент системи права*. В цьому контексті, логічно, що такий важливий соціальний інститут, як громадянство, виступає однією з частин системи права [70, с.72].

Варто відмітити, що в конституційній теорії розрізняють два інститути громадянства – національний (конституційно-правовий) і міжнародно-правовий. У національному праві регламентується порядок набуття і припинення громадянства, визначаються державні органи, які беруть участь у вирішенні питань громадянства, і встановлюються їх повноваження. Об'єктом міжнародно-правового регулювання, передусім, виступають права осіб без громадянства, способи і засоби запобігання виникненню випадків подвійного громадянства і безгромадянства, а також усунення відповідних колізій законів [70, с. 72]. Саме така класифікація дає змогу аналізувати *громадянство як складову частину основ конституційного ладу* будь-якої держави. За своїм змістом конституційний лад опосередковує передбачені і гарантовані Конституцією України найважливіші інститути конституційно-правових відносин в Україні. Наприклад, державний і суспільний лад, конституційні права і свободи людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші, серед яких і громадянство [70, с. 73].

Інший підхід до поняття громадянства бере свій початок із Маастрихтського договору 1992 р., який встановив прямі правові відносини між цією новою європейською юридичною ідентичністю та іншими громадянами і іноземцями. Із введенням громадянства Європейського Союзу змінилось регулювання громадянства в світі як такого, як на національному, так і міжнародному рівні. При цьому, громадянство Європейського союзу виступає додатковим по відношенню до національного громадянства, та надає додаткові права, свободи і правовий захист всім його громадянам. Не дивлячись на очевидну вигоду набуття

громадянства ЄС, в теорії міжнародного конституційного права існує стійка позиція про передачу або «уступку» частини суверенітету національною державою на користь наднаціональної системи. Тут йдеться про безумовний поділ суверенітету між національним та наднаціональним рівнями, тобто суверенітет розуміється не як остаточна, неподільна влада, але функціонально. Передача суверенітету ототожнюється з передачею будь-якої частини політичної влади держави. Передаючи політичну владу в деяких галузях, держави тим самим передають частини суверенітету. Таким чином, громадянство можна також розглядати як *ознаку державного суверенітету* [157, с. 14].

У зв'язку з цим, громадянство виходить за межі законодавчого визначення. Більше того, об'єднуючи людей різного генетичного походження, особливо коли в країні існує багато різних національних груп, громадянство стає єдиною реальною умовою, що об'єднує населення, робить його рівним. Це загальний зв'язок, що консолідує людей і дає нації – універсальну ідентичність, а громадянину – індивідуальну ідентичність.

Варто також зазначити, що громадянство має як об'єктивну характеристику, так і суб'єктивну. Перша, має на увазі, що громадянство багато в чому залежить від інших категорій, наприклад: законодавства в конкретній державі (каталогу прав і обов'язків), геополітичної ситуації, економічної ситуації, історичних умов в державі тощо. Суб'єктивна сторона громадянства розуміється як та, що залежить від внутрішнього переконання особи. Чи бути активним громадянином, чи не приймати участь у державних справах – вирішує самостійно.

Як можна побачити, поняття громадянства дещо варіюється. Відзначимо, що вищевказані підходи містять загальні елементи, що мають спільні ознаки, проте розрізняються [70, с. 73].

Вищезазначене дозволяє зробити висновок при модифікацію традиційних підходів до розуміння поняття громадянства. Його зміст доцільно аналізувати з огляду на становлення нових міжнародних стандартів, динаміку національного законодавства та зміну суспільних відносин у межах конкретної держави.

Досліджуючи саме інститут громадянства, не можна не відзначити його одночасно соціальну природу й публічно-правовий характер.

Зміст інституту громадянства становлять права та обов'язки як з боку держави, так і з боку особи. Вони виникають і існують у зв'язку з розповсюдженням на особу юрисдикції як конкретної держави (національне законодавство), так і інших країн (вплив міжнародного права, договорів, зобов'язань). Така позиція, поряд з іншими факторами, обумовлює набуття особою правосуб'єктності громадянина, а потім вже реалізацію своїх прав і свобод у повному обсязі, а також охорону законних інтересів з боку держави [67, 108].

Як самостійний інститут права він також є одним із найважливіших елементів, а інколи незамінним в інших конституційно-правових інститутах. Наприклад, інститут парламентаризму, виборів, президента, народного депутата, суверенітету тощо – всі вони ґрунтуються на громадянстві та перебувають у взаємозалежності від нього [76, с. 53]. Всі інститути конституційного права становлять складну ієрархічну систему, а складові цієї системи збалансовані, узгоджені між собою. Науково обґрунтований поділ норм конституційного права за правовими інститутами та розміщенням інститутів у певній логічній послідовності утворює систему конституційного права України [67, с. 29].

Також, громадянство може розглядатися як елемент конституційної ідентичності – коли в країні існує багато різних етнічних і релігійних груп, громадянство може бути єдиним реальним зв'язком, що об'єднує всіх без дискримінації і робить їх рівними у своїх правах [261, с. 13];

Немає сумнівів, що ключовим зв'язком особи з державою, який визначає становище людини у суспільстві в конкретній державі, є громадянство. Адже саме в залежності від наявності чи відсутності в індивіда громадянства цієї держави визначається комплекс прав і свобод, які належать і котрими особа може користуватися у даній державі, а також ті обов'язки, які можуть покладатися органами публічної влади на людину.

Людина, яка володіє статусом громадянина, може повною мірою реалізувати свої політичні, економічні, правові, соціальні та культурні потреби, на відміну від

іноземців, осіб без громадянства, біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту і мають дещо звужений обсяг прав у конкретній державі, порівняно з громадянами. Громадянином України, як і будь-якої іншої держави, є не кожна людина, яка знаходиться на її території, підкоряється державній владі, користується правами та виконує обов'язки, а лише така, що знаходиться в особливих правових зв'язках з Україною, які й зумовлюють зміст громадянства.

Переходячи безпосередньо до громадянства як конституційно-правового інституту, погодимось, але не обмежувачись, із наступним визначенням громадянства: «це правовий зв'язок між фізичною особою» і державою, «що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках» [60, с. 312]. Насправді ж, визначення (сам зміст поняття) громадянства у широкому сенсі охоплює більше ознак.

Під інститутом (з лат. *Institutum* – «настанова», «установа») конституційного права розуміють: 1) складову системи конституційного права, сукупність норм права, які регулюють певне коло однорідних, однопорядкових суспільних відносин і утворюють однорідну групу (Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. [59, с. 56]); 2) відповідну систему норм конституційного права, що регулює однорідні та взаємопов'язані суспільні відносини, що становлять окрему, відносно самостійну групу (Тодика Ю. М., Журавський В. С. [57, с. 16]); 3) сукупність відносно обумовлених норм конституційного права України, що регулюють однорідні суспільні відносини всередині галузі права тощо (Шаповал В. М. [179, с. 21]).

Майданник О. О. формулює поняття конституційно-правового інституту як «відповідну систему близьких за змістом і взаємопов'язаних між собою норм конституційного права, які, в межах предмету конституційного права, регулюють однорідні і взаємопов'язані суспільні відносини, що складають відносно самостійну групу» [67, с. 29].

Тодика Ю. М. і Кушніренко О. Г. визначають конституційно-правовий інститут як «відповідну систему норм конституційного права, що регулюють однорідні та взаємопов'язані суспільні відносини, які утворюють відносно самостійну групу» [58, с. 13].

Петришин О. В. зазначає, що «Інститут права – впорядкований, окремий комплекс правових норм, що регулюють вид (сторону) однорідних суспільних відносин у межах однієї або декількох галузей за допомогою специфічних прийомів і способів» [31, с. 181].

Дійсно, конституційно-правові інститути систематизують сукупність норм щодо юридичного закріплення і правового регулювання суспільних відносин, які складаються у відповідних питаннях громадянства. Відтак, характерними властивостями конституційно-правового інституту громадянства є: 1) юридична єдність норм. Включає в себе певні угруповання великої кількості однорідних норм права, але вони викладені послідовно, логічно; 2) системність і цілісність. Як і інші конституційно-правові інститути, питання громадянства регулюються багатьма нормативно-правовими актами, що утворюють цілісну, узгоджену систему; 3) однорідність суспільних відносин, які склались в процесі правового регулювання;

Відзначимо, що перелічені ознаки, знайшли своє продовження (відображення) в тому, що конституційно-правовий інститут громадянства регулюється великою кількістю нормативних актів всіх рівнів, від Основного Закону до актів місцевого самоврядування. Як вірно відмітив Селіванов В. М., «...українське право навіть при безпосередньому розгляді є лише першим планом, що завжди доповнюється більш загальним, транснаціональним, загальнолюдським правовим розвитком суспільних відносин» [141, с. 68]. Зокрема, «Вивчення права у цей час (від дисертанта: під часом мається на увазі 21 ст. та соціально-політичні зміни у світі) взагалі не може не мати яскраво вираженого інтернаціонального аспекту» [155, с. 7].

Згодні із думкою Кінаш Н. Б. про те, що «нормативно-правове регулювання громадянства передбачене як низкою міжнародних універсальних та регіональних гуманітарних стандартів, так і нормами національного законодавства [42, с. 397].

Міжнародно-правові норми визначено в Статуті ООН, Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р., Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 р., Конвенції про права дитини від 20

листопада 1989 р., Гаазькій конвенції щодо врегулювання окремих питань, пов'язаних з колізією законів про громадянство від 12 травня 1930 р., Конвенції Ради Європи про скорочення випадків множинного громадянства і про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства від 6 травня 1963 р., Європейській конвенції про громадянство від 7 листопада 1997 р. [42, с.398], Конвенції про скорочення безгромадянства [53]. У ст. 15 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., зазначено основоположний принцип інституту громадянства, а саме: «кожна людина має право на громадянство і ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство (є природним, невідчужуваним правом)» [33].

Провідне місце серед норм, що регулюють питання громадянства в будь-якій державі, посідають положення конституції, але можна стверджувати, що «Основні Закони», як правило, встановлюють тільки основні принципи громадянства. Як приклад можна навести ст. 10, 11 Конституції Японії, ст. 16 Основного закону ФРН. У той же час конституції деяких країн (наприклад, Італії) спеціальних норм про громадянство не містять. І навпаки, Конституція Куби 1976 р. містить спеціальний розділ про громадянство, що складається з норм, які найчастіше зустрічаються в поточних законах. В Італії громадянство регламентується законом про громадянство 1912 р. і Положенням про громадянство 1983 р.

Національне правове регулювання інституту громадянства в зарубіжних країнах класично починається з Основного закону (конституцій, органічних законів, або інших нормативних актів, що мають вищу юридичну силу), потім продовжується в кодексах, спеціальних законах, а далі в актах глави держави, органах виконавчої влади і нарешті місцевого самоврядування.

За такою схемою здійснюється й регулювання в нашій державі, зокрема в Конституції України, ст. 4, 24, 25, 26, 33; законі України «Про громадянство України» [112]; законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704–VIII [112]; Указі Президента України від 27 березня 2001 року № 215 «Питання організації виконання Закону України

“Про громадянство України” [91]; Постанові Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 № 1111 «Про затвердження Правил оформлення і видачі тимчасового посвідчення громадянина України» (зі змінами) [108]; Постанові Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання» (зі змінами) [107]; Постанові Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг» [18]; Наказі Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства закордонних справ України від 25.12.2003 № 1598/260 «Про затвердження форм заяви-анкети для оформлення тимчасового посвідчення громадянина України та журналу їх обліку» [109]; Указі Президента України від 13.08.2019 № 594/2019 про «Питання спрощення набуття громадянства України іноземцями та особами без громадянства, які брали (беруть) участь у здійсненні заходів із забезпечення національної [...]» [92]; також відмітимо нормативно-правові акти, які безпосередньо не регулюють питання громадянства, однак за своїм предметом регулювання визначають різні правовідносини, що виникають з приводу набуття або припинення громадянства України, наприклад: відповідно до ст. 9 Закону України «Про правонаступництво України» всі громадяни Союзу РСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на території України, визнані громадянами України [123], Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про імміграцію» [117], Закон України «Про закордонних українців» [113] тощо.

4) відносна стабільність норм-засад, норм-принципів інституту громадянства, але й соціальна, політична й динамічна природа. Для інституту громадянства характерні як філософські, загально-правові, так і спеціальні засади. Перші окреслюють загальні риси (загально-соціальні, загальнолюдські) інституту громадянства, наприклад, такі засади, як: гуманізм [142, с. 60], свобода, справедливість, рівність, гуманність тощо. Загально-правові відбивають спрямованість конкретної держави, наприклад: правова і соціальна держава,

верховенство права, законність, визнання людини найвищою соціальною цінністю. І нарешті спеціальні засади, які формують специфіку та визначають подальші кроки в регулюванні відповідних суспільних відносинах, зокрема: соціальна, політична й динамічна природа інституту громадянства. Не можна заперечувати той факт, що інститут громадянства залежить від економічних, соціальних, політичних умов, які склалися в конкретній державі та продовжують існувати. Надалі розвиток відбувається завдяки політичній ситуації, наприклад як було із обранням Україною курсу вступу до Європейського союзу. Динаміка ж тут полягає в зміні орієнтирів через вплив глобалізації та потужний вплив інших країн, а отже й міжнародного права;

5) виступає елементом та в деяких випадках необхідною умовою для коректного функціонування інших конституційно-правових інститутів. Прикладом може слугувати тісний зв'язок інституту громадянства із інститутом народовладдя. Барабаш Ю. Г. зазначає: «В Конституції України одним з ключових принципів, що визначають демократичну сутність Української держави, є принцип народовладдя» [2, с. 61], який очевидно не можна було б реалізувати без наявності громадянства.

Також, як вказує у своїй статті Слінько Т. М., яскравим прикладом є те, що протягом останнього десятиліття Україна входить до п'ятірки держав, що лідирують за кількістю звернень їх громадян до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [145, с. 93]. За даними звіту ЄСПЛ, станом на грудень 2019 р. Суд виніс 109 рішень у справах проти України [257].

Крім цього, громадянство створює підґрунтя (доступ) для інституту парламентаризму, виборів, референдуму, державної служби і місцевого самоврядування тощо.

В законі України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014, ст. 7 є вимоги до членів Кабінету Міністрів України, – Членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу освіту та володіють державною мовою [118].

б) методи правового регулювання інституту громадянства є також унікальними, зокрема: з одного боку йому властивий імперативний метод,

наприклад, принцип єдиного громадянства, факт набуття громадянства, також вимога громадянства для певних посад (професій), а з іншого боку громадянство – це яскравий приклад диспозитивного методу, який проявляється, головним чином, у вільній зміні громадянства, прийняття громадянства (підданства) іншої країни, заняття будь-якої посади на власний розсуд, набуття статусу біпатриду (мультипатриду) тощо;

7) у випадку інституту громадянства відмітимо, що його оформлення і функціонування було б неможливим без населення та території. Термін «народ» є основоположною категорією, під якою відповідно до Конституції України слід розуміти не національно-етнічну спільність, а сукупність громадян України всіх національностей [62, с. 4]. Дефініція «Український народ» згадується тільки у преамбулі Конституції України, і «народ» у подальшому тексті вживаються як юридично тотожні. Положення преамбули, відповідно до яких саме народу як суверенну належить установча влада, знайшло своє поглиблене розкриття. Зокрема, у рішенні Конституційного Суду України у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України від 11 липня 1997 р. №3-зп наголошено на тому, що прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття [169]. Тому слід розрізняти поняття «народ» і «населення», оскільки, на відміну від населення (сукупність осіб, що проживають на певній території і становлять демографічну категорію), тільки громадяни утворюють народ держави, що є політично-правовою категорією. Таким чином, інституту громадянства притаманний власний специфічний суб'єктний склад.

Окрім цього, інститут громадянства перебуває в залежності від факту наявності держави як такої. Неможливі ситуації, коли держава не існує, а громадянство продовжує функціонувати окремо. Наявність території – також значна характеристика інституту громадянства в країні;

8) інститут громадянства виступає як ознака державного і народного суверенітетів. Сучасне поняття державного суверенітету включає чотири аспекти:

територія, населення, легітимна влада всередині країни і визнання на міжнародній арені [207, с. 14]. Згідно з Стівеном Д. Краснером, цей термін також можна доповнити чотирма різними формами: а) внутрішній суверенітет – фактичний контроль над державою, здійснюваний владою, організованою всередині цієї держави; б) взаємозалежний суверенітет – фактичний контроль пересування громадян та іноземців (мігрантів) через кордони держави за умови, що кордони існують і підконтрольні, в) Міжнародно–правовий суверенітет – офіційне визнання іншими суверенними державами, та г) Вестфальський суверенітет – відсутність іншої влади над державою, крім внутрішньої влади [367, с. 8]. Громадянство проявляє себе в такому контексті головним чином як позначення (приналежність) кожного конкретного індивіду до відповідної держави.

Народний суверенітет – це принцип, згідно з яким влада держави та уряд створюються і підтримуються за згодою його народу через їх обраних представників (правління народу), які є джерелом всієї політичної влади. Інститут громадянства тут розглядається в аспекті влади народу, як носія суверенітету згідно зі ст. 5 Конституції України, – носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, яка в свою чергу є верховною щодо будь-якої іншої суспільної влади, у тому числі державної, влади місцевого самоврядування (рішення Конституційного суду України [135], [138]) або партійної. Подібно до того, як народ є джерелом державної влади, народний суверенітет є джерелом суверенітету демократичної держави [62, с. 34].

9) суттєвою характеристикою інституту громадянства є його позначення як одного із найважливіших елементів конституційного ладу (чи основ конституційного ладу). Дослідження з цього приводу невеликі і вважаємо за необхідне приділити особливу увагу цьому питанню.

Проблематика висвітлюється в юридичній науці не одне десятиліття, але за цей довгий час науковці так і не досягли єдності в розумінні понять «конституційний лад» і «основи конституційного ладу». Особливої уваги заслуговують нові конституційні процеси, що відбуваються в державі. Зокрема,

перегляд суспільством базових цінностей конституційного ладу, можливість закріплення в Конституції України категорії «свободи» в переліку ст. 3, чи окремою статтею (на прикладі Першої поправки до Конституції США, яка гарантує індивіду свободу в широкому сенсі). Загалом проблеми конституційного ладу досліджувалися такими вченими, як: Тодика Ю. М., Кушніренко О. Г., Слінько Т. М., Колісник В. П., Барабаш Ю. Г., Савчин М. В. та ін.

В зарубіжній літературі поняття «конституційний лад» зустрічається рідко, часто взагалі не використовується. Можна зустріти «constitutional order» («конституційний порядок»), що, на думку Марка Тушнета, визначається як досить стабільний набір правових інститутів, закріплених у конституції (та інших нормативно-правових актах), за допомогою яких нація фундаментальна [376, с. 280].

Також можна зустріти поняття «constitutional construction» («побудова конституції»), Кіта Вітінгтону – система політичних інститутів які розробляються в суспільстві згідно до політичної реальності в конкретній державі. Побудова конституції на законодавчій арені можлива лише в тій мірі, в якій політичні суб'єкти (головним чином народ) вважають це зафіксованим [396, с. 5].

Разом із тим, як зазначає Скрипнюк О. В. [143, с. 15], системний аналіз праць вітчизняних і зарубіжних вчених дозволяє зробити висновок про те, що в поняття конституційного ладу включаються такі значення, як: а) цілісна система основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються й закріплюються Конституцією та іншими конституційними нормами (та іншими нормативно-правовими актами). У цьому розумінні термін «конституційний лад» є тотожним «державному ладу»; б) спосіб (форма) організації держави, який закріплено в Конституції; в) стан суспільних відносин (порядок), що характеризує державу як конституційну, соціальну, правову, де забезпечуються принципи верховенства права, народовладдя справедливості, гуманності тощо; г) як правило, не згадується напрям захисту конституції, захист державного і народного суверенітету, а також наявність (включення) інституту громадянства як основний чинник (інколи виступає умовою, як вже характеризували раніше, а також

результатом) всіх суспільних і державних відносин. Тобто, конституційний лад можна розглядати як систему конституційних та інших нормативно-правових норм, засад, принципів, які закріплені в чинному законодавстві та визнані суспільством щодо захисту Основного Закону і суспільних відносин, що склалися на конкретній території. Саме захист конституційного ладу включає в себе закріплення, а найголовніше – практичну реалізацію прав і свобод в різних сферах людського буття, а особливо його громадян. Не є винятком і закріплення антикризових інструментів в тексті конституції і законодавстві.

Також при розгляді питання не можна не згадати Французьку декларацію прав людини і громадянина 1789 р., в ст. 16 якої зазначається: «Суспільство, у якому не забезпечено гарантії прав та відсутній поділ влади, не має конституції» [95, с. 27].

Окрім цього, є очевидним, що на формування і закріплення інституту громадянства в державі впливає міжнародне право (зокрема, в XXI ст., коли інформація стає все доступнішою, як зазначила Слінько Т. М. [144, с. 198]), діяльність Європейського суду з прав людини та інших міжнародних організацій (урядових та не урядових). Суд розвинув ці положення, вказавши, що обмеження прав і свобод, які гарантуються Конвенцією, мають бути пропорційні легітимній меті, яка переслідується цими обмеженнями, а також між засобами, що обираються, легітимною метою та встановленням відповідних обмежень має існувати розумне пропорційне співвідношення, оскільки в основі всієї Конвенції лежить пошук справедливого балансу між загальними інтересами суспільства і вимогами щодо захисту основних прав індивіда (як зазначали раніше, тільки завдяки інституту громадянства можна реалізувати свої права і свободи повною мірою).

Ускладнює ситуацію те, що чинна Конституція України не містить легальної дефініції «конституційний лад», але в тексті це формулювання можна зустріти тричі: в ч. 3 ст. 5 Конституції України, – «Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові (очевидно маються на увазі громадяни України, і саме це становить предмет аналізу інституту громадянства як елементу конституційного ладу) і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.»; ч. 4 ст.17, – «Збройні Сили

України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.» (в ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначається, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України.[98]) ; ч. 1 ст. 37, – «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.» (Ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» дублює вищезазначені положення [120]).

Таким чином, для осмислення категорій конституційний лад та (чи) основи конституційного ладу необхідно брати до уваги ознаки інституту громадянства чи (або) його окремі прояви.

Повернемось до розмежування понять «конституційний лад» та «основи конституційного ладу», адже відповідь на питання «чи містить конституційний лад в своїй структурі інститут громадянства» починається звідси.

На думку Тодики Ю. М., конституційний лад – устрій держави і суспільства, закріплений конституційно-правовими нормами, цілісна і стійка система соціально-правових відносин та інститутів, підпорядкована моральним і конституційним велінням [167, с. 8]. В той час як «основи конституційного ладу» – це ключові конституційно-правові принципи, що визначають і закріплюють найважливіші основи правового статусу суб'єктів конституційно-правових відносин.

10) інститут громадянства виявляється антикризовим інструментом. Конституційний лад не зводиться до факту існування конституції (в формальному значенні), але знаходить своє реальне окреслення за умов: 1) Конституція існує, закріплює і впроваджує демократичний режим із визначенням людини найвищою

соціальною цінністю в державі, дотримується народом (легітимна) та 2) діє верховенство права та громадянське суспільство (аспект наявності громадянства). За умов кризи (як в глобальному значенні, так і локальному), громадянство інколи може бути єдиною спільною рисою (належністю, статусом) індивідів для їх об'єднання заради спільної мети.

В свою чергу антикризовий інструментарій – це ніщо інше, як сукупність конституційних норм, принципів, які закріплені (більшою мірою) в першому розділі Конституції України та багатьох інших нормах різних нормативно-правових актах, де провідну роль відіграє інститут громадянства.

Таким чином, в цьому аспекті інститут громадянства покликаний захищати конституційний лад, гарантувати реалізацію прав і свобод у випадку виникнення кризових ситуацій (завдяки конституційній скарзі, судовому позову, звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування через наявність статусу громадянина).

11) інститут громадянства перебуває під особливою охороною як державних органів і місцевого самоуправління, так і неурядових, міжнародних організацій. Потрібно наголосити на практиці Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України (приклади рішень [134][136][139]) як спеціальних інструментів щодо захисту інституту громадянства. Більш того, Україна як держава не може позбавити людину громадянства в якості санкції за правопорушення – стан громадянства може бути змінений виключно на законних підставах.

12) як чинник імміграції та еміграції. Вже тривалий час інститут громадянства не знаходиться в статичному стані як через нові технології, так і через глобалізаційні процеси, які набувають нових обертів. Сучасна держава для інституту громадянства – це гарант прав і свобод людини і фактично місце (в територіальному плані), де вона реалізує себе. Дійсно, багато чинників впливають на рішення мігрувати до іншої країни, тож батьківщина повинна надавати умови для вільного розвитку індивіда, забезпечувати захист (наприклад, проти поширення Covid-19) та дбати про його свободу.

Проаналізувавши характерні властивості інституту громадянства, можна дійти висновку, що це багатоаспектне явище, яке пронизує якщо не всі, то переважну більшість суспільних і державно-правових відносин, які складаються як на території держави, так і далеко за її межами. Наведені характеристики свідчать про неабияку роль інституту громадянства, а його дослідження має велике практичне й теоретичне значення, особливо в умовах сьогодення. Він є тією необхідною складовою (елементом), завдяки якій індивід може реалізувати повною мірою не тільки свої конституційно-політичні права, а й економічні, соціальні, трудові тощо.

Сучасна ідея громадянства як і раніше поважає ідею політичної участі, але зазвичай це робиться за допомогою «складних систем політичного представництва на відстані», таких, як представницька демократія. Тож сучасне громадянство набагато пасивніше через делегування конституційних прав і свобод органам держави (громадянство часто є обмеженням для дії, а не стимулом). Тим не менш, громадяни знають про свої права та зобов'язання перед державою, так само як і сферу відповідальності останньої [294, с. 90].

Відповідно до вищевикладеного, громадянство – це сформований під впливом об'єктивних причин (історичні, економічні, політичні, міжнародні чинники) та суб'єктивних (кореляція із національною ідеєю в цілому та ментальні особливості окремої людини) стійкий, постійний, необмежений в часі і просторі, закріплений у відповідних національних та міжнародних нормативно-правових актах та визнаний суспільством правовий зв'язок між людиною і державою, який виявляється у їх взаємних правах і обов'язках.

Зазначимо інші характерні ознаки громадянства: 1) обов'язкове документальне, індивідуальне й юридичне оформлення [59, с. 223]. Національне законодавство юридично оформило відносини людини і держави завдяки спеціально визначеному офіційному документу – паспорт, свідоцтво про громадянство тощо. Наприклад, згідно зі ст. 5 Закону України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р. документами, що підтверджують громадянство України, є: а) паспорт громадянина України; б) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; в) тимчасове посвідчення громадянина України; г) дипломатичний

паспорт; д) службовий паспорт; е) посвідчення особи моряка; є) посвідчення члена екіпажу; ж) посвідчення особи на повернення в Україну; 2) територіальний та екстериторіальний характер. Спеціальні принципи інституту громадянства, які полягають в постійному, стійкому правовому зв'язку як в суверенних межах відповідної держави, так і за її територіями поширюються і захищають кожного громадянина. Саме це є основним правовим критерієм, що характеризує відносини між людиною-громадянином і державою, а також відрізняє від правового зв'язку, котрий існує між державою та іноземцями. Якщо із останніми правовий зв'язок держави починається з моменту в'їзду на законних підставах і припиняється у момент виїзду (тимчасовий зв'язок), то громадянин буде користуватись захистом, правами і опікою після перетину кордону Батьківщини. Зокрема, він може звернутися за допомогою у відповідні установи на території іншої держави, – консульства, посольства тощо (постійний зв'язок); 3) статус громадянства є унікальним за своєю природою юридичним фактом (часова ознака). Жоден інший не може тривати стільки, скільки громадянство (суспільні відносини, пов'язані із громадянством, виникають із народженням особи і тривають десятиліттями). Слушно зазначила Дахова І. І.: «Громадянство є одним із найважливіших елементів конституційно-правового статусу особи, оскільки від наявності громадянства залежать обсяг правосуб'єктності людини, характер її взаємовідносин з державою. Закріплені в законодавстві принципи громадянства є віддзеркаленням державної політики у зазначеній сфері, саме вони є тими ідеями, що покладені в основу законодавства про громадянство, взаємовідносин між державою та особою» [15, с. 95].

1.3 Принципи інституту громадянства в конституційному праві зарубіжних країн

Відповідно до «Юридичної енциклопедії», «принципи (франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа) – це основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю

і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки» [182, с.110]. Тож це складне і багатогранне явище. Принципи є основою, яка поєднує в собі різні компоненти громадянства та найбільш повно відображають його сутність як цілісного правового інституту [387, с.169]. Принципи громадянства – це основоположні ідеї, керівні засади, які вироблені міжнародним правом, закріплюються в конституціях чи інших нормативно-правових актах країни щодо регулювання відносин людини-громадянина й держави.

Тож в кожній державі вони закріплені, головним чином, в Основному Законі й законі (-ах) про громадянство. Такі нормативно-правові акти є відображенням державної політики в даній сфері, вони є ідеями, які лежать в основі законодавства про громадянство, відносини між державою та особою. Наприклад, в Румунії, Іспанії, Молдові, Угорщині основні принципи громадянства закріплюються в поточних (інколи надають поняття органічні) законах [46, с. 140]. Також, існують країни, конституції яких взагалі не містять норми про громадянство, – Італія, Куба, а в деяких країнах (Греція, Алжир, Бельгія, Франція) діють кодекси про громадянство [9, с. 108]

Поняття принципів інституту громадянства важко ізолювати, оскільки воно інтегровано до багатьох інших концептуальних аспектів суспільства, таких як сім'я, військова служба, особистість, свобода, релігія, інші права і свободи людини, політичні права громадян, економіка, політика, етнічна приналежність і моделі поведінки людини у товаристві тощо. Громадянство, по суті, приносить користь іншим суспільно-політичним інститутам [215, с. 137].

Основною ознакою громадянства є спільність інтересів кожного з усією нацією (в його розумінні – державою). Як згодом стверджував інший французький державний та політичний діяч Бертран Барер де В'юзак (Bertrand Barère de Vieuzac) «громадяни – це ті вільні люди, які говорять єдиною мовою» [245, с. 90].

Так, на глибоке переконання Ж. Бодена, основною, єдиною, неподільною і безумовною ознакою держави є суверенітет як належність владних повноважень якомусь одному суб'єктові (у риторичі середньовічної Європи – монарху) [17, с. 64].

Альтузіус Й., філософ-кальвініст, розмірковував про сутність громадянства, а громадянами називав людей, які є членами політичної спільноти, що дають згоду на призначення органів влади і відрізняються від іноземців наявністю прав, обов'язків та привілеїв. На думку Альтузіуса, громадянами однієї держави є ті люди, які проживають на одній території, на них всіх однаково поширюється дія законів, всі вони сповідують одну релігію, розмовляють однією мовою, користуються тією ж валютою, мають однакові цінності та звичаї [192].

Гоббс урівнює у значенні державу та громадянське суспільство («*societas civilis*»), що зародилось в середині XVI ст. [5, с. 7] як об'єднання, створене на основі підпорядкування, де населення – це громадяни, рівні перед законом, піддані тому, хто володіє верховною (суверенною) владою [38, с. 55].

Руссо Ж. розглядає інститут громадянства як неухильно співвідносні фігури «громадянина», члена суверенної спільноти (автора закону) і підданого, який отримує свою свободу через абсолютну покірливість цьому самому закону, внаслідок «тотального відчуження» індивідуальних прав і свобод, з чого походить загальна воля, складова «спільного я», відбитого в усіх індивідуальних свідомостях. Так, у розділі VI книги першої «Про суспільний пакт (*Du pacte social*)» трактату Руссо Ж. пише, що «така громадська особистість, що відтак утворюється через поєднання усіх інших особистостей, колись називалася громадянською спільнотою, а сьогодні іменується республікою, або політичним тілом, котре отримує від своїх членів назву держави, коли воно пасивне, суверена, коли воно активне, суверенної держави – коли воно порівнюється з подібними до нього тілами. Що стосується членів об'єднання, то всі разом вони називаються народом, а кожен окремо – громадянином, оскільки бере участь у здійсненні суверенної влади, або підданим, оскільки підкоряється державним законам». Помітно, що Руссо, назвавши у своєму трактаті всіх членів держави народом, нівелював їхню станову приналежність, релігійну та династичну відмінність, повністю зрівнявши всі стани і всіх людей у суспільстві, а також охопивши всіх громадян держави та назвавши їх рівними [21, с. 25].

Натомість Джон Локк у своїй найбільш ліберальній роботі наголошує на ризиках та загрозах, які державна влада може спричинити за економічну та договірну свободу, власність та особистий інтерес особистості. Для Локка, що є природним для людини і взагалі основою суспільного договору (так він називав суспільний лад) між ним і державою, є захист його індивідуальної особистості та приватної власності [320, с. 115].

Вважаємо за доцільне дослідити основні міжнародно-правові принципи інституту громадянства саме в цій єдності для розуміння сучасних проблем, які виникають в суспільстві через різноманітність регулювання в сфері громадянства. Наприклад, дедалі сильнішає концептуальна, правова і ідеологічна межа між громадянами і іноземцями або мігрантами, яка встановлюється кожною державою. Кожна країна проводить відмінність між громадянами і резидентами–іноземцями, зберігаючи за собою певні права та пільги, а також певні обов'язки для громадян. Більше того, державами (зокрема Францією і Німеччиною) спеціально створюються відповідні економічні, політичні, соціальні та інші умови для залучення на свою територію іммігрантів [214, с. 43].

В міжнародному праві принципи інституту громадянства закріплені в багатьох нормативно-правових актах. Так, Європейська конвенція про громадянство від 1997 р., як основний міжнародний документ в відповідній сфері містить основні принципи міжнародного громадянства [27]:

1) принцип юрисдикції держави закріплений у ст. 3, де зазначається, що кожна держава визначає у своєму законодавстві, хто є її громадянами. Далі, ст. 4 закріплює: правові норми кожної держави-учасниці, що регулюють громадянство, базуються на таких принципах: а) кожна особа має право на громадянство; б) безгромадянства слід уникати; в) жодна особа не може бути безпідставно позбавлена громадянства; г) ні укладення шлюбу, ні розірвання шлюбу між громадянином держави-учасниці та особою, яка має громадянство іншої держави, ні зміна громадянства одним із подружжя під час перебування в шлюбі не впливають автоматично на громадянство другого з подружжя;

2) ст. 5 «Заборона дискримінації» передбачає: а) правила держави-учасниці, які стосуються громадянства, не повинні містити розрізень або допускати практику, що призводять до дискримінації за ознакою статі, релігії, раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження; б) кожна держава-учасниця керується принципом заборони дискримінації своїх громадян незалежно від того, чи вони є громадянами за народженням, чи набули свого громадянства пізніше (в інший спосіб);

3) в ст. 6 характеризуються принципи «набуття громадянства»: а) кожна держава-учасниця передбачає у своєму національному законодавстві, що її громадянство «ex lege» набувають такі особи: діти, один із батьків яких на час народження цих дітей має громадянство цієї держави-учасниці, за винятком будь-яких випадків, що можуть бути передбачені у її внутрішньодержавному праві для дітей, які народилися за межами держави. Стосовно дітей, батьківство яких встановлюється шляхом визнання, у судовому порядку або шляхом подібних процедур, кожна держава-учасниця може передбачити, що дитина набуває її громадянство за процедурою, яка визначається її внутрішньодержавним правом; та знайдені на її території немовлята, які інакше стали б особами без громадянства; б) кожна держава-учасниця передбачає у своєму національному праві, що її громадянство набувають народжені на її території діти, які при народженні не набувають іншого громадянства. Таке громадянство надається у випадках: ex lege при народженні, або в подальшому дітям, які є особами без громадянства, на заяву, що подається до відповідного органу безпосередньо дитиною чи від її імені у спосіб, встановлений внутрішньодержавним правом держави-учасниці. Така заява може бути подана за умови законного та постійного проживання заявника на її території упродовж періоду, який не перевищує п'яти років і безпосередньо передує поданню заяви; в) кожна держава-учасниця передбачає у своєму внутрішньодержавному праві можливість натуралізації для осіб, які законно та постійно проживають на її території. Встановлюючи умови натуралізації, вона не повинна передбачати ценз осілості, який перевищує десять років до подання заяви; г) кожна держава-учасниця у своєму

внутрішньодержавному праві спрощує процедуру набуття її громадянства для таких осіб: другий з подружжя, що перебуває у шлюбі з її громадянином; діти, один із батьків яких набуває чи вже набув її громадянство; діти, усиновлені одним із її громадян; особи, що народилися на її території та законно і постійно на ній проживають; особи, що законно і постійно проживають на її території впродовж певного періоду, який розпочався до досягнення ними 18 років, причому тривалість цього періоду визначається внутрішньодержавним правом відповідної держави-учасниці; особи без громадянства та особи, визнані як біженці, що законно та постійно проживають на її території;

4) ст. 7 закріплює принципи щодо втрати громадянства за ініціативою держави: 1) держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства «ex lege» або на ініціативу самої держави-учасниці, за винятком таких випадків: а) добровільне набуття іншого громадянства; б) набуття громадянства держави-учасниці внаслідок шахрайських дій, подання неправдивих відомостей або приховування будь-якого суттєвого факту, що має відношення до заявника; в) добровільна служба в іноземному військовому формуванні; г) поведінка, яка серйозно зашкоджує життєво важливим інтересам держави; ґ) відсутність справжнього зв'язку між державою-учасницею та її громадянином, який постійно проживає за кордоном; д) якщо під час неповноліття дитини встановлено, що визначені у внутрішньодержавному праві умови, які дозволили їй набути «ex lege» громадянства держави-учасниці, більше не виконуються; е) усиновлення дитини, якщо дитина набуває іноземного громадянства або має іноземне громадянство одного чи обох усиновителів; 2) держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства (принцип уникнення випадків безгромадянства);

5) ст. 8 закріплює принцип добровільної відмови від громадянства за умови, що відповідні особи не стануть внаслідок цього особами без громадянства, та принцип добровільної відмови від громадянства тим особам, які постійно проживають за кордоном (втрата громадянства на ініціативу особи);

б) принцип спрощеного поновлення у громадянстві (ст.9) своїм колишнім резидентам, які законно та постійно проживають на її території;

7) принцип розумного строку розгляду заяв стосовно набуття, збереження, втрати, поновлення чи засвідчення її громадянства розглядалися упродовж розумного проміжку часу (ст.10), а також рішення були вмотивовано викладені у письмовій формі (ст. 11) та могли переглядатися в адміністративному чи судовому порядку відповідно до її внутрішньодержавного права (ст. 12);

8) ст. 13 передбачає принцип розумних розмірів зборів за набуття, збереження, втрату, поновлення чи засвідчення громадянства особи, а також зборів, які сплачуються за перегляд рішень в адміністративному чи судовому порядку (не був перешкодою для заявників, ст. 14).

Також, перелік міжнародних принципів інституту громадянства передбачено у Рекомендаційному законодавчому акті «Про узгоджені принципи регулювання громадянства», схваленому Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД 29 жовтня 1992 р. Цей перелік містить наступні принципи громадянства: 1) громадянство – невід’ємний атрибут державного суверенітету (ст. 1); 2) право кожної людини на громадянство гарантується; 3) неприпустимості позбавлення громадянства або права зміни громадянства (ст. 2); 4) неприпустимості дискримінації у питаннях громадянства за різними ознаками (ст. 3); 5) рівність громадянства незалежно від підстав набуття (ст. 4); 6) запобігання виникненню випадків безгромадянства (ст. 5, 7); 7) урахування постійного проживання на даній території при вирішенні питання про прийняття до громадянства (ст. 6); 8) принцип єдності сім’ї (ст. 8); 9) захист своїх громадян державою за межами своєї території відповідно до міжнародних норм (ст. 10); 10) укладення або припинення шлюбу з особою, яка є громадянином іншої держави, як правило, не тягне за собою зміни громадянства (ст. 11); 11) збереження громадянства незалежно від місця проживання (ст. 12); 12) неприпустимість видачі своїх громадян іноземній державі (ст. 13); 13) право на судовий захист у разі порушення прав особи в питаннях громадянства (ст. 14); 14) пріоритет міжнародних договорів по відношенню до національного законодавства (ст. 15) [129, с. 20-21].

Серед багатьох принципів інституту громадянства важливе місце посідають сучасні принципи набуття громадянства. Зокрема, аналіз наукової літератури дає підстави виокремити наступні сучасні міжнародно-правові принципи набуття громадянства:

1) основоположним міжнародно-правовим принципом є (лат. «**Jus Soli**») – означає «право ґрунту», «право землі». Це принцип набуття громадянства за місцем народження особи, незалежно від громадянства її батьків.

«Jus soli» є частиною англійського загального права. Назване так тому, що воно було «загальним» для всіх королівських судів по всій Англії – виникло в практиці судів англійських королів протягом століть після нормандського завоювання в 1066 році [315, с. 71-72]. Відмітимо, що кожна країна, яка свого часу була колонізована Великобританією, використовує загальне право, за винятком тих, які були раніше, чи навпаки пізніше колонізовані іншими країнами. Іншими словами, якщо Британія колонізує «нежилу» або «невірну» територію, англійський закон автоматично застосовується на території з моменту колонізації, але якщо на зазначеній території вже існує правова система, то такий місцевий закон буде застосовуватися (закріплена форма непрямого правила) поки воно офіційно не буде замінено англійським законодавством за Королівською прерогативою, що підкоряється Вестмінстерському парламенту. Коли колонії отримали незалежність від Британії, нові незалежні країни, зазвичай, використовували англійський прецедент загального права на дату незалежності в якості закону за замовчуванням, щоб перенести в нову націю, в тій мірі, яка не була явно відхилена установчими документами, урядом або парламентом колонії. Правове регулювання на цих територіях здійснювалось за британським правом відповідно до закону, прийнятому парламентом для колонії. Тільки із отриманням незалежності, або видання «уставного колоніального закону» провінція впроваджувала власне право. Варто зазначити, що країни хоч і отримали можливість самостійного правового регулювання, але майже всі залишилися прибічниками «загального права». Втім, держави в праві модифікувати, змінити під власні вимоги систему права, або здійснювати регулювання завдяки комбінації «нормативного» і «загального

права». Наприклад, провінція Квебек, що на сході Канади, регулює суспільні відносини як за допомогою загального права, так і цивільним кодексом Франції. Південна Африка і Шрі-Ланка (які слідують римсько-голландському законодавству), де існувала стара система цивільного права для дотримання громадянських прав. Гайана і Сент-Люсія також змішали системи загального і цивільного права.

«Jus soli» – основна підстава набуття громадянства в Сполучених Штатах Америки. Після Американської революції 1776 р. одним із перших законодавчих актів, прийнятих кожним з нових незалежних штатів, було прийняття «уставного колоніального закону», який надавав юридичну силу існуючого англійського загального права в тій мірі, в якій це законодавство або конституція явно не суперечили новому американському закону [314, с. 40].

Деякі штати прийняли ці закони в якості законодавчих актів, але інші штати отримали загальне англійське право на підставі положень їх конституції або за рішенням суду. Британські традиції, такі як монархія, були відхилені Конституцією США. Але багато й прийнято, наприклад процедура Habeas Corpus, суди присяжних, парламентаризм та інші правові традиції в сфері громадянських прав і свобод. Всі вони були прийняті в Сполучених Штатах [300, с. 84]. Важливо відмітити, що елементи англійського загального права від 1776 р. все ще мають юридичну силу в багатьох юрисдикціях в Сполучених Штатах, тому що вони ніколи не були відхилені американськими судами або законодавчими органами [338, с. 148].

Громадянство «jus soli» широко, але далеко не повсюдно доступне в Європі. Так, у 19 з 33 європейських країн практикується присвоєння громадянства «jus soli» або при народженні, або після цього. До таких країн відносяться: Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Великобританія, також США тощо [74, с. 121].

Хоча «*jus soli*» в чистому (або безумовному) вигляді не зустрічається в Європі з моменту його скасування в Ірландії у 2004 р., умовний «*jus soli*» з'являється у різноманітних формах.

Французький вчений Жерард де Грут виділяє чотири основні форми набуття громадянства за «*jus soli*», наявні в Європі. Вони впорядковані від найсильніших до найслабших: за декларацією, законом або автоматично за конституцією в таких країнах як Бельгія, Фінляндія, Франція, Греція, Італія, Нідерланди, Іспанія та Великобританія; на основі періоду попереднього батьківського проживання в Бельгії, Німеччині, Греції, Ірландії, Португалії та Великобританії; на основі батьківського народження в країнах (подвійний «*jus soli*»): Бельгія, Франція, Греція, Люксембург, Нідерланди, Португалія та Іспанія; полегшена натуралізація для осіб, народжених в країнах: Австрія, Болгарія, Хорватія, Чеська Республіка, Угорщина, Італія, Португалія, Румунія, Словенія та Іспанія. Немає загальних положень про громадянство «*jus soli*» в наступних країнах: Кіпр, Данія, Естонія, Ісландія, Латвія, Литва, Молдова, Мальта, Норвегія, Польща, Словаччина, Швеція, Швейцарія та Туреччина [399, с. 30].

Позитивний ефект від права ґрунту посилюється, коли в країні допускається подвійне громадянство, і зменшується, якщо його немає. Наприклад, Німеччина ілюструє дискримінаційні наслідки спроб обмежити подвійне громадянство від «*jus soli*». В країні подвійне громадянство на даний момент переноситься дітьми батьків із різних національностей, для громадян ЄС, які набувають німецьке громадянство шляхом натуралізації та третіх громадян тих країн, для яких відмовитися від попереднього громадянства неможливо. Діти двох іноземців, які є громадянами Німеччини за народженням, повинні відмовитись від свого іноземного громадянства у віці від 18 до 23 років, щоб зберегти їх німецьке громадянство [321, с. 219].

Право ґрунту в багатьох випадках допомагає запобігти безгромадянству. Країни, що приєдналися до Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 року, зобов'язані надавати громадянство особам, народженим на їх території, які в іншому випадку стали б особами без громадянства. Американська конвенція про

права людини так само передбачає, що «Кожна людина має право на громадянство держави, на території якої вона народилась, якщо вона не має права на будь – яку іншу національність» [295, с. 89].

Таким чином, ця тенденція спрямована на доступність громадянства. За цим принципом воно присвоюється на підставі народження на території держави, де поряд є громадянство батьків. Громадянство за «правом землі» має перевагу в тому, щоб запропонувати членство в певній політичній спільноті тим, хто має намір жити, розвивати громадянське суспільство, підкорятися його законам та робити свій внесок у суспільство та економіку обраної держави. Це забезпечує спосіб сприяння соціальній інтеграції та демократичній легітимності, зменшенню занепокоєння щодо внутрішнього виключення та дає певну захищеність місця проживання особи.

Наступним основоположним міжнародно-правовим принципом (водночас підставою набуття) громадянства є «**Jus sanguinis**», з латинського «право крові». Громадянство набувається за національністю або етнічною приналежністю одного або обох батьків. Діти при народженні автоматично стають громадянами певної держави, якщо один або обидва їх батьків мають громадянство цієї держави або національну приналежність етнічного, культурного чи іншого походження [312, с. 26-27]. Громадянство по «праву крові» допомагає у випадках подолання безгромадянства, тому що поширюється на дітей, батьки яких не є громадянами держави (місця народження дитини). Достатня умова набуття громадянства – приналежність батьків до діаспори на території держави, де народилася дитина [400, с. 99][351].

Цікава справа була вирішена Європейським судом з прав людини з приводу набуття громадянства за «правом крові» [223]. Суд визначив, що громадянство є аспектом ідентичності, в тому числі дитячої, а також взяв до відома той факт, що діти зіткнулися зі значною невизначеністю у їх (повсякденному) житті через їх неможливість отримати французьку національність. Це, ймовірно, негативно вплине на формування власної ідентичності. Суд заперечив проти позиції Французької держави щодо спадкового права, оскільки діти, народжені з

використанням процедури сурогатного материнства, матимуть змогу успадковувати громадянство лише як третя сторона, на відміну від інших дітей. Крім того, якщо батьківство, встановлене за кордоном між дитиною, народженою сурогатною матір'ю з майбутнім батьком, визнане державою громадянства цього батька, дитина повинна мати доступ до громадянства майбутнього батька на тих самих умовах, що і дитина, яка народилася до цього батька [121].

Іншими словами, для набуття громадянства має значення не кров дитини (*sanguinis*), а юридичний зв'язок батьків і держав(и) (*filiatio*). З цієї причини деякі західні науковці використовують термін «*jus filiationis*» замість, на їх думку, старомодного «*jus sanguinis*» [203, с. 111].

Спочатку всі держави, які передбачають набуття громадянства за «правом крові», застосовували виключно «*jus sanguinis a patre*» (по батьківській лінії). Лише у виняткових обставинах держави застосовували «*jus sanguinis madre*» (за материнською лінією). Наприклад, у випадку дитини, яка народилася поза шлюбом і не була визнана чоловіком. На практиці, більшість дітей мали б таку ж національність, як і батько чи в деяких випадках мати.

Сьогодні більшість країн світу застосовує «*jus sanguinis*» в своїх конституціях або законах про громадянство. Особливого поширення принцип набув в Європі, Скандинавських Країнах. Потрібно додати, що досить часто вищезгадані принципи набуття громадянства «*jus soli*» та «*jus sanguinis*» відносять до форм філіації, яка, в свою чергу, є правом набуття громадянства за фактом народження.

На думку Буткевича В. О., «право крові або *jus sanguinis* — набуття особою при народженні, незалежно від місця її народження, громадянства тієї держави, громадянами якої є її батьки, застосовується здебільшого в законодавстві тих держав, які зацікавлені в скороченні еміграції» [172, 611с.]. На нашу ж думку, цей принцип навпаки дає поштовх для еміграції, через кровний зв'язок із батьками—громадянами відповідної держави. Однак з точки зору вирішення проблем безгромадянства осіб, цей принцип має перевагу над «правом ґрунту». Народження дитини від батьків-громадян держави, що застосовує «право крові», на території держави, в якій діє «право ґрунту», може призвести до появи у такої дитини

подвійного громадянства, тоді як народження дитини у батьків–громадян держави, що застосовує «право ґрунту», на території держави застосовує «право крові», може зробити таку дитину особою без громадянства.

Відмітимо, що більшість держав застосовує індивідуальну комбінацію «*jus soli*» і «*jus sanguinis*» в своїх законах про громадянство [363, с. 64]. Наприклад, її застосовують Сполучені Штати Америки, Канада, Ізраїль, Греція, Ірландія та нещодавно приєдналися Німеччина та Франція [265, с. 570], де закон про громадянство вузько застосовує «*jus sanguinis*», але він, як і раніше, є найбільш поширеним способом набуття громадянства не тільки у зазначеній республіці, але й у багатьох країнах континентальної Європи.

Винятком є міста-держави, або монархії, де спосіб набуття громадянства відрізняється від інших країн тим, що воно завжди є набутиим за допомогою специфічного способу. Уваги заслуговує принцип набуття громадянства в Ватикані. На відміну від громадянства інших держав, яке засноване або на «*jus sanguinis*» (народження від громадянина, навіть за межами території держави), або на «*jus soli*» (народження на території держави), громадянство Ватикану надається завдяки принципу «*jus officii*», – на підставі призначення на посаду (роботу) до Святого Престолу, але припиняється після припинення особою обов'язків (повноважень). Громадянство за цих умов поширюється також на подружжя, батьків і нащадків громадянина за умови, що вони проживають з громадянином [191, с. 82]. Той, хто втрачає громадянство Ватикану і не має іншого громадянства, автоматично стає громадянином Італії, як це передбачено Латеранським договором [212].

Таким чином, право на громадянство Ватикану не дається ні згідно з «*jus sanguinis*», тобто в силу народження від громадянина Ватикану, ні згідно з «*jus soli*», тобто в силу народження на території Ватикану, – таке громадянство засноване виключно на критерії проживання на території міста-держави [279].

Також набуття громадянства в зазначений спосіб («*jus officii*») діє в Мальтійському Ордені та регулюються орденським правом, зокрема, Конституцією 1961 р. та кодексом 1966 р. Оскільки Мальтійський Орден не має

власної території і свого населення, його громадянство, на відміну від інших держав, надається на підставі обіймання відповідної посади, переважно це лицарі та професори (керівна ланка Ордену) та дипломати Мальтійського Ордену [54, с. 450].

Наступний сучасний принцип (підстава набуття) – громадянство за шлюбом («*jus matrimonii*»). Після Другої світової війни збільшення кількості міжнародних міграцій створило нову категорію мігрантів, більшість з яких так звані економічні мігранти. З метою зменшення іммігрантів багато держав ухвалювали закони, які дозволяють особі отримувати своє громадянство після народження, наприклад, шляхом одруження з громадянином («*jus matrimonii*»), або шляхом предків, які є громадянами цієї країни. В той же час, деякі країни регулярно дають громадянство подружжю своїх громадян або можуть скоротити час на натуралізацію (наприклад в Україні). Також, в деяких країнах громадянство надається в день весілля (наприклад, Іран), та навпаки – у інших існують правила проти так званих фіктивних шлюбів (наприклад США, Канада), а деякі анулюють громадянство подружжя, якщо шлюб припиняється протягом певного часу (наприклад, Алжир).

Особливої уваги заслуговує натуралізація, як принцип, на якому ґрунтується підстава набуття громадянства. Його розглядають як правовий акт або процес, за допомогою якого негромадянин (іноземець) може отримати громадянство відповідної країни. Також його розглядають окремо як принцип інституту громадянства, який полягає в закріпленні, набутті та реалізації в державі природного, невід’ємного права на громадянство (або підданство). Правила натуралізації відрізняються в кожній державі, але зазвичай включають в себе, наприклад, обіцянку підкорятися і виконувати закони цієї країни, прийняття і підписання присяги на вірність, адекватне знання домінуючої національної мови та культури. Основою принципу натуралізації є вимога, згідно до якої особа, яка прагне набути громадянство повинна пройти період проживання, який варіюється від 2 до 20 років (в різних країнах). Також до неї зазвичай висуваються інші, зокрема це намір постійно проживати в конкретній державі (мотивація), мінімальний вік, діє й правоздатність відповідно до законодавства держави

колишнього громадянства або держави, громадянство якої набувається, фізичне і психічне здоров'я, достатнє володіння мовою приймаючої країни, економічна свобода, та вживання заходів для відмови від колишнього громадянства.

Так званий кваліфікаційний період – час знаходження в країні у більшості випадків становить п'ять років, як в Швеції або Нідерландах. У Швейцарії кваліфікаційний період становить 12 років, у Аргентині – 2 роки. У ряді країн кваліфікаційний період зменшується для осіб титульної національності. Наприклад, в Японії замість 5 років використовується 3 роки для дітей японської національності, народжених за кордоном. В арабських країнах цей період може тривати від 15 до 25 років. В Ізраїлі та Вірменії кваліфікаційний період для осіб відповідної національності відсутній взагалі – відповідно до свого національного закону про повернення вони стають громадянами з моменту прибуття в країну.

В рамках натуралізації виділяють: 1) реєстрацію – набуття громадянства держави за заявою особи без будь-яких додаткових умов (зазвичай категорії осіб, які мають право використовувати даний спосіб, обумовлені законом); 2) обдарування громадянства – зазвичай почесне обдарування громадянства особі главою держави за певні заслуги (як правило передбачається законодавством).

Щоб протистояти принципу множинного громадянства, більшість країн вимагає, щоб заявники на натуралізацію відмовилися від будь-якого іншого громадянства, яким вони в даний час володіють, але чи дійсно ця відмова призводить до втрати первісного громадянства, як це бачиться приймаючою країною і вихідною країною, буде залежати від законодавства обох країн. Зворотня сторона цього принципу надала поштовх міграційним процесам, та станом на сьогодні можна казати про сформований, особливий різновид принципу набуття громадянства за «*jus soli*», – «*jus maternii*». На жаль, точного визначення терміна в українській мові не існує, проте його можна охарактеризувати як навмисний виїзд жінки (подружжя) до іншої країни з метою отримання новонародженою дитиною громадянства згідно з принципом «право ґрунту». Часто до принципу «*jus maternii*» застосовують синонім «пологовий туризм». Основна причина (призначення) – отримання громадянства для дитини в країні з громадянством за правом

народження. Таку дитину в західній літературі називають «якірною» (з англ. «Anchor baby»), при цьому громадянство дитини може бути призначене для того, щоб допомогти батькам отримати постійне місце проживання в країні (чи також набутти громадянство) [272, с. 162]. Інші причини родового туризму включають доступ до державного утворення, охорони здоров'я, спонсорство батьків в майбутньому або для подолання політики Китаю щодо туризму двох дітей – деякі громадяни материкового Китаю їдуть народити до Гонконгу, щоб отримати право на громадянство (якщо ні, то проживання) для своїх дітей [357].

Прагнучи протидіяти «родовому» туризму (міграція для народження дитини), Австралія, Франція, Пакистан, Німеччина, Ірландія, Нова Зеландія, Південна Африка і Сполучене Королівство змінили свої закони про громадянство в різний час, в основному шляхом надання громадянства за народженням тільки за наявності хоча б у одного з батьків громадянства країни, або якщо особа прожила в країні встановлену кількість років [244]. Жодна європейська країна в даний час не надає безумовне громадянство за правом народження, однак більшість країн Північної і Південної Америки, наприклад США, Канада, Мексика, Аргентина і Бразилія, практикують зазначений принцип. В Африці Лесото і Танзанія надають безумовне громадянство за правом народження, як і деякі країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, включаючи Фіджі, Пакистан і Тувалу [244].

Зазначимо, що відповідний принцип збільшує випадки подвійного (та множинного) громадянства. З метою зменшення такої активності було б доцільно державам запровадити стримуючі та водночас захисні механізми щодо власного громадянства. Так, Сполучені Штати і Еритрея на 2020 р. є єдиними двома країнами в світі, які оподатковують своїх громадян по всьому світу, навіть якщо вони ніколи не мешкали в країні, або народилися громадянами США, і живуть за кордоном. Також діти, народжені від громадян США, які проживають за кордоном, також автоматично підлягають оподаткуванню в США, навіть якщо вони ніколи не в'їжджають в США. І навпаки, постійні жителі і громадяни США, які не знаходяться на території держави також підлягають оподаткуванню в усьому світі. Водночас, саме світове оподаткування часто згадується як причина, за якої

громадяни або постійні жителі США відмовляються від свого громадянства або статусу резидента. Наприклад, у 2019 р. мито за відмову від громадянства США було збільшено на 422%, що складає 2350 доларів [385].

Наступний сучасний принцип «*jus adoption*», що полягає в набутті громадянства дитиною або батьками на підставі процедури усиновлення. Реалізація цього принципу є доволі складною та в кожній країні регулюється індивідуально, проте міжнародно-правовою основою є Конвенція ООН «Про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення» від 29.05.1993 [49].

Логічно, щодо усиновлення висуваються особливі вимоги, відтак основні питання, на які потрібна відповідь, наступні: 1) хто має право усиновити (діє/правоздатність за законодавством обох країн); 2) характеристики дітей, «доступних» для усиновлення (мається на увазі вік, наприклад, є певні особливості щодо усиновлення малолітньої та повнолітньої дитини); 3) орієнтовний час очікування (інколи зазначена процедура триває до 10 р., до цього моменту батьки чи дитина проживає чи знаходиться в державі на підставі візи); 4) зазначимо, що набуття громадянства в такий спосіб є одним із найкоштовніших. Витрати на момент завершення процедури можуть складати в середньому від 3 до 10 тисяч доларів; 5) імміграція та громадянство. Зазначена процедура бере свій початок зазвичай із імміграції батьків або дитини, та закінчуються набуттям громадянства відповідної приймаючої країни; 6) чи є обрана країна учасницею Гаазької конвенції, яка суттєво спрощує цей складний процес [200].

Крім цього, кожна країна індивідуально регулює питання «*jus adoption*», але до загальних ознак можна віднести такі:

1) відповідність критеріям відбору батьків-усиновлювачів згідно із національним законодавством держави (штату або адміністративно-територіальної одиниці), і відповідати критеріям, які встановлені іншою країною для завершення відповідної правової процедури. Як правило, центральний орган виконавчої влади в кожній державі надає послуги з усиновлення, консультує тих, хто бажає

усиновити, приймає заяви про усиновлення та оцінює осіб на відповідність критеріям;

2) в більшості випадків (і цілком логічно) критерій, який неможливо оминати, це шлюб. Наприклад, подружжя повинно бути одруженим не менше 2 – 5 р. (в державах встановлені різні строки, але вони є), або перебувати в іншому цивільно-правовому стані, який обов'язково є законним. Та є окремі випадки критеріїв, яким потрібно відповідати для усиновлення, наприклад, в Ізраїлі – якщо ви або ваш партнер були одружені раніше (не більше 2-х попередніх шлюбів), то вони не мають права претендувати на процедуру усиновлення.

Наступний принцип інституту громадянства «*jus haereditatem*», або громадянство «у спадок» є рідкісною, можна сказати, застарілою формою набуття громадянства і залишається малодослідженим явищем в конституційному праві. Зазвичай його досліджують як частину (або взагалі не згадують) принципу «*jus sanguinis*», але основна різниця між принципами полягає у тому, що батьки на момент народження дитини, а отже й набуття нею громадянства за принципом «крові» померли (чи неможливо встановити). Отже, за цих умов громадянство нібито успадковується особою незалежно від батьків, та логічно було б тоді застосувати принцип «*jus soli*» (право ґрунту). Але між цими принципами також є відмінність: полягає в тому, що як батьки, так і дитина в певний проміжок часу хоча і знаходилися фізично на визначеній, окресленій території, але юридично на різних. Для прикладу можна привести розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік, де громадянство набувалося у визначений час і саме на відповідній території внаслідок юридичних дій, які не залежали від волі особи (або ще ненародженої дитини). Тобто такий юридичний акт є одноразовим на певній території, наприклад, в Україні відповідно до ст. 8 Закону України «Про громадянство України» особа, яка сама чи її рідні народилися або постійно проживали до 24 серпня 1991 р. на території, яка стала територією України відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» [123], реєструються громадянами України; в такий спосіб набулося громадянство й у інших колишніх соціалістичних республік.

Інша малодосліджена сторона «*jus haereditatem*» бере свій початок у Великобританії 1285 р., та застосовується й сьогодні, але про це докладніше далі. Західні вчені, як Джон Харт [299, с. 172], Айєлет Шачар [201, с. 262], Мері Луїза Фелоуц [330, с. 140] та інші дослідили принцип громадянства «*jus haereditatem*» у тісному зв'язку із спадковим правом особи. Цілком справедливо, що для кожної особи статус громадянства додатково тягне за собою й частку «власності», особливо коли в Основних Законах держав часто згадується про управління комунальними й державними ресурсами народом (громадянами).

На думку дослідників, статус громадянства історично був продовженням права власності, та навпаки. Наприклад, в середньовіччі, разом із правом власності на маєток переходили до особи такі немайнові цінності, як статус в суспільстві (граф, барон, князь, поміщик тощо), а для його забезпечення використовувався й стан громадянства, як додаток до власності. Мовою раннього загального права, громадянство (на той час підданство та статус особи) передбачало дуже вагоме збільшення прав особи, які були скоріш економічними, ніж політичними. Це також проявлялося в автоматичному набутті спадкоємцями спочатку майна, власності, а потім статусу (зокрема, громадянства, підданства).

В такому аспекті вищезгадані науковці дійшли висновків, що як і інші види власності, громадянство дозволяло власнику бути вільним та мати відносну автономію. Фактично «*jus haereditatem*» пропонував інструмент для збереження землі у володінні династичних сімей, закріпивши правонаступництво за правом народження, при цьому одночасно зв'язавши руки майбутнім поколінням від зміни стану, який вони успадкували від своїх попередників.

Роздуми над цією аналогією дають ще одну цікаву тезу: чи людина задоволена тим, що автоматично й безповоротно набула громадянство певної держави? Так зване «право первородства» можна критикувати як основний зв'язок між поколіннями, передачу власності, або ж громадянства за «*jus haereditatem*». Дуже влучний термін застосував Айєлет Шачар у своєму ґрунтовному дослідженні, – «лотерея права народження» [202]. Він стверджує, що громадянство за правом народження в сучасному суспільстві може розглядатися як форма спадкування

власності, адже переважна більшість населення в світі набуває громадянство виключно випадково при народженні.

Немає сумнівів в тому, що статус (положення в суспільстві) громадянина в більш розвинутій країні і менш успішній державі хоча і юридично схожий (однаковий, рівний), але має відмінності (несправедливий). Тобто, для однієї особи громадянство відповідної країни буде синонімом отримання привілеїв (економічних, політичних, соціальних), а для іншої скоріш якорем, який дуже важко скинути в подальшому житті. Фактично, матеріальне багатство і політична приналежність (які для багатьох є двома найбільш важливими розподілюваними благами) – єдині значні ресурси в сучасному світі, передача яких з покоління в покоління все ще в значній мірі регулюється принципами спадковості.

Крім набуття громадянства у спадщину в негативному аспекті також логічно критикувати відмову в прийнятті до громадянства розвинутої країни, в той час як інші особи вимушені жити в гірших соціально-економічних умовах. Незважаючи на те, що цінність громадянства породжується спільно, природні права, надані кожному члену суспільства, поширюються індивідуально. Це поєднання робить громадянство складним, специфічним типом власності з «безцінними вигодами», як висловився Верховний Суд США [222]. Єдиним способом боротьби із такою глобальною нерівністю виступає міграція населення, як бажання кращого майбутнього для себе чи своїх близьких.

Сучасного оформлення принцип «*jus haereditatem*» набуває у вигляді набуття громадянства за інвестиції. Такий варіант набуття громадянства зазвичай здійснюється за процедурою інвестування особою капіталу (певної грошової суми, яка в кожній країні визначена індивідуально) в економіку іншої держави, заради отримання громадянства відповідної країни.

За таких умов набуття громадянства та правовий зв'язок між державою та індивідом не залежить від національності, постійного проживання останнього у цій державі, також від інтеграції у національно-культурні процеси [361, с. 92].

Зазначена підстава набуття громадянства є достатньо «ною» практикою в світі і, на наш погляд, доречно перейняти такий досвід в національне

законодавство. Найчастіше, громадянство за інвестиції надають держави Європи (Болгарії, Македонії, Румунії, Чорногорії), Азії, а також Ізраїль, Йорданія, Кіпр, Ліван, Палестина, Сирія, та Туреччина [149, с. 397–405].

Підвидом зазначеного принципу громадянства за інвестиції («*jus investment*») є процедура «*cash-for-passport*» – придбання громадянства потрібної країни на аукціоні. Наприклад, можна набути громадянство в такий спосіб, однак, додатково потрібно постійно проживати протягом декількох років у наступних державах: Хорватії, Канаді, Монако, Новій Зеландії, Об'єднаному Королівстві, Швейцарії тощо.

Також доречно буде виділити окремо «дароване» (октройоване) громадянство. В багатьох державах (Україна не є виключенням) норма щодо набуття громадянства особами, які мають «визначні заслуги (досягнення) перед державою» чи прийняття яких до громадянства становить «державний інтерес» передбачена у законодавстві на офіційному рівні. Проблематично надати вищезазначені поняття через те, що це оціночні категорії в законодавстві й часто мають політичне підґрунтя. В такий спосіб набуття громадянства закріплено у законодавстві наступних країн: Австралія, Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Вірменія, Греція, Грузія, Естонія, Єгипет, Індонезія, Ірландія, Італія, Камбоджа, Канада, Катар, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Північна Македонія, Мальта, Молдова, Нідерланди, Нова Зеландія, ОАЕ, Перу, Португалія, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Угорщина, Франція, Хорватія, Чилі, Чорногорія, Японія).

Відзначимо, що перелічені сучасні принципи набуття громадянства мають економічний аспект, і саме тому неодноразово були предметом розгляду справ Європейським судом справедливості, який у своїх рішеннях Micheletti (1992), Martinez Sala (1998), Grzelzyk (2001), Baumbast (2002), Garcia Avello (2003), Bidar (2005), Gibraltar (2006), Grunkin and Paul (2006), Rottmann (2010), Zambrano (2011), Prinz and Seeberher (2013), Elrick (2013) виробив однозначну і чітку позицію, наголошуючи на тому, що «громадянство (від автора: мається на увазі Європейського Союзу) є основним статусом громадян держав-учасниць

Європейського Союзу, даючи можливість тим, хто опинився у складній політичній, або іншій ситуації, незалежно від їх національності отримати однакове ставлення (тобто справедливе право на отримання громадянства за інвестиції), якщо це передбачено на законодавчому рівні у відповідній державі [377, с. 359]

Також відзначимо важливу форму набуття громадянства – оптація (від лат. optatio – бажання, вибір; англ. «Choice of citizenship», optation). В конституційному праві зарубіжних країн під оптацією розуміється вільний вибір громадянства особами, які: 1) проживають (проживали) на території, де відбулися зміни державних кордонів; 2) мають подвійне громадянство. Виділяють: 1) адаптивну оптацію, що має місце у разі народження дитини у іноземців, один з яких народився в цій країні (так званий принцип подвійного народження), ця дитина набуває громадянство цієї країни. Але після досягнення повноліття така особа має право відмови від громадянства цієї країни протягом певного терміну, упустивши який воно це право втрачає [379, с. 17]; 2) правомірну оптацію, що передбачається міжнародним договором між декількома державами про вільний вибір особою громадянства. Умовою використання права оптації може бути санкція як держави, громадянство якої втрачається, так і країни, громадянство якої набувається, після чого оптація вважається здійсненою та настає зміна громадянства [8, с. 23]. Відповідно, після вищезазначених умов, що не залежать від особи, можна виокремити: 1) позитивну оптацію, тобто набуте громадянство в інтересах індивіда 2) негативну оптацію, не в інтересах особи, зазнає певні негативні наслідки, як, наприклад, насильницька відмова від свого громадянства [293, с. 15].

Випадки, коли держава, громадянство якої мала особа, припинила юридичне існування, чи країна втратила частину (або реальний контроль) над територією, де проживає громадянин, називається трансфертом громадянства. Якщо порівнювати цю форму із оптацією, то останній передбачає полегшену процедуру набуття громадянства (спрощені вимоги) у вигляді добровільного вибору жителями територій, які переходять з однієї держави до складу іншої, громадянства першої чи другої з цих держав протягом певного, чітко визначеного періоду, тоді як під час трансферу громадянства його зміна настає автоматично, не враховуючи бажання

чи вибір особи. Тобто оптація за таких умов вважається позитивним явищем, що полегшує регулювання випадків безгромадянства, тоді як трансферт – негативне явище, яке породжує безгромадянство осіб, а тому на міжнародному рівні його застосування не схвалюється (ст. 15 Загальної декларації прав людини 1948 року) [43, с.7]. Таке негативне політико–правове явище проявляється також у наступних випадках: трансферт громадянства у зв’язку з одруженням особи з іноземцем та зміною нею місця проживання (найпоширеніший випадок); трансферт громадянства дитини від батьків (набуття громадянства дитиною у зв’язку з перебуванням у громадянстві конкретної держави її батьків чи одного з них) та трансферт громадянства у зв’язку з незаконними територіальними змінами (анексією, окупацією тощо).

Останній вид трансферту громадянства мав місце в березні 2014р. на території України. Як наголошує Юрій Баулін: «...у рішенні КСУ від 14 березня 2014 року № 2–рп/2014 КСУ [132] визнав Постанову Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 року № 1702–6/14 такою, що не відповідає Конституції України. Отже, як наголосив КСУ, правових підстав для проведення 16 березня 2014 року референдуму в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі не було, і його результати не можуть вважатися основою для «самовизначення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Однак, продовжив Суд, усупереч зазначеному рішенню вказаний референдум було проведено, а його результати використано для укладення 18 березня 2014 року Договору між Російською Федерацією і Автономною Республікою Крим «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб’єктів»» [3, с. 35].

Окрім набуття громадянства зазначимо таку групу, як **форми поновлення у громадянстві**. Першою із них є «реінтеграція – факт, а інколи відносять й сам процес поновлення особи у громадянстві в разі його втрати або попереднього виходу з громадянства. Зазвичай, реінтеграція полягає у спрощеній процедурі відновлення громадянства, що передбачена в національному законодавстві країн.

Варто додати, що за умов дотримання такої процедури і набуття особою громадянства, зазначений принцип нерідко розглядається як різновид натуралізації [171, с. 251].

Наступна – репатріація (повернення). Вживається щодо політичних емігрантів до країни їх походження, військовополонених, переміщених осіб, біженців, емігрантів, повернення територій разом з населенням із відновленням в правах громадянства (які незаконно анексовані в результаті розпаду держав тощо), повернення в країну проживання дипломатичних посланців, посадових (урядових) осіб, а також емігрантів та іммігрантів під час міжнародної кризи. Репатріація поділяється на: 1) добровільну репатріацію – повернення громадян (більшою мірою стосуються біженців), до своєї країни походження. Добровільне повернення в цьому контексті – повернення осіб, до своєї країни походження (або громадянства) як правило на основі власного рішення, готовності до такого повернення. На відміну від вислання та депортації, які є негативними для особи діями суверенних держав, визначається як особисте право за певних умов, описаних у міжнародних документах [47];

2) надзвичайну репатріацію – примусове повернення людей до країни їх походження з метою покинути територією приймаючої країни через певні обставини, які не мають альтернативних можливостей. В цьому контексті репатріація – особисте право [346, с. 34].

Також зазначимо групу принципів інституту громадянства, щодо припинення громадянства особи. Першим і найбільш поширеним є принцип відмови від громадянства, що полягає в особистій правовій дії (як правило, шляхом подання заяви до органів міграційної політики), наслідком якої є неприйняття іншого громадянства чи вихід із існуючого. Відмова від громадянства є особливо актуальною у випадках множинного громадянства, оскільки додаткове громадянство може бути отримано автоматично і може бути небажаним (і навпаки деякі особи відмовляються від громадянства, щоб уникнути обов'язкової військової служби). Багато країн мають свободну політику, яка визнає довільний характер вимог про надання громадянства інших країн, а негативні наслідки, такі

як втрата допуску до секретних документів, посади тощо в більшості випадків можна очікувати тільки в разі активного оформлення іноземного громадянства та його реалізації, наприклад, шляхом отримання закордонного паспорта чи інших юридично значущих дій; 2) принцип зміни громадянства, який полягає в вчиненні певних юридичних дій щодо обрання одного (іншого), вже існуючого громадянства особи серед тих, що він набув. Як можна побачити, цей принцип застосовується до тих індивідів, що мають два чи більше громадянств, тобто подвійне, або множинне громадянство; 3) принцип денатуралізації (недобровільна втрата громадянства) заснован на різних юридичних підставах, результатом яких є втрата, або найсуворіша форма – позбавлення громадянства. Процес денатуралізації відбувається як покарання за дії, які держава вважає злочинними, часто лише побічно пов'язані з громадянством, наприклад, за службу в іноземній армії, злочини проти держави тощо. У країнах, в яких діє принцип єдиного громадянства (добровільна натуралізація) – в іншій країні призведе до автоматичної втрати первісного громадянства в силу дії закону, наприклад, коли національне законодавство передбачає, що громадянство буде втрачено в ситуаціях тривалого проживання за кордоном; 4) принцип експатріації розглядає втрату громадянства як добровільну, так і примусову, та полягає в тимчасовому або постійному видворенні людини за межі країни (його географічної чи культурної батьківщини) [185, с. 143] [322]. Зазвичай поєднується з позбавленням громадянства тому що особи не мають свободи вибору між збереженням громадянства та відказом від громадянства через вчинення і відповідною реакцією держави на протизаконні дії адміністративного чи кримінального характеру. Термін відноситься до робітників (професіоналів, спеціалістів тощо) які займають посади за межами своєї країни, та були відправлені (незалежно виїхали) за кордон працювати.

Окремої уваги заслуговують положення в конституційному праві зарубіжних країн, які застосовуються до громадян через рішення державних органів (негативні для особи) чи є наслідком (санкціями, реторсіями) вчинення індивидом протиправних дій в країні перебування із подальшою втратою громадянства:

1) депортація (лат. *Deportatio* «вигнання, висилка» – процес примусового виїзду іноземного громадянина до приналежної держави чи іншу (транзитну). Проте, в зарубіжній юридичній літературі висилка іноземних громадян зазвичай називається депортацією, тоді як висилка громадян називається видачею, вигнанням, або транспортуванням до в'язниці [222, с.84]. В будь-якому випадку застосовується виключно щодо іноземних громадян або осіб без громадянства та полягає в їх контрольованому виїзді (примусовому видворенні) за межі країни перебування (в тому числі під конвоєм). Відносно висланих або депортованих осіб органом, який здійснював депортацію або висилку, може встановлюватися заборона на повторний в'їзд цих осіб в державу. Термін заборони на в'їзд встановлюється національним законодавством, виходячи з обставин, що стали підставою для прийняття рішення про депортацію або вислання, та інших обставин, що характеризують особу іноземця, а також пов'язаних з його перебуванням на території держави;

2) принцип політичного притулку, – ст.14 Загальної декларації прав людини зазначає: «Кожна людина має право шукати притулок від переслідувань в інших країнах і користуватися ним». Ці положення дублюються і розширюються у конвенції ООН від 1951р. Про статус біженців [52]. Відповідно біженець – це особа, яка знаходиться за межами території своєї країни та через страх переслідування в одній державі, емігрує до іншої суверенної країни та залишається там. Ключовим моментом в цьому принципі є визначені міжнародним та національним правом підстави, через які можуть переслідувати громадянина (включають расу, касту, національність, релігію, політичні погляди і членство в конкретній суспільній групі або громадській організації тощо). Також, це є визнаним світовою спільнотою правом людини на пошук притулку від переслідувань, а також право держав надавати притулок на своїй території [389, с. 16];

3) принцип заборони на примусове повернення (англ.:«*Non-refoulement*», неповернення, або не виселення) є одним з основоположних принципів конституційного права зарубіжних країн, який полягає у відмові країні, яка звертається стосовно повернення власних громадян, через ймовірну небезпеку для

індивіда. Тобто при підозрі її переслідування в країні, дискримінації, порушенні прав і свобод тощо. [381, с. 110]. На відміну від політичного притулку, яке застосовується до тих, хто може довести обґрунтовані побоювання цих самих переслідувань у відношенні певної категорії осіб або себе, не виселення відноситься до загальної репатріації людей, включаючи біженців із зони бойових дій та інших [386, с. 360];

4) екстрадиція – це законодавчо передбачена дія (вплив), яка застосовується до громадянина, що означає передачу обвинувачуваної або засудженої особи за скоєння злочину від країни однієї юрисдикції в іншу. Також це спільна правоохоронна процедура між двома юрисдикціями, яка залежить від домовленостей, досягнутих між ними стосовно громадянина [369, с.19]. На додаток до юридичних аспектів процесу видача також включає фізичну передачу особи, яка підлягає видачі, під опіку законному органу запитуючої юрисдикції. Конституція або закони більшості демократичних країн забороняють (відмовляють в запиті) застосовувати до громадян як своїх, так і іноземних екстрадицію, особливо коли до особи через політичні, соціальні чи юридичні інструменти будуть застосовані негативні дії, або буде мати місце порушення прав і свобод людини. Така позиція була обґрунтована Європейським Судом із прав людини в справі *Soering v. The United Kingdom* та є загальноновизнаною в ліберально-демократичному світі [240]. Різновидом депортації у відношенні до громадян є кримінальна депортація (транспортування) – переміщення засуджених громадян-злочинців у пенітенціарні приміщення як по території держави, так і до іншої країни [371, с. 34].

1.4. Законодавство України про громадянство: проблеми реалізації та шляхи вдосконалення

Інститут громадянства в Україні виконує двояку соціально-юридичну функцію: будучи засобом і способом захисту прав людини, він, разом з тим, виступає інститутом захисту інтересів держави. Як і кожна держава, Україна, керуючись принципом суверенітету, для забезпечення виконання своїх функцій

вимагає від особи, яка перебуває на території, дотримання встановлених правил поведінки і виконання обов'язків. В більшості випадків для сучасної людини володіння громадянством держави є гарантією повного поширення на неї юрисдикції даної держави, забезпечення можливості реалізації нею своїх прав, законних інтересів, захисту від неправомірних дій інших осіб, допомоги у надзвичайних ситуаціях.

В національному законодавстві України Інститут громадянства характеризується глобальними міграційними процесами, якими супроводжується ХХІ ст.. Їх інтенсифікація створює нові наукові дискусії та правові колізії. Наприклад, все частішають випадки: подвійного громадянства (шляхом народження дитини за кордоном), осіб без громадянства, внутрішньо і зовнішньо переміщених осіб, біженців, закордонних українців тощо. Особливо багато питань постає через обраний українським народом шлях вступу і членства до Європейського Союзу.

Окрім вже зазначених на ст. 43 нормативно-правових актів, законодавство України, головним чином, складається із Конституції України (преамбула, ст.4, 24, 25, 26, 33), Декларації про державний суверенітет України, Декларації прав національностей України, Закону «Про національні меншини» та Закону України «Про громадянство України», а також інших нормативно-правових документів. Вони складають цілісну законодавчу систему, що регулює будь-які відносини про громадянство України.

Якщо властивості (ознаки) інституту громадянства існують як у формальному значенні, так і в матеріальному (в нормативно-правових актах), то принципи інституту громадянства існують як нормативні засади, за допомогою яких з'ясовуються сутність та зміст інституту громадянства. Також вони діють безпосередньо й становлять керівні положення правового регулювання всіх суспільних відносин щодо громадянства. Такими відносинами, зокрема, є порядок набуття і припинення громадянства, захист і піклування про громадян, що перебувають за кордонами тощо.

Принципи громадянства, як і будь-які інші принципи, діють в рамках цілісної, узгодженої системи, де сутність та призначення кожного принципу базується не тільки на законодавчому закріпленні (зведенні їх до статичних норм–принципів), але й функціонуванні всієї державної системи і міжнародного права, активності громадянського суспільства, рівні захищеності громадян, доступі до правосуддя і верховенстві права в цілому.

Найчастіше принципи інституту громадянства класифікують за: 1) змістом і сферою дії на: а) загальні (політико-правові принципи, що мають найширшу сферу об'єктивації у праві) та б) спеціальні, виходячи з багатоаспектного, але визначеного нормативним актом характеру інституту (сукупність правових норм, які регулюють відносини з приводу громадянства), які діють винятково в межах інституту громадянства й відображають його специфіку [96, с. 123];

2) ступенем значущості принципів при характеристиці змісту (сутності) громадянства та рівнем їх правового закріплення. Відповідно до цього виділяють три групи принципів: а) загальні (загальноправові) чи політико-правові принципи громадянства, які ґрунтуються на фундаментальних засадах конституційного устрою і властиві не тільки інституту громадянства, а й іншим політичним, соціальним і правовим інститутам; б) особливі – принципи, які характеризують громадянство як цілісний інститут права; в) спеціальні — принципи, які характерні тільки для інституту громадянства та є спрямованими для певних підінститутів громадянства, а також застосовуються першочергово при регулюванні конкретних правовідносин, що виникають з приводу громадянства [82, с. 12-13].

Додамо також класифікацію в залежності від генези і застосування самого принципу в інституті громадянства. Так, існують принципи, що характеризують безпосередньо сам інститут громадянства. Наприклад, принципи: єдності та узгодженості норм, підпорядкованості конституції (верховенство закону), системності; нормативності та верховенства права; антропоцентризму (ст.3 Конституції України) і гуманізму; соціально-політичної обумовленості; свободи, справедливості та рівності; державного захисту і правової охорони. Погодимось із Суржинським М. І та Лотюк О. С. в тому, що наука конституційного права в цілому

єдина у визначенні загальних (загальноправових) чи політико-правових принципів громадянства, які позначаються як «основні принципи». Традиційно до цієї групи відносять наступні принципи: демократичності, соціально-правової держави, повновладдя народу, державного і народного суверенітету, інтернаціоналізму, поєднання інтересів особи, держави і суспільства, пріоритетності норм міжнародного права [154, с. 444] [66, с. 9-11].

Щодо спеціальних принципів громадянства, то наприклад в вітчизняній юридичній літературі існують різні точки зору. Так, принципи громадянства поділяються на дві групи – загальні та спеціальні, а перелік останніх передбачає наступні принципи: єдиного громадянства України; рівного громадянства (як основа правового статусу особи); загального порядку прийому до громадянства України; поєднання принципу ґрунту і принципу крові як індивідуальна характеристика інституту громадянства в Україні; невизнання автоматичної втрати громадянства; недопустимість позбавлення громадянства; єдність громадянства членів сім'ї; диспозитивний порядок виходу з громадянства; принцип невидачі громадян України іноземній державі; свобода і добровільність вибору громадянства; збереження громадянства України особами, які проживають за кордоном [56, с. 230].

Згодні із В. Мелашенком, який зазначив, що повною мірою неможливо розкрити поняття громадянства в науці конституційного права, якщо не розкрити принципи інституту громадянства України, бо принципи є тією основою, яка «цементує», зв'язує воедино різноманітні сторони громадянства. У своїй сукупності вони складають своєрідну систему, кожен з елементів якої є відображенням характеру і сутності громадянства [82, с. 12-14]. Погорілко В.Ф., Лотюк О. С. також вказують, що повністю розкрити поняття громадянства в науці конституційного права можна лише тоді, коли проаналізовано не тільки його зміст, функціональне призначення, а й принципи громадянства України. Генезис цих принципів впливає із самої природи інституту громадянства [55, с. 243].

Як зауважує Колодій А. М., принципи громадянства покликані забезпечувати органічний взаємозв'язок правової системи, системи і структури права, норм права

та правових відносин, єдність норм, інститутів і галузей права. Вони характеризують зміст і сутність права в концентрованому вигляді і демонструють підвалини відображення у ньому економічних, політичних і моральних відносин. Принципи виступають критеріями оцінки правомірності чи неправомірності дій соціальних суб'єктів, формують правове мислення і правову культуру, цементують систему й структуру права [44, с. 30].

Погоджуємось із Грищук О. В. , що принципи громадянства відображають духовні, історичні, соціальні, політичні, культурні та інші особливості суспільства, трансформуючи і модифікуючі їх у концентрованому вигляді, а з іншого боку – через принципи права відбувається впровадження загально визнаних соціальних цінностей у життя, їхня реалізація та застосування у правовій діяльності [12, с. 16]. Вбачається, що принципи права мають дуалістичний аспект та характеризуються, по–перше, станом і розвитком суспільства. По–друге, проявляють функціональний аспект, що в цілому вказує на наявність пізнавального моменту, зокрема й принципів інституту громадянства.

Солоненко О. М. вказує, що функціями принципів громадянства є головні напрями їх впливу на суспільні відносини та процес правового регулювання, які визначено призначенням принципів права як ціннісного і системоутворюючого елементу права. Вони не тільки беруть участь у реалізації правом регулятивної та охоронної функцій, а й здійснюють внутрішній (інструментальний) вплив на саме право [147, с.21]. Функціональний аспект характеристики розкриває їх практичне призначення. Можна констатувати наявність у них двох функцій: внутрішньої і зовнішньої. Внутрішня полягає в дії на систему юридичних норм, що забезпечує її несуперечність і узгодженість. Усі нормативні приписи мають логічно витікати зі змісту принципів і точно їм відповідати. Це дає змогу здійснювати правове регулювання на єдиних началах і забезпечити його максимальну ефективність. Реалізуючи внутрішню функцію, провідні положення обслуговують нормативний масив, а їх дія на суспільні відносини відбувається опосередковано – через конкретні юридичні норми [157, с. 10-15].

Під конституційно-правовими принципами громадянства України, як зазначає Подима Я. В., слід розуміти керівні засади, встановлені Конституцією України, законами, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що відображають об'єктивно існуючі закономірності розвитку суспільства, визначають характер, істотні риси громадянства, основу взаємозв'язків елементів його змісту, встановлюють і регулюють поведінку учасників правовідносин із приводу набуття, припинення, збереження, зміни й охорони правового зв'язку громадянства України. Конституційно-правовим принципом громадянства властиві ознаки принципів права; спеціальним принципом громадянства низка із вказаних ознак властиві менше [94, с. 27].

Таким чином, значення принципів інституту громадянства полягає в тому, що вони: 1) відбивають сутність та зміст інституту громадянства; 2) є вихідними засадами та керівними ідеями (в основному міжнародного права, яке модифікувалось і закріпилось в національному праві); 3) діють безпосередньо та є нормами–принципами прямої дії; 4) на думку Суржинського М. І., також є основою для практики державного будівництва у сфері громадянства [154, с. 443]; 5) в них відтворюється належна поведінка особи в суспільстві і державі, а також обсяг її свободи; 6) показником демократичності держави багато в чому є рівень дотримання принципів державними органами і місцевим самоврядуванням [73, с.72].

Українські вчені Фрицький О. [175, с. 128], В. Д. Андрієнко [40, с. 27-33], та Шкумбатюк К. [181, с. 7] зазначають, що громадянство України відповідно до ст. 2 Закону України «Про громадянство України» ґрунтується на семи принципах, в той час як Кравченко В. виділяє дев'ять принципів громадянства, додаючи вихідні положення, які закріплені в ст. 25 Конституції України [64, с. 107-109], зокрема «Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство», «Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі» та не менш важливе положення, – «Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами».

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про громадянство України» інститут ґрунтується на наступних принципах:

1) *єдиного громадянства* – громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно–територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Принцип єдиного громадянства, на думку багатьох, означає, що в Україні існування подвійного громадянства неможливе, тобто громадяни України ні за яких обставин не можуть мати громадянство іншої держави. Але насправді не все так просто, і з цього приводу виникає багато питань [80, с.85]. Ст. 4 Основного закону містить положення про те, що в Україні є єдине громадянство, у ст. 2 Закону "Про громадянство України" від 18 січня 2001 р. Розкрито два аспекти цього принципу. Перший пояснюється унітарним характером нашої держави та тим, що виключається можливість існування громадянства адміністративно–територіальних одиниць. Це означає неможливість громадянства Автономної Республіки Крим, міст Києва, Севастополя чи будь-якого з регіонів України. Більше того, головною ознакою, яка відрізняє регіон унітарної держави від суб'єкта федерації, є відсутність першого права на самоорганізацію. Якщо суб'єкт федерації самостійно визначає внутрішній правопорядок, створює власну владу в рамках повноважень, наданих їй національною конституцією, то внутрішня організація регіональних одиниць унітарної країни завжди встановлюється "зверху". національним законодавством. Самі регіони можуть розробляти та приймати свої статuti, вони зобов'язані затверджуватись на центральному рівні. Відмінності простежуються у формі контролю за регіональними підрозділами. В Іспанії всі автономні громади підлягають контролю [80, с.85].

Другий аспект принципу єдиного громадянства пов'язаний з таким явищем, як біпатризм, який передбачає наявність у людини одночасно громадянства двох і більше держав. Зазначимо, що питання подвійного громадянства в Україні дуже

актуальне не тільки із теоретичної точки зору, але й з практичної, тим більше, що де-факто в Україні знаходиться багато біпатридів на керівних посадах і у вищих органах влади (станом на 2018 р. тільки в Закарпатській області налічувалось понад 300 посадовців, що мають подвійне громадянство [32]).

Подвійне громадянство може виникнути у людини внаслідок її вільного волевиявлення і через різні положення законів країн щодо підстав для набуття та припинення громадянства. Виникнення подвійного громадянства, яке є наслідком законодавчих конфліктів, пов'язане насамперед із закріпленням у законі різних держав принципів «права ґрунту» та «права крові» при отриманні громадянства за народженням [4, с. 90]. Подвійне громадянство може виникати у зв'язку з невідповідністю підходів, покладених в основу законодавства про громадянство різних держав (коли, наприклад, набуття громадянства відбувається автоматично чи коли вихід з попереднього громадянства не передбачається як необхідна умова набуття нового громадянства), або ж на підставі укладеної міждержавної угоди (договору) про подвійне громадянство. Хоча законодавство більшості країн світу не визнає подвійного громадянства, оскільки це створює значні проблеми на практиці, зараз існує тенденція визнання й закріплення подвійного громадянства в національному законодавстві, а також при розробці багатосторонніх міжнародно-правових документів. Наприклад, Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р., ратифікована Верховною Радою України 20 вересня 2006 р., передбачає можливість збереження подвійного громадянства, по-перше, для дітей, що мають громадянство кількох держав, якщо воно набувалося автоматично за народженням, по-друге, коли громадянство іншої держави набувається автоматично у зв'язку з укладенням шлюбу (ст. 14 Європейської конвенції про громадянство) [27]. Біпатризм в цьому контексті означає для особи не лише значне розширення прав і свобод, але й суттєве збільшення обсягу обов'язків, виконати які або доволі складно, або ж занадто обтяжливо (наприклад, сплачувати податки одразу у двох державах у випадку, коли відсутня відповідна міждержавна угода про уникнення подвійного оподаткування), або й взагалі неможливо (наприклад, одночасно проходити військову службу у збройних силах різних держав).

Відповідно до принципу «доміцилію» (принцип місця проживання) реально особа може здійснювати права та обов'язки лише громадянина тієї держави, в якій вона постійно проживає. Окрім цього, за міжнародним звичаєм, кожна суверенна держава зазвичай має право вільно визначати, кого воно визнає «своїми громадянами», а кого іноземцями. Згідно до вищевказаних звичаїв, можуть бути застосовані норми статутного права, корпоративної етики, ділового обігу, прецедентного права або комбінації із них. У деяких випадках визначення може регулюватися публічним міжнародним правом – наприклад, договорами та Європейською конвенцією про громадянство [267, с. 134].

Сприяє поширенню і почастішання випадків біпатризму й положення п. 1 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про громадянство України», яке визначає, що однією з умов втрати громадянства України є добровільне набуття особою після досягнення нею повноліття громадянства іншої держави. Також, як вірно зазначила Дахова І.І., законодавство допускає біпатризм та множинне громадянство в тому випадку, якщо воно було набуто недобровільно, без волевиявлення особи при факті набуття нею іншого громадянства [15, с. 96] [60, с. 318].

Серед способів усунення біпатризму виділимо внутрішньодержавний спосіб (надання біпатридам права відмови від одного зі своїх громадянств – оптація); а також зовнішньодержавний, або міжнародний (негативну оптацію) – у випадку народження дитини в іноземців, один з яких народився в Україні (подвійного народження), або просто на території України за принципом «права ґрунту» дитина набуває громадянство нашої країни. Варто зазначити, що з досягненням повноліття така особа має право відмови від громадянства іншої країни (або навпаки) протягом певного строку, що передбачено в національному законодавстві та відповідає міжнародним нормативно-правовим актам, наприклад ст. 1 Конвенції Міжнародної комісії з цивільного стану щодо обміну інформацією з питань отримання громадянства, де зазначено, що кожна Договірна держава зобов'язується направляти повідомлення іншим Договірним державам про набуття громадянства в результаті натуралізації, оптиці або реінтеграції [47].

Крім цього, деякі держави мають політику запобігання необмеженому набуттю громадянства емігрантами, що втратили реальний зв'язок з батьківщиною. Законодавство таких держав встановлює кількість поколінь, або взагалі осіб, що постійно проживають за кордоном і можуть передавати дітям своє громадянство за «правом крові». Як зазначила Дахова І. І., згідно із законом про шведське громадянство, індивід, який народився за кордоном, ніколи не проживав у цій державі і «не перебував у ній таким чином, щоб це могло свідчити про його приналежність до Швеції», втрачає шведське громадянство з досягненням 22 років [15, с.102] [8, с. 21].

Таким чином, вказівка в українському законодавстві на існування єдиного громадянства не означає, що громадянин України з будь-яких причин не може мати подвійне громадянство. Розглянутий принцип законодавцем формулюється таким чином: «Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави (штатів), то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, він перебуває у правових відносинах з Україною, визнається лише громадянином України» [387, с 350].

2) *запобігання виникненню випадків безгромадянства.* Конвенція про статус апатридів 1954 р. визначає апатрида (особу без громадянства) як особу, яка не розглядається як громадянин будь-якої держави згідно з її законом [51]. Положення дублюється в п.15 ч.1 ст.1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» – особа без громадянства – це людина, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином [122].

В цілому безгромадянство в світі є негативним явищем. Як було проаналізовано, громадянство є необхідною умовою для повної реалізації індивіда в суспільстві. Іншими словами, без громадянства апатриди знаходяться у менш вигідному становищі оскільки обмежені в політичних правах. Крім того, особи без громадянства не користуються всебічним захистом жодної держави. Хоча слід зазначити, що сьогодні в якості міжнародного звичаю діє норма, згідно з якою

апатридів захищають держави, на території яких вони мають постійне місце проживання [8, с. 33].

Законодавство України виходить із принципу неможливості позбавлення громадянина України громадянства (ч.1 ст.25 Конституції України та п.3 ч.1 ст.2 Закону України «Про громадянство України»), що відповідає положенням ст.15 Загальної декларації прав людини, де зазначено, що ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого громадянства або права змінити своє громадянство.

3) *принцип неможливості позбавлення громадянина України громадянства України* (ст. 25 Конституції України, ст. 2 Закону України «Про громадянство України»). Слідом за ліберально-демократичними державами, українське законодавство розглядає інститут громадянства як один із елементів правового статусу особи, а також як необхідну умову для володіння правами та свободами у повному обсязі. В цьому контексті припинення громадянства означає суттєве звуження (іноді порушення) обсягу прав і свобод особи, в той час як відмова держави від одностороннього припинення громадянства шляхом його позбавлення є однією з найважливіших ознак її демократичного характеру.

Українське законодавство розмежовує поняття «позбавлення громадянства» та «втрата громадянства», де в ч.1 ст. 18 вищевказаного закону містить положення про те, що вийти з громадянства України за клопотанням може лише громадянин України, який відповідно до чинного законодавства є таким, що постійно проживає за кордоном. Вказана норма, як вірно зазначила Дахова І. І., також спрямована на запобігання виникненню випадків безгромадянства, адже однією з умов прийняття до громадянства будь-якої держави є інтеграція в її суспільство, яка є можливою лише при постійному проживанні на території даної країни протягом достатньо тривалого терміну [16, с. 80]. Серед основних способів пом'якшення або недопущення ситуацій подвійного громадянства або безгромадянства є укладення договорів про громадянство між зацікавленими державами.

Відмітимо, що позбавлення громадянства істотно відрізняється від втрати громадянства головним чином тим, що перше явище містить у собі наслідки

кримінальної відповідальності в авторитарній (тоталітарній) державі. Так, це є політично-правове рішення (право) державного органу в односторонньому порядку вирішувати питання про подальший правовий зв'язок особи з державою.

Втрата ж громадянства є процедурою, яка закріплена і діє в законодавстві демократичних держав та закріплює вичерпний перелік підстав для втрати громадянства. Українська правова система передбачає визначені, виключні підстави втрати громадянства України (ст. 19 Закону України «Про громадянство України»): 1) якщо громадянин України після досягнення ним повноліття добровільно набув громадянство іншої держави; 2) якщо особа була прийнята до громадянства України внаслідок обману, подання завідомо неправдивих відомостей або фальшивих документів; 3) якщо громадянин України добровільно вступив на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою. Датою припинення громадянства України у зазначених випадках є дата видання відповідного указу Президента України про втрату громадянства певною особою. В той же час, якщо процедура втрати громадянства потягне за собою набуття громадянином України статусу особи без громадянства (апатрида), тоді зазначені положення не можуть застосовуватися відповідно до ст. 19 Закону України «Про громадянство України».

Щодо цього принципу в конституційному праві зарубіжних країн, то наразі існує три різні юридичні процедури: 1) втрата громадянства може відбуватися автоматично, як прямий ефект юридичного положення (*ex lege*); 2) може бути результатом рішення, прийнятого державними органами (на законних підставах, та які наділені повноваженнями); 3) або може бути наслідком визнання попереднього набуття громадянства недійсним і відповідно повернення в стан правового зв'язку з іншою державою [251, с. 7]. В практиці європейських держав часто застосовують процедури «виходу» із громадянства замість цього (втрати). Це означає, що громадянство втрачає силу (*ex tunc*), але як правило на деякий час (*ex tunc*), і в цьому випадку держава не заперечує, що набуття громадянства іншої держави має юридичну силу (навіть при «*jus haereditatem*»).

Звідси, можна охарактеризувати наступні моделі втрати громадянства:

а) перша концепція «дискреція держави» стосується суверенної влади держав визначати власних громадян. Це випадки, коли втрата громадянства відбувається на розсуд держави та застосовується не просто як принцип конституційного права, а й як елемент їх внутрішнього демократичного самовизначення. Таким чином, розсуд держави означає насамперед законодавчо закріплене (легітимне) рішення відповідного органу (часто із політичних причин) стосовно втрати громадянства у індивід [280, с. 2].

а б) наступна концепція представляє контрастну точку зору, «індивідуальний вибір». Громадянство як абсолютне, невід’ємне індивідуальне право кожної людини перебуває у її власному віданні, а держава не має повноважень щодо його позбавлення [146, с.73]. Основна увага виявляється в тому, щоб розглядати громадянство як основу індивідуальної автономії (аналогічно принципу нерухомості майна), яке держава повинна захищати і якого вона не може ні в якому разі позбавити своїх громадян. Відповідна концепція громадянства багато в чому є «локківською», отже лежить в основі національного законодавства західних країн, а також нерідко фігурує в рішеннях судової гілки влади. Наприклад, в одному із своїх рішень Верховний Суд США унеможливило уряд США позбавляти громадян їх статусу [251, с. 11]. Також, концепція тісно пов’язана із тлумаченням ст. 15 Загальної декларації прав людини (*de-lege-ferenda*) як встановлення позитивного права на громадянство в індивіда, а також з поглядами на те, що всі особи мають право обирати власне громадянство (а також передбачити можливість набуття кількох громадянств, якщо бажає особа) [265, с. 17];

в) концепція «аскриптивної спільноти», де жодна із сторін (громадянин і держава) не має переваг при визначенні статусу громадянства особистості. Громадянство надається особам державою, але на основі об’єктивних критеріїв, та визначається суспільством незалежно від зусиль і досягнень (тощо) особистості. Найбільш вдала ілюстрація зазначеної концепції забезпечується двома способами набуття громадянства шляхом натуралізації, завдяки принципам «*jus sanguinis*» та «*jus soli*». Отже, особи, як правило, набувають громадянство пасивно, за правом

народження, а якщо бажають змінити чи отримати додаткове, то слідує національному законодавству держави, яка, в свою чергу, не застосовує адміністративний чи політичний вплив в сприянні або перешкоджанні отримання посвідчення громадянина. Із доступних впливів на громадян можемо вказати перепис населення (громадян), як показник натуралізації («*jus domicili*») [368, с. 4]. «Аскриптивна» концепція означає, що таке громадянство за правом народження не може бути втрачене чи вилучено (позбавлено) державою, але за умов неправомірного чи навмисного набуття громадянства іншої держави допускається його втрата (основна причина – еміграція). Зазначена концепція дуже вдало запобігає безгромадянству, ніж інші концепції, оскільки автоматичне набуття громадянства за «*jus sanguinis*» та «*jus soli*» є двома найбільш поширеними принципами в більшості країн. Таким чином, вона забезпечує безперервність громадянства у індивіда та дає можливість реалізовувати більший каталог прав і свобод [204, с. 11].

г) остання концепція «об'єктивного зв'язку» (анг. «*genuine link*», рус. «подлинная связь») виходить із інтересів людей, їх зв'язку з країнами та розглядає громадянство як об'єктивну істину, очевидне положення – кожна людина в силу свого народження має невід'ємне право на громадянство. Це право полягає в тому, щоб автоматично мати громадянство країни народження, обрати інше за принципом «*jus sanguinis*», або набути статус біпатрида чи право змінити громадянство. Цікавий кейс *Liechtenstein v. Guatemala* (1955) із цього приводу розглянув Міжнародний Суд справедливості [318]: Суд заявив, що суверенне право всіх держав визначати своїх громадян і критерії для того, щоб стати такими у внутрішньому праві, проте Суд підтримав і збагатив концепцію «об'єктивного зв'язку» принципом ефективного громадянства. Так, особа повинна довести зв'язок із державою для наступних правових дій із власним громадянством. Раніше цей принцип застосовувався тільки у випадках подвійного громадянства для визначення громадянства, яке слід використовувати в тому чи іншому випадку. В конкретному випадку Суд постановив, що натуралізація людини (Ноттебома) як громадянина Ліхтенштейну була заснована не на реальному зв'язку з цією країною,

а з єдиною метою дозволити йому змінити свій статус громадянина воюючої держави на статус нейтральної держави під час війни (Друга Світова війна) [358, с. 21]. Отже, запит про натуралізацію був зроблений не стільки з метою отримання юридичного визнання громадянства, але для того, щоб змінити свій статус громадянина воюючої держави на статус громадянина нейтральної держави й опинитися під захистом Ліхтенштейну [218, с. 47].

Концепція «об'єктивного зв'язку» впливає на отримання громадянства в основному за умови проживання особи за кордоном, а для звичайної натуралізації за правом «*jus soli*» вимагає проживання одного з батьків (наявність статусу громадянства) або вступає в силу тільки після певного часу проживання людини на відповідній території. Мається на увазі також можливість передачі громадянства наступному поколінню, народженому за кордоном, керуючись принципом «*jus sanguinis*». Відмова від громадянства буде залежати від проживання за кордоном (на додаток до доступу до іншого громадянства) і недобровільне позбавлення, як правило, буде виправдано втратою реального зв'язку із державою.

Чинним законодавством України у сфері громадянства не передбачена процедура відмови від громадянства України, а тому отримання громадянином України іноземного громадянства у зв'язку з відмовою від громадянства України не може розглядатися як законна підстава для припинення громадянства України [45]. Таким чином, громадянин України, який постійно проживає за кордоном, може «вийти» з громадянства України за власним клопотанням.

4) *неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя (п. 5, ст. 2 Закону України «Про громадянство України».* Спеціальний, власний принцип інституту громадянства спрямований на закріплення, гарантування і забезпечення прав і свобод людини. Особливої уваги потребує тема рівноправності жінок і чоловіків у питанні набуття громадянства України, адже зміст громадянства

виявляється саме недопущенні випадків автоматичного припинення громадянства без власного волевиявлення особи, або легітимних, законних на те підстав [156, с. 45]. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство України»: «строк безперервного проживання на законних підставах на території України іноземців чи осіб без громадянства, які перебувають у шлюбі з громадянином України, як умова прийняття до громадянства України, має становити два роки». Закріплений принцип узгоджений із Конвенцією про громадянство заміжньої жінки 1957 р., [48] у ст.1 якої зазначено: «ні укладання, ні розірвання шлюбу між ким-небудь з її громадян і іноземцем, ні зміна громадянства чоловіком під час існування шлюбного союзу не буде відображатися автоматично на громадянстві дружини». А ст. 3 далі зазначає, що «іноземка, що перебуває/була одружена з ким-небудь з її громадян, може набути на своє прохання громадянство свого чоловіка в спеціальному, спрощеному порядку натуралізації;

5) *принцип визнання права громадянина України на зміну громадянства.*

Право змінити громадянство набуває все більшої актуальності в умовах сьогодення і стає невід'ємною частиною вимог, які ставить суспільство перед законодавцем. Так, на нашу думку, таке право перестало бути ознакою демократичного устрою, а стало атрибутом держави. Можливість змінити громадянство має в собі багато підґрунтя, але особливо чутливо проявляється в сучасних міграційних процесах, адже відмовитися від захисту своїх прав з боку однієї держави та обрати громадянство тієї держави, захистом якої вона хотіла б користуватися у подальшому – право кожної особи, яке повинно гарантувати сучасна демократична держава [62, с. 174]. Варто відзначити, що чинним законодавством не передбачено права вимагати від особи будь-яких усних чи письмових пояснень щодо рішення змінити громадянство, а інша сторона зазначеного права покладає на державу обов'язок не створювати для особи обмежень та перешкод у зв'язку із наміром обрати інше громадянство. Так, зміна особою громадянства передбачає два етапи: вихід із громадянства однієї держави та набуття громадянства іншої держави [62, с. 174]. У ст. 18 Закону України «Про громадянство України» закріплені підстави виходу з громадянства та за загальним правилом вийти з громадянства України

може особа, яка виїхала на постійне проживання за кордон. Однак це не означає, що із громадянства України може вийти і особа, яка мешкає на території. Наприклад, дитина, яка набула громадянство України за принципом «*jus sanguinis*», якщо на момент її народження батьки або хоча б один із них були іноземцями чи особами без громадянства («*jus matrimonii*»), може вийти з громадянства за клопотанням одного з батьків незалежно від місця проживання дитини [62, с. 174]. Обов'язковою умовою виходу особи з громадянства України в такому випадку є набуття нею іноземного громадянства або наявність документа уповноваженого органу іншої держави про те, що громадянин України набув її громадянства, якщо вийде з громадянства України [62, с. 174].

Окрім того, Україна має досвід укладання міжнародних угод щодо спрощеного порядку реалізації відповідного права громадянами України, які постійно проживають в зарубіжних країнах. Наприклад, на сьогодні діють угоди України із країнами: Білорусь [161], Казахстан [162], Киргизія [160], Грузія [164], Таджикистан [163];

б) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України. Принцип рівності прав і свобод людини й громадянина закріплено у ст. 1 і 2 Загальної декларації прав людини, а також у ст. 21 і 24 Конституції України. Згідно зі ст. 21 Конституції України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», а ст. 24 Конституції зазначає, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи». Так, ст. 24 Конституції України визначає рівність конституційних прав та свобод громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Розглянемо цей принцип за широким підходом: відповідний принцип поєднує в собі ідею фактичної (реальної) рівності можливостей (яка передбачає рівність можливостей для громадян, а також рівність у доступі до таких можливостей) [31, с. 458], що реалізується у праві за допомогою 2-х основних принципів: а) принципу диференціації правового регулювання; б) принципу

позитивної дискримінації та формальну юридичну рівність (рівність перед законом і судом громадян) [30, с.674].

Так, вимога формальної рівності можливостей реалізується у праві за допомогою 4-х пов'язаних між собою загальних принципів: а) принципу рівності перед законом; б) принципом рівності перед судом; в) принципом рівності прав і свобод людини і громадянина; г) принципу рівності обов'язків людини і громадянина [30, с. 673]. Права людини мають бути загальними та рівними для кожного, тому що вони належать будь-якій особі незалежно від статі, віку, національності, релігії, стану здоров'я, політичних чи інших підстав. Часто, перелічені фактори розглядаються як заборонені підстави дискримінації людини, а отже й громадянина [31, с. 458].

Правова рівність перед законом і судом громадян передбачає гарантованість однакового обсягу прав й обов'язків, але і однакову міру відповідальності за правопорушення незалежно від соціального походження, національної, релігійної належності тощо, а також рівні підстави допустимих обмежень прав і свобод, та рівний доступ до правосуддя [31, с. 109]. Поняття рівності перед законом стверджує, що закони повинні застосовуватися однаково до всіх громадян, та ніхто не перевищує закон. Ця ідея виходить із загального принципу верховенства права та є опорою багатьох чинних конституцій, отже розглядається як центральний принцип справедливої та демократичної правової системи [186, с. 2]. Рівність громадян перед законом і судом закріплена також у ст. 129 Конституції України, в якій зазначено, що однією з основних засад судочинства в Україні є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, незалежно від їх походження, соціального та майнового стану, расової та іншої приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії та інших обставин [88, с. 78]. Отже, в такому контексті рівність громадян перед законом означає, що при судовому розгляді до всіх застосовується одне матеріальне й процесуальне законодавство, та ніхто не має при цьому переваг і обмежень у правах [36, с. 15]

Також, розглянемо відповідний принцип у вузькому значенні, тільки як принцип рівності перед законом громадян України в незалежності від підстав,

порядку і часу набуття ними громадянства України (п. 6 Закону «Про громадянство України»), що відповідає Європейській конвенції про громадянство, де встановлюється, що кожна держава-учасниця керується принципом недискримінації відносно своїх громадян незалежно від того, чи є вони громадянами за народженням, чи набули громадянство пізніше (п. 2 ст. 5) [60, с. 322]. Відтак, акцент зроблений законодавцем на рівності, а не на підставах набуття та тривалості самого факту громадянства України. Рівність за цих умов означає однакові можливості набуття громадянства за принципами «*jus soli*» та «*jus sanguinis*» (тощо), неважливо в якій саме законний спосіб особа отримала громадянство України, але важливо, щоб кожна особа, яка це зробила, не піддавалися дискримінації чи обмеженням в здійсненні своїх прав і свобод як громадянин. Реалізація означає однакову можливість застосувати свої політичні і громадянські права всім громадянам, не зважаючи на тривалість перебування в громадянстві України. Винятки становлять законні вимоги до особи, наприклад обіймати певні посади. Цікаво, що наприклад для набуття статусу народного депутата України (ст. 76 Конституції України) законодавцем визначена умова: «Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років» сформульована саме таким чином. Тобто, не йдеться про срок перебування у громадянстві (навіть за кордоном), але на території України.

Додамо, що Конституційний Суд України у своєму рішенні від 2 листопада 2004 року № 15–рп/2004 [131] розтлумачив ст. 24 Конституції України: «відповідно до положень Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Принцип рівності всіх громадян перед законом – конституційна гарантія правового статусу особи, що поширюється, на призначення кримінального покарання. Притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності не лише означає рівність усіх осіб перед законом, а й передбачає встановлення в законі єдиних засад застосування такої відповідальності. Як зазначила Т. Добровольська, «рівність громадян перед

законом – поняття ширше, ніж рівність їх перед судом: адже перше характеризує правовий стан громадян у всіх галузях життя суспільства, а друге стосується лише сфери здійснення правосуддя» [22, с.152];

7) *збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.* Зазначений принцип ґрунтується на ст. 33 Конституції України «Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Відповідне положення дублює міжнародно-правові принципи які передбачені Загальною декларацією з прав людини від 10 грудня 1948 р. (ст. 13) [156], Міжнародним пактом про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. (ст. 12) [87], Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. (ст. 5) [86], Хартією основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. (ст. 45) [177], Протоколом № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 16 вересня 1963 р. (ст. 2)[50], Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ст. 10) [49], Міжнародною конвенцією про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей від 18 грудня 1990 р. (ст. 8) [85]. Право на свободу пересування є фундаментальним конституційним правом та належить всім фізичним особам, які перебувають як на території України, так і за її межами. Кожен громадянин України має право повернутися незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового цензу тощо.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну». В цьому контексті право на свободу пересування тісно пов'язане із принципами виїзду за кордон в будь-який час й так само повернення. Статтю можна розподілити на блоки: а) гарантія свободи пересування на законних підставах по території України. Включає в себе свободу пересування в будь-який час та спосіб, який обере громадянин та неможливості обмеження на пряму пересування; б) свобода у виборі місця проживання проявляється в тому, що громадянин може як перебувати, так і залишитися в будь-якому населеному пункті

та на будь-який строк; в) право вільно залишати територію України означає, що громадянин за встановленою процедурою перетину державного кордону може виїхати на необмежений час (строк встановлюється приймаючою державою) та не зазнавати перешкод у здійсненні цього права, а також повернутися у будь-який час; г) обмеження вищезазначених прав і свобод можливо тільки у разі законних підстав – тільки у виключних випадках громадянин позбавляється (тимчасово) реалізувати своє право, як правило, це є наслідком скоєння злочину чи адміністративного правопорушення, а також рішення суду. Всі зазначені компоненти формують принцип збереження громадянства України, який, в свою чергу, означає неможливість втрати, або примусу з боку державних органів вийти із громадянства через виїзд за рубіж. В такому випадку громадянство України, набуте в законний спосіб залишається на невизначений строк у особи, та дає підставу для вільного в'їзду в Україну. Відмітимо, що представники міністерства закордонних справ України хоч і контролюють факт отримання громадянином України громадянства іншої країни, але на практиці зазначений принцип нерідко використовується для збереження українського громадянства та набутті статусу біпатрида, тобто створює передумови для подвійного (множинного) громадянства;

8) *принцип захисту і піклування про громадян України, що перебувають за межами України* (ч. 3 ст. 25 Конституції України) «гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами». Це положення означає, що держава взяла на себе зобов'язання забезпечити і зробити все можливе для реалізації у повному обсязі прав і свобод громадян України, які передбачені Конституцією України та нормативно-правовими актами. Ключове значення цього принципу – дія не лише в межах території України, а й на суверенних територіях інших держав. Особливої актуальності відповідний принцип набуває, коли виникають ситуації-загрози життю та здоров'ю громадян України, перешкоди в процесі реалізації ними своїх прав [62, с. 179]. Такий захист здійснюється, перш за все, дипломатичними засобами, а також шляхом надання юридичної, фінансової, матеріальної допомоги громадянам, які знаходяться на території інших держав. Зазвичай захисту за кордоном потребують громадяни України, які виїхали з метою

працевлаштування, тимчасово перебувають на території іншої держави (у складі делегацій, спортивних команд, у приватних справах), затримані правоохоронними органами інших держав та щодо яких висунуті звинувачення у вчиненні злочину, стали заручниками, жертвами злочинних посягань, дорожньо-транспортних пригод, опинилися у зоні стихійного лиха тощо [62, с. 179].

Так, наприклад, під час підготовки та проведення виборів Президента України, або виборів до Верховної Ради України держава зобов'язана гарантувати та забезпечити належну реалізацію виборчих прав громадян, шляхом утворення виборчих дільниць та затвердження складу виборчих комісій. Це завдання виконують зокрема українські дипломатичні (консульські) установи за кордоном. Саме вони надають виборцям через зазначені комісії відповідну інформацію про реєстрацію кандидатів, про хід передвиборної агітації, про достатню кількість виборчих бюлетенів та в цілому створюють належні умови для голосування і підрахунку голосів та забезпечують належні умови виборчої дільниці для реалізації таких прав громадянами України [62, с. 177].

9) *принцип невидачі громадян України іноземній державі та неможливості його вигнання за межі України*. Відповідний принцип є практичним продовженням попереднього – захисту і піклування про громадян України та включає в себе дві частини. Перша по-суті є закріпленням на конституційному рівні (ст. 25) процедури екстрадиції щодо громадян, в той час як друга частина стосується «вигнання».

Екстрадиція – це юридично значуща дія, спільна правоохоронна процедура, при якій одна юрисдикція передає громадянина (обвинуваченого або засудженого за скоєння злочину) іншій юрисдикції, (правоохоронним органам) відповідно до міжнародного законодавства та домовленостей, досягнутих між ними. До юридичних аспектів процесу екстрадиції включають: юридичний запит щодо громадянина, офіційна відповідь компетентних органів, взяття особи під варту, інші обмеження свободи пересування, фізичну передачу особи яка підлягає процедурі опіку законним органом запитуючої юрисдикції та фактичній передачі особи на визначену територію [369, с. 19]. Таким чином, громадянин України не може бути виданий іншій державі (екстрадиція), на відміну від іноземця чи особи

без громадянства, які не користуються захистом України. Тож у разі вчинення злочину поза межами України громадянин не може бути виданий іншій державі для притягнення до кримінальної відповідальності та судового процесу.

Щодо цього принципу, то національне законодавство спирається на висновок Конституційного Суду України від 11.07.2001 № 3–в/2001 [10], в якому аналізувалися положення Конституції України, Римського статуту міжнародного кримінального суду [130], спеціальна література та міжнародно–правова практика. Міжнародно-правові документи та спеціальна література при цьому виходять з того, що доставлення особи до іншої рівно суверенної держави принципово відрізняється від доставлення особи до Суду, створеного відповідно до міжнародного права за участю та згодою зацікавлених держав. Якщо перше за міжнародно–правовою термінологією позначається терміном «видача», або «екстрадиція» (від лат. *ex* – з, *поза* і *traditio* – передавання), то друге – терміном «передача». Відповідно до частини другої статті 25 Конституції України забороняється видача (екстрадиція) громадян України іншій державі. Тобто ця заборона стосується лише національної, а не міжнародної юрисдикції. Вона має на меті гарантувати неупередженість судового розгляду та справедливості і законності покарань для своїх громадян.

Терміни «передача» і «видача» в загально вживаному розумінні часто розглядаються як синоніми, але в міжнародно-правових документах та спеціальній літературі в них вкладається різний зміст, що робить їх юридичну природу не ідентичною. Відповідно до ст. 102 Римського Статуту термін «передача» означає доставлення особи державою до Суду, а «видача» – доставлення особи однією державою в іншу державу згідно з положеннями міжнародного договору, конвенції чи національного законодавства.

Перебувати у «вигнанні» означає перебувати далеко від дому (країни), при цьому нерідко органи відмовляють в дозволі на повернення, або загрожують ув'язненням або негативними наслідками після повернення [339, с. 265]. Принцип встановлює, що громадянин України не може бути вигнаний за межі держави. Це також означає, що держава та її органи і посадові особи не мають права ухвалювати

з політичних чи з будь-яких інших мотивів рішення про заборону та неприпустимість (чи небажаність) перебування громадян України на її території [62, с. 175]. Українська держава не має права примусити свого громадянина залишити її територію (виїхати за її межі) або заборонити йому повернутися на територію України. Неправомірними будуть вважатися й будь-які інші дії чи будь-який тиск (фізичний, психічний, у вигляді погроз, залякування тощо), спрямовані на те, щоб змусити громадянина до виїзду за межі України.

Отже, право на громадянство є одним з основних прав людини, яке відіграє в житті кожної людини надзвичайно важливу роль. Його зміст полягає в тому, що повним комплексом прав людина може володіти сьогодні лише за наявності громадянства, в зв'язку з чим останнє можна визначити формулою «право на права» [4, с. 4]. Однак механізм реалізації цього права в Україні потребує удосконалення.

Так, відповідно до Закону України «Про громадянство України» громадянство України – це стійкий, постійний, необмежений у просторі і часі, правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, який полягає у взаємних правах і обов'язках. Як і більшість демократичних країн, вітчизняний законодавець виходить із пріоритету прав людини над державними, але треба наголосити, що чинний закон знаходиться у частому редагуванні й редакції (на сьогодні закон діє у десятій редакції). Десять років тому українське суспільство перебувало у зовсім іншому стані (в плані правової та громадянської обізнаності) та після низьки подій (особливо незаконної анексії Кримського Півострова Російською Федерацією та спробою воєнного перевороту в Україні від 24 лютого 2022 р. під гаслом «спеціальної операції на території Донбасу»), можна стверджувати, що зараз громадяни та їх суспільні відносини потребують нової, більш детальної та наближеної до реального часу регламентації. [112 – выкинул джерело]

Дослідивши законодавство України про громадянство, можна дійти висновків, що воно не відповідає реаліям сьогодення, особливо зважаючи на міграційні процеси, що відбуваються по всьому світу. Набувають особливої актуальності проблеми регулювання фактичного подвійного громадянства громадян України на

тимчасово окупованих територіях. На наш погляд, в частині набуття громадянства України доцільно було б внести наступні зміни: 1) більш детально визначити принципи набуття громадянства за народженням та за територіальним походженням. Досвід деяких зарубіжних країн йде широким шляхом щодо тлумачення цього принципу. Зокрема, в Ізраїлі громадянство може набуватись за національністю або етнічною приналежністю одного або обох батьків, і тоді діти при народженні автоматично стають громадянами Ізраїлю. Також це розповсюджується на випадки, якщо один або обидва батьків мають ізраїльське громадянство або національну (етнічну) приналежність та мають подвійне громадянство й проживають на території іншої держави. Підставу «за територіальним походженням» також потрібно уточнити, зокрема, визначити більш детальні умови, та передбачити, наприклад, однією із таких неможливостей шлюбного туризму.

Також варто виключити слово «патронатні вихователі» у ст. 1 Закону України «Про громадянство України» та визначити порядок перебування на території України іноземця чи особи без громадянства на законних підставах. Наприклад, «перебування в Україні, підтверджується паспортним документом іноземця, зареєстрованим на території України в законному порядку, або документом, який дає право на проживання на території України на законних підставах протягом дії візи або протягом періоду, що передбачено чинним законодавством чи міжнародним договором України.»

В умовах міграційних процесів та для забезпечення реалізації положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019, ст. 6 якого передбачає обов'язок кожного громадянина України володіти державною мовою, варто передбачити «присягу громадянина України». Це документ, в якому іноземець, який є громадянином іншої держави, у разі набуття громадянства України у правових відносинах з Україною визнає себе громадянином України.

Наведені приклади доповнень до Закону України «Про громадянство України» передбачають як юридичні, так і політичні зміни. Отже, зважаючи на часту

процедуру внесення змін до вищезазначеного Закону, а також велику кількість нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері громадянства України, на наш погляд, доцільно було б прийняти один єдиний законодавчий акт, яким може стати, наприклад, (як це відбулося із законодавством про вибори, – прийняли Виборчий кодекс України [11]), «Кодекс про громадянство України», що й виконує функцію узгодження і приведення у відповідність поточних законодавчих актів, а також дасть розширене тлумачення понять (зокрема, «визначні заслуги перед Україною»). Крім того, саме ухвалення такого акта дасть змогу вирішити такі складні питання, як збереження громадянства України особам, які проживають на тимчасово окупованих територіях, передбачивши процедуру реінтеграції і репатріації для зацікавлених осіб й окреслити їх правовий статус.

Висновки до розділу 1

Опрацювання першого розділу дисертаційного дослідження обумовило формування наступних висновків:

1. Визначено генезу інституту громадянства. Так, останній увібрав в себе досвід багатьох століть та країн для того, щоб постати в сучасній формі і розумінні.

Античний період (Стародавня Греція, Стародавній Рим, Візантія) характеризувався появою протогромадянства в містах-полісах, де громадяни брали участь у соціально-політичному житті держави. Статус громадянина відображав титульну націю та проводив різницю між населенням всередині держави.

Окреслено дві найголовніші характеристики античного громадянства, а саме «симполітичність» та «ізополітичність».

Актуалізовано поділ теорій громадянства на емпіричні та нормативні, тим самим визначивши домінуючі моделі інституту громадянства: а) республіканська модель; б) ліберальна модель.

Давня Греція як і Стародавній Рим відіграли важливу роль у формуванні сучасного поняття громадянства. Завдяки цьому періоду зародилися риси

майбутнього інституту громадянства, який поступово змінювався від статусу «підданого» до «громадянина».

Середньовіччя (від V до XV ст.) – нова епоха в економічному, соціально–політичному, культурному і правовому відношенні. Для середньовіччя була характерна монархічна форма правління, яка запровадила особливу форму взаємовідносин індивіда і держави – підданство. Фактично, в період з V-XV не відбувається розвиток інституту громадянства, проте інститут підданства використовується переважною більшістю країн. Рабства в класичній (античній) формі вже не було, але існували надзвичайно різноманітні форми особистої та економічної (феодальної) залежності. Таким чином, права і свободи людей порушувалися, а громадянство мало формальний характер та не передбачало нічого, крім обов'язків. Також цей період не відобразив цінностей прав і свобод людини, а тим більше громадянина: свобода, рівність, справедливість, законність, активна участь в соціально-політичному житті суспільства, народовладдя, демократія, громадянське суспільство тощо – це все те, чого бракувало за тих часів. Навпаки, концепція феодального суспільства пронизана відносинами панування і спрямована на створення пасивної людини. Саме ця обставина, на наш погляд, пояснює величезний запит, і успіх в наступному періоді буржуазних революцій Нового часу.

Новий час – інститут громадянства в значенні, близькому до сучасного було розроблено мислителями Нового часу з початком буржуазних революцій, яким вдалося зламати феодальну систему економічних і соціальних відносин і вивести на перший план людину іншого типу, як і його взаємодії з державою. Велике значення для розвитку поняття «громадянин» в Новий час мали теорії природного права і суспільного договору, розробкою яких займалися голландський юрист і філософ Г. Гроцій, англійські філософи Т. Гоббс, Дж. Локк і французький філософ Ж.-Ж. Руссо.

Сучасний період (кінець Другої світової війни до сьогодення) – інститут громадянства функціонує завдяки теорії природного права, де кожна людина має

певний набір «природних» прав, що належать йому від народження і не можуть бути відчуженими.

Отже, інститут громадянства сьогодні є багатогранним явищем, який включає, але не обмежується: гарантією приватної власності через конституцію і закони, захист і реалізацією своїх прав і свобод, наданням особі можливості повною мірою користуватися правами і свободами (свобода асоціацій, право на створення політичних об'єднань, право обирати і бути обраним, впливати на державні рішення, стратегію розвитку країни, свобода вибору професії і шлюбу, свобода віросповідання, свобода вираження думок, свобода преси, свобода зібрань та в цілому свобода особистості в рамках законів, рівність всіх перед законом, рівність чоловіків і жінок і різних національностей в державі (в тому числі іммігрантів), а також захисту і практичної реалізації принципу верховенство права.

2. Громадянство може розглядатися як: а) елемент державного суверенітету; б) самостійний інститут права; в) елемент конституційного-правового статусу особи і як суб'єктивне право особи на громадянство. Також зауважимо, що у зв'язку із глобалізацією, громадянство можна розглядати як г) елемент конституційної ідентичності; г) державний інструмент для законного збору податків; д) інструмент громадянського суспільства, завдяки якому можна захищати свої законні інтереси (тільки людина із правовим статусом «громадянин» може реалізувати повний спектр політичних і громадянських прав); е) інструмент запобігання дискримінації за гендерною ознакою; є) механізм і невід'ємна умова до участі в управлінні державними справами.

3. Надано авторське поняття громадянства. На наш погляд, в сучасних умовах глобалізації воно є розширеним, зокрема – це сформований під впливом об'єктивних причин (історичні, економічні, політичні, територіальні, міжнародні чинники) та суб'єктивних (вплив національної ідеї в цілому на суспільство та ментальні особливості окремої людини) стійкий, постійний, необмежений в часі і просторі, закріплений у відповідних національних та міжнародних нормативно-правових актах та визнаний суспільством правовий зв'язок між людиною і державою, який виявляється у їх взаємних правах і обов'язках.

4. Виокремлено наступні ознаки інституту громадянства (йому притаманні): а) юридична єдність норм; б) системність і цілісність; в) однорідність суспільних відносин, які склалися у процесі правового регулювання; г) регулювання великою кількістю нормативних актів усіх рівнів; ґ) відносна стабільність норм-засад, норм-принципів інституту громадянства, їх соціальна, політична й динамічна природа; д) виступає елементом, а в деяких випадках необхідною умовою коректного функціонування інших конституційно-правових інститутів; ж) унікальний метод правового регулювання, тобто поєднує в собі диспозитивний та імперативний; з) є однією із найважливіших засад конституційного ладу і водночас суб'єктивним правом кожної особи; и) виступає ознакою державного і народного суверенітетів, залежить від населення країни й території; і) завдяки статусу громадянства можна здійснити верифікацію (валідність) конституційних норм; ї) знаходиться під особливою охороною з боку державних органів і місцевого самоврядування; й) чинник імміграції та еміграції.

Також ознаками громадянства виступає те, що воно: а) визнається суб'єктивним, природним і невід'ємним правом кожної особи; б) має територіальний та екстериторіальний характер; в) потребує обов'язкового документального, індивідуального й юридичного оформлення; г) являє собою унікальний юридичний факт (йдеться про набуття громадянства за часовою ознакою).

5. В сучасному конституційному праві зарубіжних країн панують два принципи. «**Jus soli**» – це принцип, поширений в країнах Латинської Америки, Азії, деяких океанічних країнах та Північної Америки. Згідно з ним громадянство набувається в територіальній юрисдикції країни. Принцип «Jus Soli» не завжди абсолютний. Іноді країни з законами «права ґрунту» вимагають законного проживання в країні, перш ніж влада надасть громадянство, наприклад в Камбоджі або Таїланді. Іноді закони «jus soli» діють лише до одного покоління, наприклад, в деяких країнах Близького Сходу, де дитина, що народилася на цій території, отримує громадянство тільки в тому випадку, якщо батько дитини (незалежно від національності) народився на тій же території, а іноді «jus soli» буде обмежено за

віком. «**Право крові**» (*jus sanguinis*), це принцип заснований на тому, що громадянство особи залежить від громадянства батьків, незалежно від того на території якої держави вона народилася і на території якої держави проживають батьки. Зазвичай характерно для більшої частини Азії і Європи і окремих частин Африки. Ця форма громадянства є більш етноцентрична, вирішує проблеми безгромадянства, але у більшості випадків призводить до появи подвійного громадянства.

Відмітимо, що дедалі більше країн приймає закони про громадянство, які поєднують обидва цих принципи. Хоча спочатку країни часто використовували принципи «*jus soli*» або «*jus sanguinis*», останнім часом багато країн змінили свою політику, з тим щоб перейти до іншого підходу. У 1999 році Німеччина значно реформувала свій закон про громадянство, заснований на «*jus sanguinis*», надавши іноземцям, які протягом багатьох років проживають в Німеччині, і особливо народженим в країні дітям іноземців, можливість отримати громадянство Німеччини. Навпаки, такі країни, як Сполучене Королівство, посилили правила «*jus soli*» і не дають автоматично громадянство людям, народженим на території країни.

б. Аргументовано, що сучасні міжнародні принципи інституту громадянства не обмежуються двома вищезазначеними. На сьогодні діють і широко застосовуються такі форми набуття громадянства, як: а) натуралізація, та його сучасний різновид б) «*jus materni*»; в) «*jus officii*»; г) громадянство за шлюбом («*jus matrimonii*»); г) дарування громадянства; д) оптація; е) «*jus adoption*», що полягає набутті громадянства дитиною або батьками на підставі процедури усиновлення; є) розвинуто і більш детально досліджено зв'язок громадянства із правом власності, а кажучи про сьогодні це принцип «*jus haereditatem*» («громадянство у спадок») та його різновид, – ж) громадянство за інвестиції («*jus investment*»); з) трансферт громадянства; и) реінтеграція та репатріація; і) депортація та політичний притулок; ї) принцип заборони на примусове повернення та екстрадиція; й) принцип відмови від громадянства, його зміни та денатуралізації.

7. Зазначено, що не завжди громадянство розглядається як тільки позитивний аспект індивідуальності. Це суб'єктивне, природне право і невід'ємне право, але для деяких осіб воно виявляється негативним явищем. Для прикладу було приведено словосполучення «лотерея народження», що на жаль має місце в сучасному світі. Немає сумнівів в тому, що громадянин Північної Кореї має набагато менші можливості реалізувати себе як особистість аніж громадянин США, або України. Таким чином, громадянство для людини стає «тавром», яке заважає застосувати свій потенціал в іншій країні – імігрувати.

8. Також, великої уваги в умовах сьогодення заслуговують такі форми набуття або зміни громадянства як оптація, трансферт, реінтеграція та репатріація (для України особливо актуально), депортації, політичного притулку, заборони на примусове повернення, екстрадиції, відмови від громадянства, зміни громадянства, денатуралізації та експатріації.

9. Констатовано, що для регулювання суспільних відносин законодавство України про громадянство застосовує надто велику кількість нормативно-правових актів, що породжує певні колізії та прогалини. Одним із таких явних прикладів можна назвати неоднозначність сформованого принципу «єдиного громадянства», який фактично не забороняє особі мати подвійне громадянство (визнається такою, що має відносини тільки із Україною). Із цього можна зробити висновок, що даний принцип, як і інші перелічені, потребують модернізації, особливо зважаючи на європейські та західно-атлантичні прагнення нашої держави.

10. Проаналізовано принципи громадянства України, зокрема: а) єдиного громадянства; б) запобігання виникненню випадків безгромадянства; в) неможливості позбавлення громадянства, але в той же час випадки втрати громадянства (автоматично, на підставі рішення уповноваженого органу чи як наслідок визнання попереднього громадянства). Зазначено такі моделі втрати громадянства, як «дискреційна держава», «індивідуальна», «аскриптивна спільнота» і модель «об'єктивного зв'язку»; г) виходу з громадянства; г) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття

громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя; д) принцип визнання права на зміну громадянства; е) рівності громадян України перед законом; є) збереження громадянства України; ж) захисту і піклування про громадян України, що перебувають за межами України; з) невидачі громадян України іноземній державі, недопустимість його вигнання.

11. Аргументовано позицію, відповідно до якої законодавство України поєднує в собі принципи «*jus soli*» та «*jus sanguinis*», отже доцільно детально визначити їх в законодавстві, виключити слово «патронатні вихователі» та прямо визначити порядок перебування на території України іноземця чи особи без громадянства на законних підставах. Закон України «Про громадянство України» (ст. 19) на сьогодні не передбачає втрату громадянства України, якщо особа набула інше громадянство недобровільно, а також не передбачає санкцію за його збереження. Не передбачена також процедура відмови від громадянства України.

12. Наголошено, що в контексті складної політичної ситуації на території України, зокрема анексії Автономної Республіки Крим, тимчасової окупації східних та південних територій внаслідок військової агресії з боку Російської Федерації, необхідно на законодавчому рівні заборонити отримання українського паспорта для майбутніх кандидатів із РФ і передбачити сувору процедуру отримання громадянства України для реінтегрованих осіб. Основними інструментами будуть: мовні і історичні тести, неможливість обіймати політичні і керівні посади, а також присяга громадянина України.

13. Обґрунтовано, що одним із багатьох послідовних кроків вважаємо прийняття єдиного, сучасного законодавчого акту (кодексу), який узгодить та деталізує числені положення щодо громадянства, наприклад, Кодекс про громадянство України.

РОЗДІЛ 2

ГРОМАДЯНСТВО ПІД ВПЛИВОМ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.

2.1 Міжнародно-правове та конституційно-правове регулювання міграційних процесів.

Міграційні процеси вже тривалий час є не теоретичним явищем. Слідом за інститутом громадянства їм властива давня природа та розвиток у зв'язку із історичними подіями. Велике переселення народів, падіння Римської імперії і Візантії, «темні» часи середньовіччя, ренесанс, просвітництво, колонізація та створення домініонів імперіями, аграрні і буржуазні революції, промислова революція, Перша і Друга світова війна, поява товариств вільного ринку, сучасний технічний прогрес та багато інших подій дуже активно сприяли зростанню міграційних процесів. Сьогодні глобалізація продовжує традицію посилення міграції, в основному через революційні відкриття в сфері техніки (технології), біологічних досліджень, а також нестабільну ситуацію у світовій економіці. Більш того, були створені політично-економічні блоки (інколи зустрічається термін «наддержавні утворення»), такі як Європейський Союз. Міжнародні організації, переслідуючи просування ідей свободи людини в усіх її аспектах, самі того не підозрюючи відчинили «ворота» міграції на офіційному рівні.

Довгострокові і зростаючі дані про міграцію та мобільності показують, що міграція в значній мірі пов'язана з більш широкими, глобальними економічними, соціальними, політичними та технологічними перетвореннями, які в свою чергу впливають на суспільство й інститут громадянства зокрема.

Сучасний етап розвитку міграційних процесів характеризується тим, що ними охоплено більшість країн світу, а масштаби міграції населення обчислюються вже сотнями мільйонів чоловік на рік. За інформацією Всесвітньої комісії з міжнародної міграції, у світі на 2020 р. налічується понад 272 млн. мігрантів, в той час як в Україні ця цифра доходить до позначки в 4 млн [401, с. 2]. Як зазначає Малиновська О. А., «якщо в минулому столітті за кількістю мігрантів лідирувала Північна Америка, то на сьогодні найбільше мігрантів проживають в Азії – майже

80 млн (у 2000–2017 рр. їхня чисельність збільшилася на 30 млн осіб), трохи менше в Європі – близько 78 млн. У Північній Америці мігрантів 57,7 млн.» [83, с. 10]

Міграційні процеси, або «міграція» походить від «migratio» (лат. – перехожу), що означає фізичні переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди, або на тривалий час чи з регулярним поверненням до нього, характеризує міграцію як будь-яке територіальне переміщення населення, пов'язане з перетинанням як зовнішніх, так і внутрішніх меж адміністративно-територіальних утворень з метою зміни постійного місця проживання або тимчасового перебування на території для здійснення навчання, трудової, або будь якої іншої діяльності [75, с. 12].

У поняття «міграція населення» різні дослідники вкладають найрізноманітніший зміст. Так, британський науковець Равенштейн Е. Г. є автором одного з перших глибоких теоретичних досліджень в області міграції (1885 рік [350, с. 170]) зазначає, що міграція описується як «територіальні (просторові) переміщення людей через державні кордони, пов'язані зі зміною постійного місця проживання і громадянства, котрі зумовлені різними чинниками (сімейними, національними, політичними й іншими) або з перебуванням у країні в'їзду, таким, що має довгостроковий (понад 1 рік)».

Можна дійти висновку, що «міграційні процеси» ширше поняття, ніж «міграція». Воно включає в себе як процес набуття громадянства, закріплення та юридичне оформлення статусу громадянина так і припинення, але на цьому не обмежується. Так, можемо віднести процеси і суспільні відносини, які складаються при перетині кордонів та переміщені особи на території держав, їх процес натуралізації чи повернення (подальший шлях) до іншої країни.

Однак не існує єдиної теорії, яка охоплює всі аспекти міграційних процесів. Окрім практичної площини, на останні вплинув ряд наукових дисциплін, таких як філософія, політологія, економіка, соціологія, географія, правознавство, демографія, психологія тощо. У зв'язку з цим західні науковці Массі Д. С., Дюран Дж., та Малоун Н. Дж. стверджують, що міжнародна міграція пов'язана з складними та інколи незв'язними теоріями, однак вони грають важливу роль в

дослідженні та аналізі відносин між особами та індивідами і державою [328, с. 22][325, с. 5]. Як ми зазначили, за оцінками 2020 р., загальна кількість мігрантів в світі складає 272 мільйони, що становить 3,3 відсотки від загальної чисельності населення світу. Європа, Східна і Західна Азія залишилися на вершині, як найпопулярніший мігрантський напрямок. Станом на 2015 р. загальна кількість мігрантів по відношенню до населення в Європі оцінювалося в 76 мільйонів, в Азії – 75 мільйонів, Північна Америка стала країною, що займає третє місце за кількістю міжнародних мігрантів, що склало 54 мільйони, а Сполучені Штати Америки подолали бар'єр у рекордні 47 мільйонів мігрантів на країну [401, с. 3]. При вивченні країн-походження мігрантів, можна спостерігати що на Азію припадає найбільша кількість – 104 мільйони, а це 43 відсотки від загального числа. Далі слідує Європа з 62 мільйонами мігрантів походження, в той час як Латинська Америка і Карибський басейн на третьому місці з 37 мільйонами походження мігрантів, Індія складає менше 16 мільйонів, а Мексика 12 мільйонів мігрантів походження [398, с. 16].

Таким чином, в даний час міграційний процес це глобальне явище, а складність і вплив в значній мірі відчуються кожною державою. Їм властиві як позитивні сторони, так і недоліки. Для країн, які випереджають інші в економічному плані (США, Великобританія, Німеччина, Франція тощо) міграційні процеси у своїй більшості є негативним явищем. Наприклад, такі держави частіше є об'єктом, «зупинкою» для мігрантів через соціальні гарантії та забезпечення. В той же час для громадян велика кількість іммігрантів із менш розвинутих країн часто супроводжується підвищенням рівня злочинності, правопорушень, зменшення вартості фізичної праці через найманих працівників–мігрантів тощо. Але в зворотному випадку іммігранти із економічно потужних країн це завжди позитивний вплив для приймаючої країни, оскільки переходять знання, досвід і послуги кваліфікованих осіб. Прикладом буде переміщення людей з Афганістану, Іраку, Лівії і Сирії до Європи.

Вивчивши міграційні процеси в Великобританії і Північній Америці, Равенштейн Е. Г. [350, с. 175] сформулював міграційні закони, на яких згодом

базувалися дослідження в області міграції. Основними є такі: 1) економічні причини міграції є визначальними; 2) чим більше територіальний центр, тим більший вплив він робить (вабить); 3) економічне зростання великих міст в більшій мірі обумовлено міграцією населення, ніж природним приростом; 4) найбільша кількість міграцій здійснюється на короткі відстані; 5) кожному міграційному потоку відповідає свій контр-потік і політика держави; 6) масштаби міграції зростають з розвитком технологій, промисловості і торгівлі, і особливо з розвитком транспорту.

Індивіди, які перемістилися із однієї країни в іншу (суб'єкти міграційних процесів), називаються мігрантами. Особи, які переселилися за межі держави, країни – емігранти, які переселилися до даної держави, країни – іммігранти. Різниця між чисельністю вищезазначених понять називається міграційне сальдо, яке безпосередньо впливає на співвідношення чисельності мешкаючого та населення, що прибуло до держави. Одним з джерел збільшення чисельності населення будь-якої країни, є прибуття іммігрантів на постійне місце проживання. Однак крім позитивного впливу, в деяких випадках спостерігаються проблеми, які мають соціально–політичний характер. Наприклад, серед них є загально-державні, – перетворення країни в буферну зону або так званий міграційний коридор, оскільки міграційні процеси пов'язані із перетином кордону значною кількістю людей. Також, до проблем безпосередньо всередині країни слід віднести збільшення безробіття, підвищення рівня злочинності та складання адміністративних протоколів, а також соціальної напруженості. Міграція населення відіграє величезну роль не тільки в правових відносинах, але й соціально-політичних, економічних і демографічних, які в свою чергу є фактором розвитку країни (чи навпаки в деяких випадках).

Як вірно зазначає Гьокхан Д. Україна також є учасником світових міграційних процесів. Вона виступає одночасно країною-донором, імпортером та транзитером мігрантів. Основними напрямками міграції для українських громадян стали Польща, Росія, Італія, Чеська Республіка, Португалія, США, Канада. Внаслідок еміграції в Україні посилюються негативні демографічні тенденції – відтік молодих людей,

скорочення населення, руйнування сімей та залишені без батьківської опіки діти та ін. Відтік висококваліфікованої робочої сили й науковців створює загрозу суттєвих втрат інтелектуального потенціалу нації, знижує конкурентоспроможність країни та ставить під сумнів реалізацію інноваційної моделі розвитку [13, с. 88]. На процеси сучасної міграції істотно впливають: 1) політичні ситуації як в конкретній країні, регіоні так і у світі в цілому; 2) як показала практика, істотно впливають форс-мажорні ситуації: стихійні лиха, епідемії, пандемії тощо; 3) геополітичні особливості розташування країни, які проявляються у тому, що мігранти прямують як правило в найбільш розвинені; 4) посилення етнічної міграції; 5) поява великих груп біженців, осіб без громадянства; 6) зростання числа висококваліфікованих мігрантів та їх заміщення шляхом дешевої робочої сили; 7) останні відкриття в науці і техніці. Зазвичай, міграційний ланцюг розпочинається з одного різновиду переміщення і продовжується в інших формах, незважаючи на державну політику [15, с. 90].

Звернемо увагу на те, що міграційні процеси поступово набувають ознак системності. Головним чином це можна прослідкувати через усталеність міграційних процесів, створенням так званих «міграційних коридорів». Варто зазначити, що станом на 2020 р. у світі діють й активно функціонують наступні (перша країна імміграції):

1) Мексика – США, понад 12 млн.; 2) Латинська Америка (Колумбія, Венесуела, Сальвадор, Гватемала) – США, 10 млн.; 3) країни Карибського басейну (Ямайка, Домініканська республіка, Куба) – США, понад 5 млн; 4) Україна – Російська Федерація; 5) Бангладеш – Індія; 6) Казахстан – Російська Федерація; 7) Китай-США; 8) Афганістан-Пакистан та Іран; 9) Китай-Гонконг; 10) Індія – Об'єднані Арабські Емірати; 11) Індія – США; 12) Індія – Саудівська Аравія; 13) Філіппіни – США [401, с. 99].

Відзначимо, що основними країнами-напрямами імміграції у 2020 р. були (за зменшенням): США, Німеччина, Саудівська Аравія, Російська Федерація, Англія, Об'єднані Арабські Емірати, Франція, Канада, Австралія, Італія. Основними

країнами походження були: Індія, Мексика, Китай, Російська Федерація, Сирія, Бангладеш, Пакистан, Філіппіни, Афганістан, Індонезія [284, с. 38].

Як можна побачити, іммігранти мотивовані покинути свої колишні країни громадянства або постійного проживання за цілою низкою причин, у тому числі: відсутність місцевого доступу до ресурсів, прагнення до економічного процвітання, пошук або отримання оплачуваної роботи відповідно до їх рівня життя (або прагненням до бажаного), возз'єднання з сім'єю та навпаки можливість вивезти її, вихід на пенсію, міграція, спричинена кліматом або навколишнім середовищем, вигнання, конфлікти із владою або стихійні лиха, чи просто бажання змінити якість свого життя.

Залежно від мети і причини переселення мігруючих людей можна розділити на три категорії: мігранти, біженці та шукачі притулку.

Таким чином, мігрантів традиційно називають особами, які змінюють країну свого проживання через «загальні», об'єктивні причини і цілі. Вони можуть включати пошук кращих можливостей працевлаштування, потреби в медичному обслуговуванні тощо, але основна увага робиться саме на факти зміни свого географічного положення.

Біженці навпаки, не мають вузького визначення і описуються як люди, які не переселяються добровільно. Причини міграції біженців зазвичай пов'язані з військовими діями всередині країни або іншими негативними формами, що виходять або від уряду, або з неурядових джерел. Біженці зазвичай асоціюються з людьми, які змушені неохоче переїжджати якомога швидше; отже, ст.1 визначає біженця як особу, що «через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань» [52].

Індивіди, які шукають притулку, пов'язані з людьми, які також неохоче покидають свою країну, але роблять це через вимушені обставини, такі, як війна або пандемія. Мотивація до від'їзду з країни для осіб, які шукають притулку, може бути пов'язана з нестабільною економічною чи політичною ситуацією в країні або високим рівнем злочинності. Таким чином, особи переїжджають в основному для того, щоб уникнути погіршення якості свого життя.

Особа, яка шукає притулку – це людина, яка залишає свою країну проживання, в'їжджає до іншої країни і подає заяву про надання притулку (тобто міжнародного захисту) в цій іншій країні. Здобувач притулку – це іммігрант, який був насильно переміщений і міг покинути свою рідну країну через війну або через інші фактори, що завдають шкоди їм або їх сім'ї, але якщо їх заява (справа) буде задоволена, то вони набувають статус біженця. Людина стає здобувачем притулку, подавши офіційну заяву на право залишитися в іншій країні, і зберігає цей статус до тих пір, поки немає позитивного рішення компетентного державного органу. Відповідні імміграційні органи країни притулку визначають, чи буде особі, яка подає запит на отримання притулку, надано захист і вона стане офіційно визнаною біженцем, або чи буде в наданні притулку відмовлено, і особа, яка добивається притулку, стане нелегальним іммігрантом, якого можуть попросити покинути країну, і може бути депортований [277, с. 395].

Існує певна класифікація суб'єктів (вищезазначених мігрантів) в системі міграційних процесів. Так, їх можна поділити на дев'ять груп: 1) тимчасові трудові мігранти; 2) нелегальні або незареєстровані мігранти; 3) висококваліфіковані і бізнес-мігранти; 4) біженці; 5) шукачі притулку; 6) індивіди, що зазнали вимушеної міграції; 7) сімейна міграція; 8) мігранти, що повертаються; і 9) довгострокові низькокваліфіковані мігранти. Цих мігрантів також можна розділити на дві великі групи: постійні та тимчасові. Постійні мігранти мають намір влаштуватися на постійне місце проживання в новій країні і отримати громадянство цієї країни. Тимчасові мігранти мають намір залишитися тільки на обмежений період часу – до кінця певної програми навчання або на час їх трудового контракту або певного робочого сезону. Зазначимо, що обидва типи мігрантів роблять значний вплив на

економіку і суспільство обраної країни призначення і країни походження [250, с. 136].

Також зазначимо, що системність міграційних процесів виявляється в стабільних, постійних переміщеннях людей з півдня на південь і з півночі на північ. Так, в 2019 р. 45% всіх мігрантів виїхали з досить розвинутих країн до тих, що вважаються найбільш розвинутими. Тобто, відбувається концентрація мігрантів у вищезазначених державах - наразі в них перебувають 64 % світових мігрантів [83, с. 11]. Також, більшість мігрантів пересуваються в межах регіонів свого походження, наприклад 60 % мігрантів в Азії і 53 % в Африці є вихідцями з країн цих же континентів, у Європі самі ж європейці становлять понад 67 % іммігрантів.

Далі система міграційних процесів розділяється на дві великі групи:

1) добровільна міграція, яка заснована на ініціативі і вільному волевиявленні людини. На неї впливає поєднання наступних чинників: економічних, політичних, соціальних (або в країні походження мігрантів «фактори виштовхування», або в країні місця призначення («фактори тяжіння»); 2) примусова міграція – пересування біженців і внутрішньо переміщених осіб (переміщених в результаті конфлікту), а також людей, переміщених в результаті стихійних, економічних, політичних, техногенних та інших кризових ситуацій. Ці різні причини міграції залишають людям один вибір – переїхати в нове середовище [254, с. 4]. На кінець 2019 р. в усьому світі налічувалося 67, 2 млн. вимушених мігрантів та 26 млн. біженців, переміщених з своїх країн, і 41, 3 млн. внутрішньо переміщених осіб, які були переміщені всередині своїх країн з різних причин. Із останнього можна дійти висновку про те, що вони розрізняються на зовнішні міграції (міжконтинентальні, міждержавні) і внутрішні (всередині держави, країни – між регіонами, містами, сільською місцевістю тощо), а також в залежності від результату міграції вона поділяється на еміграцію (переселення з однієї країни в іншу з економічних, політичних, особистих обставин) і імміграцію (прибуття чи залишення іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання).

Відмінності міжнародної міграції від внутрішньої полягають в наступному: 1) постійний, офіційний державний нагляд за міграційними переміщеннями через

державні кордони мігрантів і подальшим перебуванням їх в країні; 2) ступінь відкритості і готовності держави до міжнародних зв'язків (прагнення держави до інтеграції або ізоляції); 3) політика держави на ринку праці, в питаннях надання притулку, боротьби з незаконною міграцією.

У дослідженні Р. Дженніссен вказав на чотири основні типи міграції, а саме: 1) трудова міграція; 2) зворотна міграція; 3) ланцюгова міграція; та 4) міграція притулку. Трудова міграція визначається як транскордонна, це рух для працевлаштування в іншій країні. У ньому беруть участь висококваліфіковані, напів кваліфіковані та некваліфіковані мігранти. Якщо міжнародні мігранти мають намір повернутися до своєї країни громадянства проживши як міжнародні мігранти в іноземній країні та залишаються у своїй країні принаймні рік, вони називаються «повернуті» мігранти. Особи, які переїжджають з однієї країни до іншої для об'єднання або формування сім'ї розглядаються як ланцюгові мігранти. Шукачі притулку, які відвідують іноземну країну, прагнуть отримати статус біженця та вважаються мігрантами-притулками [296, с. 73].

Західні дослідники Белл, Алвес, де Олівейра і Зуїн виділяють три основні типи міжнародних міграційних процесів, а саме: 1) трудова міграція; 2) примусова міграція; та 3) міжнародна пенсійна міграція. Трудова міграція в їх дослідженні передбачає міграцію висококваліфікованої, некваліфікованої заробітної плати та тимчасової робочої сили. Примусова міграція включає біженців та шукачів притулку, які перетинають кордони через конфлікти та політичну невизначеність, а також переселенців, які втратили поселення через стихійні лиха та міжнародна пенсійна міграція – це коли особи похилого віку купують майно за кордоном та влаштовують свою резиденцію [205, с. 16].

Інша поширена категоризація в юридичній літературі – **примусова (вимушена) та добровільна міграція**. Люди, які переїжджають з однієї країни до іншої, як правило, є шукачами притулку, біженці та внутрішньо переміщені особи, тобто вимушені мігранти. Інші переїжджають для різних цілей, в основному для працевлаштування, тобто така міграція розглядається як добровільна [311, с. 78].

Зазначимо відмінності між примусовою та добровільною міграцією в залежності від їх положень у функції призначення: 1) примусові мігранти, за визначенням є такими, що не бажають залишатися в країні-резиденті та більш за все бажають переїхати до іншої країни подалі від криз [290, с. 18]; 2) вимушені мігранти ставлять перед собою ціль покинути територію держави та не мають бажання повернутися до неї, незалежно від ступеню зв'язків інститута громадянства [290, с. 18]; 3) пошук місця призначення міграції нерідко відбувається стихійно, отже, приймаюча країна (такі називають трансферні держави) не обов'язково буде кінцевим пунктом міграції; 4) кінцевий пункт міграції передбачає подолання великої кількості труднощів, наприклад, відстані й кордону іншої країни. Мігранти будуть знаходитись у стані емоційного та фізичного стресу та будуть потребувати допомоги і захисту; 5) неможливо передбачити, як адаптуються до життя в іншій країні примусові мігранти, але, на жаль, в більшості випадків в такій державі збільшуються показники злочинності й складання адміністративних протоколів. Більш того, такі мігранти залишаються на низькому економічному рівні в порівнянні з добровільними мігрантами, й саме це становить проблему для приймаючої країни; 6) вимушених мігрантів приваблюють тільки економічні показники країни, зокрема, соціальні програми (пакети), які очевидно кращі, аніж в країні відправлення; 7) державна політика імміграції в західних країнах (вищезазначені країни-напрями) зазвичай йде ліберальним шляхом, – надання притулку й видача свідоцтва про набуття статусу біженця. Але також існують випадки, наприклад в США, де встановлена квота на іммігрантів в 150 тисяч на рік і перевищення не допускається. Мається на увазі, що в такому випадку мігранти змушені чекати на дозвіл з боку приймаючої країни, якщо такий буде взагалі; 8) також зазначимо, що нерідко вимушені мігранти прибувають в країну нестандартними методами, наприклад на судні чи внаслідок перетину кордону не в спеціальних пунктах прикордонної служби; 9) більшість добровільних мігрантів мігрує через пропозицію роботи, возз'єднання або створення сім'ї та розраховують на ліберальну міграційну політику держави, інколи на діаспори, або так звані місця «етнічної ідентичності», які допомагають соціалізуватися; 10) такі

мігранти, як правило, мають фінансовий інтерес, який може змінюватись протягом строку перебування в країні. Для цього їм надається відповідний документ (робоча віза, контракт тощо) від спеціальних органів, на підставі якого вони перебувають на території приймаючої країни. Після закінчення терміну, або з інших підстав такі мігранти як правило залишають країну і мігрують далі, – в країну відправлення, або наступну країну (подальша, ланцюгова міграція); 11) добровільні мігранти мають більші шанси асимілюватися у місці призначення через освітні, культурні, релігійні фактори.

Сучасні дослідження, проведені Хуздіком К. у 2014 р., приділяють особливу увагу теорії, що пояснює процеси і системність міграції у 21 ст. Він виділяє такі теорії, як: 1) біхевіористська, або теорія рівноваги; 2) історично-структурна; 3) теорія сегментованої праці та 4) міграційних систем. Вони зумовлені такими факторами, як заробітна плата (різниця між індивідами), дисбаланс ринку праці, регіональні відмінності попиту та пропозицій робочої сили, економічна та національна культура, історичне минуле й сучасні тенденції, розвиток інституту громадянства за допомогою міграції, та глобалізація [291, с. 87]

Гаммар Т., Брехманн Г., Тамас К. в своєму ґрунтовному дослідженні класифікували теорії міграції на **три великі категорії** [397, с. 15]: **1) мікрорівень, 2) макрорівень та 3) мезорівень** [69, с.103]. Теорія мікрорівнів розглядає міграцію як рішення людини, бажання виїхати, яке ґрунтується на внутрішніх переконаннях. Іншими словами, головне – це виїхати за кордон не маючи конкретного подальшого плану. **До мікрорівнів** відносять такі теорії міграції, як: а) «тяжіння» і «виштовхування», б) неокласична теорія мікроміграції, в) соціальних конфліктів та г) символічного інтеракціонізму.

а) теорія щодо причин міграції, розрізняє фактори «тяжіння» і чинники «виштовхування» маючи на увазі економічні, політичні, соціальні та інші фактори, під впливом яких люди мігрують з або в певні країни – викладена Еверетом Лі [258, с. 50]. Так, до чинників виштовхування він відносить: 1) Недостатню кількість робочих місць; 2) мало можливостей для розкриття потенціалу індивіда (спорт, мистецтво тощо); 3) обтяжливі податкові умови; 4) стихійні лиха; 5) політичні

мотиви; 6) погане медичне обслуговування; 7) рабство або примусова праця; 8) втрата капіталу, бізнесу; 9) стихійні лиха чи інші небезпеки; 10) бажання більшої індивідуальної, політичної або релігійної свободи; 11) екологічна ситуація (забруднення); 12) житлові умови; 13) дискримінація; 14) пандемії та військові конфлікти [69, с.103].

До факторів тяжіння можна віднести: 1) пропозиції роботи; 2) кращі політичні, економічні, податкові, житлові умови; 3) більша політична або релігійна свобода; 4) високий рівень освітніх послуг; 5) краще медичне обслуговування; 6) привабливий клімат; 7) безпека та родинні зв'язки; 8) промисловість та технології [69, с.103];

б) найстаріша і найвідоміша теорія міжнародної міграції – це неокласична. Вона пояснює вплив праці на міграцію та економічний розвиток. Дослідники Аранго [197, с. 285]; Льюїс [316, с. 160]; Тодаро [378, с. 380]; ван Наерсен, Спаан і Зумерс [364, с. 10], зазначають, що причиною міжнародної міграції є географічний дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили. В регіонах, де пропозиція робочої сили є еластичною, а заробітна плата низькою – громадяни прагнуть до міграції в країни із високим рівнем заробітної плати. Крім того, в основі цієї теорії – усунення різниці в заробітній платі, що покладе край трудовому руху і міграція досягне свого мінімуму. Рішення про міграцію сильно залежить від можливостей працевлаштування в іншій країні, тобто можливості заробити й отримати гроші мігрантам на початковому етапі натуралізації [69, с.103].

Також міграція сприяє зростанню економіки приймаючої країни за рахунок стимулювання національного виробництва та навпаки, країни-відправлення шляхом отримання іноземних грошових переказів. Міжнародний потік робочої сили в першу чергу відбувається на ринках праці, що мають ключову роль в міграційних процесах. Констан і Мессі вказують, що відповідно до неокласичної теорії, перспективи повернення іммігранту в країну-виїзду вкрай малі, особливо коли особа користується благами країни-перебування (заробітна плата, освіта і престиж, соціальні програми). До негативних наслідків зазвичай відносять загальне

зниження заробітної плати на ринку праці через збільшення некваліфікованої робочої сили в приймаючій країні через міграцію [235, с. 15].

Згідно з неокласичною теорією, правила ринку праці і контроль міграції може регулювати як міжнародна спільнота, так і країна-відправлення й приймаюча держава [307, с. 25]. При цьому у більшості країн, що розвиваються, міграція не обов'язково є добровільною. Неокласична економічна теорія найкраще підходить для опису транснаціональної міграції, оскільки вона не обмежується міжнародними імміграційними законами і аналогічними урядовими постановами [297, с. 36].

в) Теорія соціального конфлікту – це соціальна теорія, заснована на марксизмі, яка стверджує, що окремі особи і групи (соціальні класи) всередині суспільства взаємодіють на основі конфлікту, а не консенсусу. За допомогою різних форм конфлікту групи прагнуть отримати різну кількість матеріальних і нематеріальних ресурсів (наприклад, багаті і бідні). Сильніші групи будуть прагнути використовувати свою силу, щоб зберегти владу, і експлуатувати групи з меншою владою. Конфлікт розглядають як двигун змін, оскільки конфлікт породжує суперечності, які іноді вирішуються, створюючи нові конфлікти і суперечності в триваючі діалектиці. У класичному прикладі історичного матеріалізму, К. Маркс і Ф. Енгельс стверджував, що вся людська історія є результатом конфлікту між класами, які розвивалися з плином часу. Отже зміни у суспільстві відбуваються через задоволення матеріальних потреб [69, с.103].

Відповідно до теорії соціальних конфліктів, протиріччя в інтересах і конфлікт через обмежених ресурсів між групами є основою соціального суспільства. Вищий клас завжди буде намагатися зберегти свої привілеї (влада, статус, соціальний стан) – і тому буде намагатися впливати на політику, освіту, міграційну політику, громадянство та інші інститути, щоб захистити і обмежити доступ до своїх форм капіталу і ресурсів [275, с. 37].

г) Символічний інтеракціонізм – це соціологічна теорія міграційних процесів, яка розвивається з практичних міркувань і натякає на особливе використання діалекту людьми для створення образів і нормальних висновків, для дедукції і відповідності з іншими [273]. Іншими словами, це система відліку, що дозволяє

краще зрозуміти, як люди взаємодіють один з одним, щоб створити символічні світи, і, в свою чергу, як ці світи формують індивідуальну поведінку. Це структура, яка допомагає зрозуміти, як суспільство зберігається і створюється за допомогою повторюваних взаємодій між людьми. Процес інтерпретації, який відбувається між взаємодіями, допомагає створювати і відтворювати зміст. Також його визначають як загальне розуміння і інтерпретацію сенсу, які впливають на взаємодію між людьми. Люди діють виходячи із загального розуміння сенсу в їх соціальному контексті. Таким чином, взаємодія і поведінку ґрунтуються на загальному значенні, яке їм надають об'єкти і концепції [395, с. 422]. З цієї точки зору люди живуть як в природному, так і в символічному середовищі і мають невід'ємне право на його зміну [69, с.103].

Людину слід розуміти як соціальну особистість. Це постійний пошук соціальної взаємодії, який змушує нас робити те, що ми робимо. Замість того, щоб зосереджуватися на людині та її особистості. Або на тому, як суспільство чи соціальна ситуація викликає людську поведінку. Символічний інтеракціонізм фокусується на діях, які відбуваються між мігрантами. Зокрема, це внутрішні причини самої особи щодо міграції, тож, якщо уявити ланцюг дій відповідно до цієї теорії, то основна увага приділяється людській діяльності щодо прийняття рішення змінювати країну, символізація приймаючої країни (уявлення наслідків і безпосередньо життя в новій країні) і звісно реалізація.

Макрорівень – в основі зважені рішення, прийняті на основі різних факторів (економічні, політичні, соціальні, культурні тощо) із зіставленням держави перебування і цільової країни. До нього відносяться а) міграція як система, б) теорія подвійного ринку праці, в) відносної депривації та г) теорія світової системи;

Основна ідея, що лежить в основі цієї теорії (а) – міграція сприяє зміні економічних, соціальних, культурних, інституційних та інших умов життя особи та показників держави як для країни-відправника, так і для приймаючої держави. Де Хаас визначив, що теорія міграції як системи тісно пов'язана з багатьма найважливішими державними і політичними процесами, які відбуваються в державі [241, с.1590]. В центрі уваги зосереджені процеси в економіці,

громадянському суспільстві, реалізації прав і свобод особи, політичній системі, державній політиці імміграції, а також культурних та соціальних процесах. На відміну від інших теорій, вона підкреслює взаємний зв'язок між міграцією та розвитком держави [241, с. 1600].

Отже, ця теорія розглядає міграцію ширше, як перспективу розвитку країни. Йдеться не тільки про економічний розвиток, але і підтримку соціального розвитку тощо. Наприклад, грошові перекази між країнами. Вплив міграції на світову економіку був значною мірою позитивним. У 2015 році мігранти, які становлять 4% світового населення, внесли 9,4% світового ВВП та за даними Центру глобального розвитку, відкриття всіх кордонів може додати 78 трильйонів доларів до світового ВВП. Крім економічного впливу, мігранти також вносять істотний внесок в соціально-культурне, цивільно–політичне життя та історію. Соціокультурний внесок відбувається в наступних сферах суспільства: національна кухня, спорт, музика, мистецтво, культура, ідеї і вірування; цивільно-політичний внесок пов'язаний з участю у виконанні цивільних обов'язків в контексті визнаної влади держави [259, с. 460].

Дослідження показують, що іммігранти з більшою ймовірністю будуть працювати на ризикованій роботі, ніж робітники, які народилися в США, частково через відмінності в середніх характеристиках, таких як більш низький рівень володіння англійською мовою і рівень освіти у іммігрантів [347, с. 540]. В 2017 р., дослідження виявили, що висококваліфіковані мігранти рідко несуть несприятливі наслідки для заробітної плати і зайнятості, а більш тривалі тимчасові горизонти, як правило, дають позитивний ефект. Дослідження грошових переказів в Мексику показало, що грошові перекази призводять до значного збільшення доступності державних послуг в Мексиці, перевищуючи державні витрати в деяких населених пунктах [188, с. 11]. Також, наприклад, дослідження в журналі Science в 2017 р. показало, що вчених ІТ-сектор іноземного походження з початку 1990–х збільшилося в 2 рази, а станом на сьогодні ІТ-сектор США є провідним в світі.

У 1979 році Майкл Дж. Піоре представив теорію подвійного ринку праці, яка ухиляється від розгляду міграції як наслідку індивідуальних рішень, прийнятих

фізичною особою і стверджує, що міграція є результатом потреби у індустріальному соціумі, саме внутрішній праці [326, с. 441]. Він вказує на постійний попит з розвинених країн (промислово головним чином), що є основною причиною міграції. Іншими словами, міграція відбувається не через вищезазначені «фактори виштовхування», а через тягу до розвинених країн, за якими спостерігають мігранти. Факторами міграційного тиску є низька заробітна плата і високий рівень безробіття. Крім того, ця теорія підкреслює чотири основні особливості промислово розвинених країн які пояснюють «витягування» працівників з інших країн, а саме структурна інфляція, мотиваційні проблеми, економічний дуалізм і демографія (пропозиція робочої сили) [334, с. 787]

Зазначається, що попит для трудових мігрантів формується з структурних потреб економіки, а не через відмінності в заробітній платі. Теорія подвійного ринку праці стверджує, що міграція в більш розвинених країнах викликана в основному факторами тяжіння. Ця теорія припускає, що ринки праці в цих розвинених країнах складаються з двох сегментів: первинного ринку, який вимагає висококваліфікованої робочої сили, і вторинного ринку, який вимагає великих трудовитрат і вимагає низькокваліфікованих робітників. Ця теорія припускає, що міграція з менш розвинених країн в більш розвинені країни є результатом тяжіння, створеного потребою розвинених країн в робочій силі на їх вторинному ринку. Робочі мігранти необхідні, щоб заповнити нижчий щабель ринку праці, тому що місцеві громадяни не хочуть виконувати цю роботу і це створює потребу в трудових мігрантах. Крім того, первісна нестача доступної робочої сили призводить до зростання заробітної плати, що робить міграцію ще більш привабливою [297, с. 36]. У короткостроковій перспективі грошові перекази можуть збільшити нерівність, але в довгостроковій перспективі вони фактично нівелюються.

Теорія відносної депривації стверджує, що усвідомлення різниці в доходах між індивідами є важливим фактором міграції, але не вирішальним [37, с. 176]. Так, стимул до міграції в країни з високим рівнем життя в цілому набагато вищий, ніж у протилежному випадку. Тобто, основними факторами для міграції є відсутність

соціальних, економічних, екологічних або інших благ, наприклад відсутність житла (або неналежні умови для життя), відсутність постійного теплопостачання, доходу, проблеми із системами комунікацій (їх заборона в державі), низька екологія, порушення прав і свобод людини, неможливість набуття громадянства бажаної країни та багато інших факторів.

Теорія «світових систем» розглядає міграцію з глобальної точки зору [297, с. 37]. У ньому пояснюється, що взаємодія між різними товариствами може бути важливим фактором соціальних змін в суспільствах. Торгівля з однією країною, яка викликає економічний спад в іншій, може створити стимул для міграції в країну з більш динамічною економікою. Можна стверджувати, що навіть після деколонізації економічна залежність колишніх домініонів від метрополій все ще залишається. Однак, вільна торгівля дійсно може скоротити міграцію між країнами, що розвиваються і розвиненими країнами. Останні імпортують трудомісткі товари, що призводить до збільшення зайнятості некваліфікованих робітників у менш розвинених країнах, зменшуючи відтік трудових мігрантів. Експорт капіталомістких товарів з багатих країн в бідні також врівноважує умови доходів і зайнятості, що також уповільнює міграцію. У будь-якому напрямку цю теорію можна використовувати для пояснення міграції між країнами, географічно віддаленими одна від одної;

До мезорівня належать рішення щодо міграції різних соціальних груп (або навіть громади) та в цілому більшої кількості людей. Щодо нього, то зазначимо наступні теорії:

1) у літературі теорію соціального капіталу мігрантів досліджували Філіз Г. [263, с. 61], Бурдьє П. [210, с. 58], Коулман Дж. [229, с. 100]. Остання зазвичай розуміється як сукупність інформації або пряма допомога в міграції, яка надається попередніми мігрантами та міжнародними організаціями. Наприклад, надає інформацію, знижує вартість переїзду для потенційних мігрантів тощо. Окрім цього, вони отримують доступ до цих ресурсів через мережі мігрантів, які представляють собою набір міжособистісних зв'язків, заснованих на родинному зв'язку, дружбі або спільності походження (цілей перебування у країні), які

пов'язують мігрантів і немігрантів. Тобто, теорія соціального капіталу мігрантів розглядається як ресурс (інформація про міграцію або допомогу в міграції), до якого одержувачі (потенційні мігранти) отримують доступ через свої соціальні зв'язки з джерелами (попередні мігранти). Це визначення підкреслює відмінності між трьома вимірами соціального капіталу мігрантів, які важливі, тому що кожний вимір може по-різному впливати на схильність до міграції. Наприклад, вигоди, які отримують потенційні мігранти, можуть бути пропорційні кількості і різноманітності наданих ресурсів. Природа зв'язків з джерелами мігрантів може як обмежувати, так і збільшувати одержувані вигоди. Вигоди від конкретних ресурсів також можуть залежати від атрибутів одержувачів. Ці ідеї передбачають різні механізми, через які діє соціальний капітал мігрантів;

б) інституційна теорія, яку окреслили Мессі Д. С., Аранго Дж., Хьюго Г., Куауси А. [311, с. 442]. Від самого початку сучасних міграційних процесів були створені міжнародні і національні установи та організації, щоб отримати вигоду з дисбалансу між роботодавцями приймаючих країн і потенційними мігрантами з країн-відправників робочої сили. В результаті багато прагнуть до прибутку, а також некомерційні організації були створені для вирішення питання мігрантів і роботодавців. Більшість некомерційних організації акцентує увагу на гуманітарному аспекті мігрантів, в той же час прагнучи прибутку на рівні з приватними підприємствами. Так, вищевказані організації часто займаються незаконними, або прямо не забороненими діями, наприклад: полегшують переїзд кордонів, підробки (або прискорення видачі) легальних документів для подорожей, укладення шлюбних контрактів між мігрантами (почастішали випадки видачі онлайн документів, складених через Інтернет), надання кредиту тощо.

В той час як достеменні некомерційні організації надають безоплатну допомогу постраждалим мігрантам: консультації, соціальні послуги, юридичні консультації, допомога до і після міграції тощо. Інституційна теорія особливо важлива в сьогоdnішньому контексті, щоб створити не стільки сприятливі умови для міграції, як безпечні для країни-відправників, та приймаючих держав.

Більш того, є значна невідповідність між великою кількістю людей, які шукають можливості працевлаштування в промислово розвинених країнах і водночас зазнають обмеження, через імміграційні візи.

в) теорія «мережі», відповідно до якої Де Хаас Х. [242, с. 235], Аранго Дж. [197, с. 287], Дагманн К. [251, с. 65] зазначають, що міграція може траплятися із різних причини, але найактуальніша на сьогодні – це доступність і відкритість інформації на просторах інтернету, а точніше даних щодо економічних показників й шляхів імміграції. Серед причин пошуку: бажання мати високий індивідуальний дохід, диверсифікація доходів суб'єктів господарювання, переміщення капіталу, міжнародні програми найму для задоволення вимог роботодавців та працівників тощо. Немає сумніву, що сучасні міграційні процеси стимулюються інтернетом, доступ до якого має зараз кожна людина. Отже, позитивним ефектом є диджиталізація суспільних відносин, їх спрощення і упорядкування (в основному проявляється в адміністративних послугах). З іншого боку інформація знаходиться у відкритому доступі, що стимулює до трудової та інших видів міграції.

Відзначимо, що Інтернет відіграє важливу роль в з'єднанні людей через географічні кордони. Так, міграційні процеси пов'язані з зростанням міжнародної освіти. Все більше і більше студентів прагнуть здобути вищу освіту в зарубіжних країнах, і багато іноземних студентів тепер розглядають навчання за кордоном як сходинок до постійного місця проживання в країні. Також можна віднести транснаціональний шлюб. Між людьми з різних країн виникає цілий ряд особливих проблем, в тому числі пов'язаних з громадянством і культурою, які ускладнюють відносини такого роду. В епоху зростаючої глобалізації, коли все більше число людей мають зв'язку з мережами людей і місць по всій земній кулі, а не з поточним географічним положенням, люди все частіше укладають шлюби через національні кордони. Транснаціональний шлюб – це побічний ефект міграції людей;

г) теорія кумулятивної причинності (Массей Д. С. [328, с. 26], Голдрінг Л., Дуранд Й. [327, с. 1500], Елізабет Ф. [255, с. 165]) пояснює, чому починається міграційний потік і продовжує зростати. Кількість вихідних мігрантів з часом збільшується, оскільки перший мігрант забезпечує соціальний капітал родичам,

друзям та іншим у країні походження, що в кінцевому рахунку заохочує їх легко знайти роботу і зіткнутися з мінімальним ризиком у країні призначення. В міру зростання міграційного досвіду у відправляючій громаді зростає ймовірність того, що інші члени громади ініціюватимуть міграційну подорож. Очікується, що ця дифузія змінюватиметься залежно від часу та місця, залежно від відмінностей у механізмах, що керують цією поведінкою;

д) теорія нової економічно-трудова міграції (Старк О., Левхари Д. [366, с. 192], Тейлор Э. Дж. [373, с. 64] була розроблена в опозицію неокласичній теорії. Вона фокусується на суспільній одиниці (сім'ї, домогосподарстві) та її рішенні про міграцію – це не просто індивідуальне бажання, але колективне рішення. Мета не тільки в збільшенні доходу, але також є стратегією цієї суспільної одиниці на багато років. Теорія не пропонує ігнорувати індивідуальну поведінку, але вивчає її в контексті групи. Також стверджує, що міграційні потоки і їх закономірності не можна пояснити виключно на рівні окремих працівників і їх економічних стимулів, отже необхідно враховувати більш широкі суспільні процеси. Міграцію можна розглядати як результат неприйняття ризику з боку сім'ї, що має недостатній дохід. В цьому випадку соціальна одиниця має потребу в додатковому капіталі, який можна отримати за рахунок грошових переказів, відправлених назад членом (–ами) сім'ї, які беруть участь у трудовій міграції за кордоном.

Для виявлення складових міграційного процесу та його масштабів, виділимо наступні види міграції **за часовою характеристикою**: 1) безповоротна (міграція на постійне місце проживання), має на меті остаточне мігрування в іншу державу зі зміною громадянства (як правило); 2) довгострокова міграція – на тривалий, не визначений термін, який регулюється міграційними актами в кожній країні індивідуально (ООН визначає цей термін в 1 рік), та зазвичай має трудовий або навчальний характер; 3) короткострокова міграція – виїзд (в'їзд) в іншу країну на строк до 1 року або інший термін, визначений законодавством відповідної країни; 4) тимчасова (сезонна). Може бути як внутрішньою, так і міжнародною. Полягає в переміщенні працездатного населення до місць сезонної роботи (мануфактури, збирання врожаю, будівельні роботи тощо) зазвичай на термін від одного місяця, з

метою працевлаштування або провадження будь-якої іншої економічної діяльності в країні перебування та обов'язковим поверненням в місце постійного проживання; 5) маятникова, що являє собою часте (багаторазове, за певний проміжок часу) пересування населення між місцем проживання і місцем роботи або навчання, не пов'язане зі зміною постійного місця проживання. Масова міжнародна маятникова міграція носить в основному трудовий характер і найбільш проявляється серед жителів прикордонних регіонів, де є відповідна договірно-правова основа. Наприклад, це поїздки на роботу, відпочинок, лікування в іншій країні, але із поверненням особи – тимчасова трудова міграція, пов'язана зі щоденним або щотижневим переміщенням через державний кордон до місця роботи і поверненням в країну постійного мешкання (наприклад, прикордонні робочі, або робочі-фронтальєри).

Також, варто виділити міграційні процеси **за територіальною ознакою**. Так, існує вже проаналізована міжнародна міграція та внутрішньодержавна. Під останньою розуміється міграція в межах певної області, наприклад держави або політичної територіальної організації. Внутрішня міграція відрізняється від транснаціональної тим, що, як правило, національні кордони не перетинаються. Однак в контексті ЄС, внутрішня міграція відбувається в межах об'єднання, через національні кордони. Основними відмінними ознаками є факт перетину через державний кордон (виїзд і в'їзд) і подальше перебування особи в іншій країні [65, с. 99].

Внутрішня міграція, в свою чергу, поділяється на: 1) **урбанізацію**, – міграцію із сільської місцевості в міста, що відбувається в країнах, що розвиваються в процесі індустріалізації і глобалізації. Переміщення населення із сільських районів в міські. Тобто це процес, в якому міста формуються і стають більше, оскільки все більше людей починають жити і працювати в центральних районах. Однак урбанізацію слід відрізнити від зростання міст. Урбанізація відноситься до частки всього населення країни, яка мешкає в районах, що класифікуються як міські, У той час як зростання міст строго відноситься до абсолютної кількості людей, що лише проживають в даний час. Урбанізація корисна цілим рядом позитивних причин,

включаючи міське планування та містобудування, географію місцевості, суспільно–політичну активізацію громадян, архітектуру (нерідко саме мігранти змінюють місто), економічне зростання та здорову конкуренцію, а також медичнське обслуговування і технології. Це явище тісно пов'язане з модернізацією, індустріалізацією і соціологічним процесом раціоналізації. Урбанізацію можна розглядати як конкретний стан у встановлений час (наприклад, частку від загальної чисельності населення або площі в містах або селищах) або як збільшення цього стану з плином часу; 2) **рурбанізацію** (сільська урбанізація) – міграція з міст в сільську місцевість. Більш поширена в розвинених країнах, наприклад, Канаді, Італії, Іспанії, Франції, Німеччині, США. В останні роки процес урбанізації пішов у зворотному напрямку, завдяки новим комунікаційним технологіям (Інтернету) люди з сільських спільнот можуть працювати з дому, тому що вони можуть зв'язуватися один з одним через Глобальну мережу, а це означає, що працевлаштування більше не вимагає переїзду до міста.

Наведена класифікація міграційних процесів є поширеною, але в той же час не є загальноприйнятною. Варто додати, що в переважній більшості перелічені види міграції носять вимушений характер, що в свою чергу є сукупністю територіальних пересувань індивіда, пов'язаних з постійною або тимчасовою зміною місця проживання. Відповідне рішення про міграцію може бути зумовлено різними причинами або загрозами (погрозами). Найпоширенішими чинниками міграції є соціально-економічні, політичні, етнічні, релігійні, а також події, зумовлені стихійними лихами, воєнними конфліктами чи техногенними катастрофами [75, с. 13].

Окремої уваги заслуговує **незаконна міграція**, яка, в свою чергу, поділяється на незаконну імміграцію та еміграцію.

Незаконна імміграція відноситься до міграції людей, але через порушення законодавства цієї країни (незаконний перетин, проживання більше передбаченого строку, тощо). Незаконний в'їзд – це дія іноземних громадян, які прибувають в країну або перетинають її кордон з порушенням її міграційного законодавства.

Зазначимо, що таке проживання в іншій країні створює ризик затримання, депортації, видворення або інших санкцій для особи.

Залежно від юрисдикції, культури та країни існують різні терміни, які використовують замість нелегального іммігранта. Так, можуть бути «нелегальний іноземець», «незареєстрований іммігрант», «незареєстрована особа» [211, с. 179]. Позиція спирається на те, що акт незаконної імміграції не робить самих людей злочинцями, а скоріше іммігрували нелегально з поважних на то причин.

До причин нелегальної імміграції можна віднести: 1) бідність. Найбільш поширена, яка спонукає людей до імміграції. Дуже часто просто не вистачає ресурсів, необхідних для існування чи потреб особи, або навіть «законної» імміграції. 2) возз'єднання сім'ї – бувають випадки, коли особи без документів прагнуть жити з близькими, які вже іммігрували (чи мають намір), або останні знаходяться в країні, куди їм заборонено в'їжджати. Наявність у особи сім'ї за кордоном є не менш важливим показником вибору держави для іммігранта. Відзначимо, що для вирішення цього питання органи прикордонного контролю видають спеціальні візи для «возз'єднання сім'ї», але ці візи обмежені за кількістю і підлягають щорічним квотами. Тож в сучасних умовах глобалізації такої кількості явно не вистачає, що призводить до незаконного в'їзду членів сім'ї з метою возз'єднання; 3) освіта за кордоном має стійку тенденцію та з кожним роком особи молодого віку прагнуть якщо не іммігрувати завдяки освітній програмі, так прожити певний період в іншій країні. За таких умов є невеликий шанс, що вони повернуться, отже набувають статус незаконного іммігранта; 4) притулок. Відповідно до Конвенції 1951 року про біженців, останні повинні бути звільнені від імміграційного законодавства і повинні розраховувати на захист з боку держави, в яку вони в'їхали. Однак залучені країни повинні вирішити, чи є конкретний іммігрант біженцем чи ні, і, отже, чи підлягають вони імміграційному контролю. Більш того, країни, які не підписали Конвенцію 1951 року про біженців або не намагаються слідувати її керівним принципам, можуть розглядати біженців та осіб, які шукають притулку, як незаконних іммігрантів. Несанкціоноване прибуття в іншу країну може бути викликано необхідністю уникнути

громадянської війни або репресій в країні походження. Однак той, хто біжить з такої ситуації, в більшості країн ні в якому разі не є іммігрантом без документів. Якщо жертви примусового переміщення звернулися за притулком в країни, куди вони втекли, і отримують статус біженця, вони мають право залишитися назавжди. Якщо прохачам притулку не надається будь-який статус правового захисту, їм, можливо, доведеться покинути країну або залишитися в якості нелегальних іммігрантів; 5) перенаселення. Зростання населення, що перевищує пропускну здатність території або навколишнього середовища, призводить до перенаселення. За таких умов імміграція – це «запобіжний клапан» для перенаселення, який експортує проблему в іншу країну [332, с.775]. Перенаселення і його наслідки – більш серйозна проблема для країн, що розвиваються, ніж інші негативні наслідки для приймаючих країн.

Отже, багато країн вимушено приймають велику кількість іммігрантів без документів. Очолює список США, де за даними дослідницького центру «Pew», у 2018 році було 16,1 мільйона несанкціонованих іммігрантів, що становить 26% усіх іммігрантів у країні [341]. США не єдині, хто приймає іммігрантів без документів. На думку економіста Джорджа Борхаса, іммігранти стали причиною зниження реальної заробітної плати американських робітників без вищої освіти на 9% в період з 1980 по 2000 р. через посилення конкуренції [209, с. 1340]. Дослідження 2015 р. показує, що «зростання числа депортацій і посилення прикордонного контролю послаблює ринки робочої сили, збільшуючи безробіття серед місцевих низькокваліфікованих робітників. Замість цього легалізація знижує рівень безробіття серед низькокваліфікованих місцевих жителів і збільшує дохід на одного уродженця [225, с. 801]. Це пов'язано з тим, що присутність нелегальних іммігрантів знижує витрати роботодавців на робочу силу, надаючи їм більше можливостей для створення додаткових робочих місць.

Інші економісти, такі як Дюран Р., Дуглас С. розкритикували ці висновки. Вони стверджують, що розвинені країни мають потребу в некваліфікованій робочій силі іммігрантів для заповнення небажаних робочих місць, на які громадяни не шукають, незалежно від заробітної плати. Мессі стверджує, що це може

спростувати твердження про те, що іммігранти без документів «знижують заробітну плату» або крадуть робочі місця у місцевих робітників, і що замість цього це показує, що іммігранти без документів «беруть роботу, яку ніхто інший не хоче» [243, с. 340]. Дослідження, проведене Центром американського прогресу в 2013 році, показало, що надання громадянства людям, які іммігрували нелегально, сприяло б зростанню економіки США: це підвищило б доходи нелегальних іммігрантів на чверть (збільшуючи ВВП США приблизно на 1,4 трильйона доларів за 10 років).

За оцінками Migration Watch UK, кількість іммігрантів без документів у Великобританії у 2017 році становила 1,6 мільйона, що становить понад 14% усіх іммігрантів у країні [372, с. 3]. Амуедо-Дорантес підрахував, що в 2008 році в ЄС–27 було від 1,9 до 3,8 мільйона іммігрантів без документів, що становить від 7% до 13% загальної кількості іммігрантів [194, с. 447] [195, с. 414]. Ця велика кількість незаконних іммігрантів змусила владу багатьох країн розглянути, не без суперечок, або легалізацію цих іммігрантів шляхом надання посвідки на постійне проживання, або громадянства чи депортацію до країни походження. У доповіді вищезазначених іспанських економістів було виявлено, що після надання дозволів на роботу іммігрантам, які не мають документів, в Іспанії податкові надходження збільшилися приблизно на 4189 євро на кожного легалізованого іммігранта.

2.2 Особливості реалізації права на громадянство в умовах міграційних процесів в Україні

Ряд регіонів України, особливо західні області, служили джерелом робочої сили для європейських країн ще за радянських часів. Після розпаду СРСР економіка України, і особливо промисловість незалежної України, виявилися залучені в процес інтенсивної деіндустріалізації, яка, на відміну від західних країн, не мала ринкового, постіндустріального та капіталістичного характеру.

У перші роки після здобуття Україною незалежності завдяки масовій репатріації українців, кримських татар, вихідців з України інших національностей

населення держави зростало, незважаючи на негативні показники природного відтворення. Проте з часом потік репатріантів суттєво зменшився, натомість Україна зазнала втрат власного населення в результаті еміграції за кордон, що прискорює процеси депопуляції та старіння населення.

В середині 1990-х, зважаючи на загальносуспільні проблеми (демографічну кризу, безробіття), міграційні процеси в Україні набули відкритого характеру, що спричинило рекордні показники міграції українців (так звана «хвиля» трудової або економічної імміграції за кордон).

За даними Державної Міграційної Служби України у 2016-2017 р. можна було спостерігати зростання кількості перетинів як громадянами України, так й іноземцями державного кордону, а саме: у 2017 році – 27 млн разів, тоді як у 2016 році – 25, 2 млн разів [35].

Напрями виїзду громадян України за кордон з 2013 р. по 2020 р. змінилися від країн-республік колишнього СРСР до країн-членів ЄС. Пов'язано це як із інтенсифікацією міграційних процесів (зовнішній вплив), так і з нормативними нововведеннями, зокрема, запровадженням безвізового режиму [119]. Відмітимо, що зараз громадяни України мають можливість виїхати до наступних країн: Австрія, Італія, Португалія, Бельгія, Кіпр, Румунія, Болгарія, Латвія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Литва, Німеччина, Люксембург, Фінляндія, Греція, Мальта, Франція, Данія, Нідерланди, Хорватія, Іспанія, Польща, Чехія, Швеція та інших. Такі можливості очевидно спонукають до міграції. Так, до 2013 р. громадяни України найчастіше подорожували і мігрували до колишніх республік СРСР, зокрема до Росії, а вже з 2013 р. – орієнтир змінився, зокрема до Польщі 7 млн. за рік, до Росії – 6,2 млн., а вже у 2016 р. показники становили 10,1 млн. до першої країни, а до Росії – 4,1 млн.

Також спостерігаються відмінності в напрямках зовнішніх трудових міграцій чоловіків і жінок. Трудова міграція в Італію, Туреччину, Японію, Грецію здійснюється переважно жінками, а чоловіки охочіше мігрують в Росію, Португалію та Чехію [158, с. 32]. Чоловіки займаються переважно будівельними, транспортними роботами і в сфері забезпечення зв'язку, сільському господарстві,

часто працюють на іноземних судах. Щодо жінок, то вони зайняті у торгівлі та сфері обслуговування, в громадському харчуванні і в промисловості (легкої та харчової), в сільському господарстві та домашньому господарстві.

Міграційні процеси в Україні відчутно посилилися з 15 лютого 2012 р., внаслідок ухвалення Верховною Радою України Закону про біометричні паспорти [99]. Додамо, що вищевказаний документ раніше був призначений тільки для поїздок за кордон (і безпосередньо для посвідчення особи на митниці), але після внесення змін ([100]) до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012 ([100]), на законодавчому рівні закріпилася можливість громадянина України скористатися ним в електронній формі, що має однакову юридичну силу із фізичним документом. Впровадження такої форми дозволило громадянам України суттєво полегшити користування паспортними даними, а також у такій формі реалізувати на практиці своє право на громадянство. Біометричні паспорти – одна з необхідних умов, встановлених Європейським Союзом, для західної інтеграції й безвізового режиму з країнами ЄС.

Станом на 13 квітня 2021 р. громадяни України з біометричними українськими паспортами мають безвізовий доступ до 136 країн, що вказує на можливість реалізувати своє конституційне право (ст. 33) на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, а також вільно залишати територію України.

Так, в період з 2018 р. по 2019 р. органи державної прикордонної служби зафіксували понад 43 млн. перетинів громадянами України саме до країн ЄС.

П'ять європейських країн: Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Північна Македонія і Сербія мають безвізовий режим з Україною (в'їзд можливий на строк до 30 днів за умови пред'явлення паспорта (в Чорногорію і Північну Македонію – до 90 днів). Інші країни ЄС, що не входять в Шенгенську зону, також дозволяють в'їзд українцям з біометричними паспортами (Болгарія, Кіпр, Хорватія, Румунія), а із 1 березня 2021 р. Гренада. Сполучене Королівство та Ірландія мають візову угоду, згідно з якою можна в'їхати на територію Ірландської Республіки з території Сполученого Королівства завдяки візі останньої. Крім того,

Великобританія – єдина європейська країна і одна з небагатьох в світі, яка видає візи з дуже тривалим перебуванням (до 10 років включно з можливістю отримання нової візи). Імігранти в Україні (трудові) – це переважно керівники та менеджери (63,5%), зайняті у сфері оптової та роздрібною торгівлі (24,4%) та переробної промисловості (16%), інформації та телекомунікацій (9,9%). Найчисельнішими серед них є громадяни Росії (17,1 %), Туреччини (14 %), Білорусі (5,2 %) та Польщі (5 %). Чисельність іноземних працівників в Україні незначна, але вона поступово збільшується [89, с. 370].

Цікаво, що громадянам таких держав, як Австралія, Бахрейн, Канада, Ірландія, Японія, Кувейт, Нова Зеландія, Оман, Саудівська Аравія, Південна Корея, Сполучене Королівство і США надається безвізовий в'їзд в Україну, однак громадянину України буде потрібна віза для в'їзду в вищезазначені країни.

Документами, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну та посвідчують особу громадянина України під час перебування за кордоном наразі є: 1) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; 2) дипломатичний паспорт; 3) службовий паспорт; 4) проїзний документ дитини; 5) посвідчення особи моряка.

Стаття 13 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» ([106]) передбачає документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України: а) паспорт громадянина України; б) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; в) дипломатичний паспорт України; г) службовий паспорт України; г) посвідчення особи моряка; д) посвідчення члена екіпажу; е) посвідчення особи на повернення в Україну; є) тимчасове посвідчення громадянина України.

Також, окремо зазначаються документи, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус: а) посвідчення водія; б) посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон; в) посвідка на постійне проживання; г) посвідка на тимчасове проживання; г) картка мігранта; д) посвідчення біженця; е) проїзний документ біженця; є) посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту; ж) проїзний документ особи, якій надано додатковий захист [114].

Паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт України, службовий паспорт України, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон, посвідка на постійне проживання, посвідка на тимчасове проживання, посвідчення біженця, проїзний документ біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, проїзний документ особи, якій надано додатковий захист, картка мігранта містять безконтактний електронний носій, що дає можливість особам скористатися ними через Інтернет ресурси та мобільні додатки [114].

Відмітимо, що зараз спостерігається тенденція реалізувати особою право на громадянство шляхом отримання: посвідки на постійне (або тимчасове) проживання у зарубіжних країнах (особливо в країнах ЄС, США, Канаді); робочої, освітньої візи, або для возз'єднання з сім'єю. Саме в таких формах громадяни України імігрують. Станом на 2018 р. вищевказане бажання виявило майже мільйон громадян України, і ця велика цифра є сигналом для усвідомлення залученості України в глобальні міграційні процеси і подальшої зміни національного законодавства.

Таким чином, суб'єктами міграційних процесів в Україні є громадяни України (юридичні та фізичні особи, також «закордонні українці» ([113]), іноземці та особи без громадянства, вищі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, спеціально створені органи державної влади та їх посадові і службові особи, та специфічний суб'єкт – Український народ.

Щодо визначення об'єкта міграційних процесів, то його складають суспільні відносини, які склалися в процесі правового регулювання перетину державних кордонів, набуття й втрати громадянства, діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав і свобод й надання адміністративних послуг як громадянину України, так і мігранту.

Відзначимо, що чисельність населення в Україні за оцінкою на 1 березня 2021р. становила 41527,2 тис. осіб, але більш важливий той факт, що зараз спостерігається постійне зменшення населення України кожен місяць в середньому

на 30 тис. осіб [19]. Наприклад, чисельність населення в Україні на 1 січня 2022 р. становила 41167, 3 тис. осіб. Спричинено це багатьма факторами, зокрема нестабільною та напруженою (через військовий конфлікт в Україні) політичною, економічною, соціальною і як наслідок міграцією й погіршенням демографічної ситуації в Україні.

Завдяки Міжнародній конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей від 1990 р. ([85]) більшість країн в світі (Україна також) визнали важливі положення щодо реалізації політичних і громадянських прав за кордоном.

Так, ст. 8 передбачає, що трудящі-мігранти та члени їх сімей можуть вільно залишати будь-яку державу, і разом залишати країну свого походження. Це право не повинно піддаватися яким-небудь обмеженням, за винятком тих, які передбачаються законом, необхідні для охорони національної безпеки, громадського порядку (*ordre public*), здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших і сумісні з визнаними в цієї частини Конвенції іншими правами. Далі, безпосередньо права і свободи мігрантів: 1) трудящі-мігранти та члени їх сімей мають право в будь-який час в'їхати в державу свого походження і залишитися в ньому; 2) мають право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 12); 3) мають право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів (ст. 13); 4) мають право на вільне вираження своїх думок (це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово, за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір) (ст. 13); 5) трудящого-мігранта і членів його чи її родини не можуть довільно позбавити власності, якою вони володіють індивідуально або спільно з іншими особами (ст.15); 6) мають право на свободу та особисту недоторканність (ст. 16); 7) рівність з громадянами відповідної держави в судах та трибуналах (ст. 18); 8) право на отримання захисту і допомоги з боку консульських або дипломатичних установ держав свого походження або держави, представляє інтереси цієї держави, коли порушуються права (ст. 23); 9) держави-учасниці визнають право трудящих-мігрантів і членів їх сімей: а) брати участь в зборах і заходах профспілок і будь-яких інших асоціацій, створених відповідно до закону з

метою захисту їх економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, підкоряючись тільки правилам відповідної організації б) вільно виступати там, а також в) звертатися за допомогою і підтримкою; 10) трудящі-мігранти та члени їх сімей користуються в державі роботи за наймом правами нарівні з її громадянами в тій мірі, в якій вони виконують вимоги, передбачені чинним законодавством цієї держави і відповідними міжнародними договорами (ст. 27); 11) мають право на отримання будь-якої медичної допомоги, яка є вкрай необхідною для збереження їх життя або уникнення непоправної шкоди їх здоров'ю на основі рівності з громадянами відповідної держави (ст. 28); 12) кожна дитина трудящого-мігранта має право на ім'я, реєстрацію народження і громадянство (ст. 29); 13) кожна дитина трудящого-мігранта має основне право на освіту на основі рівності поводження з громадянами відповідної держави (ст. 30); 14) трудящі-мігранти та члени їх сімей мають право брати участь у суспільному житті держави свого перебування, обирати і бути обраними в цій державі відповідно до законодавства цієї держави (ст. 41).

Також, окремо в документі визначаються терміни «прикордонний трудящий» (зберігає своє місце проживання в сусідній державі, до якої особа зазвичай повертається кожен день або принаймні один раз на тиждень) та «сезонний працівник» – означає трудящого-мігранта, робота якого за своїм характером залежить від сезонних умов і виконується тільки протягом частини року [85].

Хоча декларація закріпила важливі положення, вони в більшості випадків є декларативними і не здатні врегулювати інтенсивні міграційні процеси сьогодення.

Таким чином, виїзд українців за кордон з метою працевлаштування набув масового характеру, особливо в таких прикордонних регіонах, як Закарпатська область, Львівська область, Івано-Франківська область тощо. Як правило, такий виїзд має форму сезонної, циркулярної трудової міграції, насамперед до сусідніх держав, але інколи призводить до тривалого, багаторічного перебування мігрантів за кордоном, переважно у більш віддалених державах, поступового перетворення тимчасової трудової міграції на «переселенську» [133]. Також варто сказати, що в Україні відбувається внутрішня міграція, із Полтавської, Вінницької, Сумської,

Донецької, Луганської (та інших) областей і Автономної Республіки Крим як правило до Київської чи Харківської області [71, 136].

В Україні правове регулювання міграційних процесів і трудової міграції зокрема здійснюється Конституцією України (ст.: 3, 9, 12, 18, 21, 24, 25, 26, 33) та Законом України «Про зовнішню трудову міграцію» [114], Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [121], а також Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [122], Конвенцією про статус апатридів (1954 р.) [51] та Конвенцією про скорочення безгромадянства (1961 р.) [53]. Також до системи законодавчого регулювання можна віднести Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [106], Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [111], Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [110], Постанова Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та паспорт громадянина України для виїзду за кордон» [115], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил оформлення і видачі тимчасового посвідчення громадянина України» [116] та багатьма іншими підзаконними актами (Розпорядження Кабінету Міністрів України та Накази Міністерства внутрішніх справ України та Державної міграційної служби України).

Як і у випадку з декларацією, можна сказати, що вищезазначені нормативно-правові акти не здійснюють якісного регулювання суспільних відносин. Окрім цього, через велику кількість актів останнє є малоефективним явищем, а отже державна політика в сфері міграції також.

Тим не менш, особливо важливими є наступні положення: а) ст. 26 Конституції України «Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та

особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом [61]. Основний Закон закріплює загальний принцип урівнювання прав і обов'язків іноземців та осіб без громадянства (індивідуальні, соціальні, економічні, культурні тощо), що перебувають в Україні на законних підставах з правами та обов'язками громадян України [62, 181]. Іноземцем є особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав (ст. 1) [130].

Отже, іноземці і особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, мають право на життя, охорону здоров'я, гідність, підприємницьку діяльність, інформацію, освіту, працю, безпеку, відпочинок, соціальний захист, свободу совісті і віросповідання, гідні житлові умови. Також вони, як і громадяни України, мають право укладати цивільно–правові договори, звертатися в судові установи, державні й місцеві органи, укладати і розривати шлюби з громадянами України та іноземцями відповідно до законодавства України, а також завдяки новелі господарського права, - бути учасником (працювати) в контрольованій іноземній компанії (КІК). Так, КІК «визнається будь-яка юридична особа, зареєстрована в іноземній державі або території, яка визнається такою, що знаходиться під контролем фізичної особи - резидента України або юридичної особи - резидента України» [102];

б) в ст. 33 Конституції України зазначається: «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну» [61]. Вищезазначена стаття пов'язує право на свободу в юридичному сенсі із потребами (бажаннями) людини вільно пересуватись незалежно від державних кордонів і суверенітетів. Це означає, що громадянин будь-якої країни має право в'їжджати і виїжджати на інші території як тимчасово, так й остаточно без розрізнення, привілеїв та дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану,

місця проживання, народження та іншого статусу, за мовними та іншими ознаками [62, с. 237]. Більш того, держава не може висувати вимогу особі відмовитись від свого громадянства для реалізації цього права та позбавляти громадянства після виїзду із країни як результат цього виїзду [62, с.238]. Право на свободу пересування (ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції [135]) неодноразово захищалося в Європейському суді з прав людини в таких справах, як Іванов проти України (2006) [152], Антоненков та інші проти України (2005) [151] тощо, який зазначив, що обмеження на свободу пересування можливо при певних критеріях. Таке обмеження, має ґрунтуватися на законі, переслідувати легітимну мету і не порушувати баланс між правами людини та публічним інтересом;

в) ст. 3 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. [121] регламентує перетинання громадянами України державного кордону України, яке здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон України після пред'явлення одного з документів, зазначених у ст. 2 цього Закону [129]. Так, документами, що дають право громадянину України на виїзд з України і в'їзд в Україну, є: 1) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; 2) дипломатичний паспорт України; 3) службовий паспорт України; 4) посвідчення особи моряка; 5) посвідчення члена екіпажу; 6) посвідчення особи на повернення в Україну (дає право на в'їзд в Україну). У передбачених міжнародними договорами України випадках замість зазначених документів для в'їзду і виїзду в Україну можуть використовуватися інші документи [129];

г) так само й Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» [114] надає тільки загальні поняття та окреслює принципи державної міграційної політики. Так, закон визначає наступне: – держави перебування (держава, на території якої трудовий мігрант здійснював, здійснює або має намір здійснювати оплачувану діяльність, не заборонену законодавством цієї держави), – зовнішню трудову міграцію (переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування), – реінтеграція в суспільство (комплекс соціальних, правових, економічних та інших

заходів, спрямованих на сприяння адаптації в суспільстві трудових мігрантів і членів їхніх сімей після повернення з держави перебування), – трудовий мігрант та його члени сім'ї (громадянин України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави).

Як вже було зазначено, міграційні процеси складаються із двох великих явищ, а саме імміграції та еміграції. Відповідно до Закону України «Про імміграцію» [117] законодавець змішує їх, чим вносить безлад в термінологію. Так, ст. 1 «імміграція – це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання», але в той же час наступний термін «іммігрант – іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання»; тобто не охоплює осіб та суспільні відносини, які складаються в зв'язку із бажанням покинути територію України. Отже, чинне законодавство України не передбачає таких важливих понять, як «еміграція» та «емігрант». Зважаючи, що Закон України «Про імміграцію» був прийнятий 2001 р. та проаналізувавши в цілому систему законодавства, можна дійти висновку про її невідповідність сучасним реаліям в державі і світовим міграційним процесам.

Уваги заслуговує й Закон України «Про закордонних українців» (від 2004 р.) [113], який також вносить додаткові питання й невизначеність у термінології. Наприклад, ст. 1 «Закордонний українець – це особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України». Отже, така особа не є громадянином України та згідно ст. 8 в'їзд та виїзд з України закордонних українців здійснюються відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» розглядається як іноземець чи особа без громадянства. В той же час, ст. 9 вищезазначеного закону закріплює права, свободи і обов'язки закордонних українців. Так, «закордонний українець, який перебуває в Україні на законних

підставах, користується такими самими правами і свободами, а також несе такі самі обов'язки, як громадянин України, за винятками, встановленими Конституцією, законами України чи міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», але, на відміну від іноземця чи особи без громадянства закордонний українець «має право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або провадити іншу трудову діяльність на підставах і в порядку, встановлених для громадян України», а також «щороку встановлюються квоти прийому до вищих навчальних закладів України в межах обсягів державного замовлення», що становить певні труднощі з їх правовим регулюванням і реалізацією прав [121].

Крім цього, варто додати, що для громадян України чинним Виборчим кодексом України [9] передбачено реалізацію їх конституційних прав шляхом створення (ст. 31) закордонної виборчої дільниці. Закордонна виборча дільниця призначена для організації та проведення голосування виборців, які проживають або на день проведення голосування на виборах перебувають на відповідній території іноземної держави та утворюється Центральною виборчою комісією при закордонних дипломатичних установах України, а також у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України.

Громадянин України, який проживає або перебуває в період підготовки та проведення виборів за межами України, реалізує своє право голосу на виборах на загальних підставах, незалежно від правових підстав перебування на території іноземної держави, а також перебування чи не перебування на консульському обліку в закордонній дипломатичній установі України. Під час виборчого процесу МЗС та закордонні дипломатичні установи України, при яких утворені закордонні виборчі дільниці, оприлюднюють на своїх офіційних веб-сторінках відомості про час і місце голосування та про місцезнаходження відповідних виборчих дільниць.

Для того, щоб громадянину реалізувати своє право голосу за межами України, необхідно: 1) бути включеним до списку виборців на закордонній виборчій дільниці, яка знаходиться на території відповідної іноземної держави; 2) особисто прибути на відповідну закордонну виборчу дільницю в день голосування; 3) мати

при собі документ, що підтверджує громадянство України та є підставою для отримання виборчого бюлетеня на закордонній виборчій дільниці (паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт України, службовий паспорт України).

Також відзначимо, що закордонні виборчі дільниці використовуються для підготовки та проведення голосування на загальнодержавних виборах (Президента України, вибори до Верховної Ради України) тож проведення місцевих виборів кодексом не передбачено.

Варто зазначити, що в умовах глобальної інтенсифікації міграційних процесів, активної участі населення України в таких процесах зростає необхідність ефективного державного регулювання в міграційній сфері, яке є передумовою використання позитивного потенціалу міграції з метою розвитку, мінімізації її негативних наслідків, забезпечення прав і свобод мігрантів та усього населення. У зв'язку з цим удосконалення міграційної політики повинно бути одним із пріоритетів державної політики [125].

Зараз в Україні діє Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року [125]. Метою Стратегії є спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, яка б позитивно вплинула на консолідацію української нації та безпеку держави, прискорювала соціально-економічний розвиток, сприяє уповільненню темпів депопуляції, стабілізації кількісного та якісного складу населення, задоволенню потреб економіки в робочій силі, відповідає міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України [133]. Хоч в Стратегії зазначається, що вона покликана привернути увагу до міграційних проблем, спрямувати і згуртувати суспільство з метою їх розв'язання, забезпечити взаємозв'язок міграційної політики з іншими сферами діяльності держави, перехід від політики реагування у відповідь на внутрішні та зовнішні чинники у сфері міграції до більш активної і цілеспрямованої політики [133], але на практиці надає загальні положення та фактично не регулює (та не дає вектору для регулювання) міграційну політику.

За самою своєю природою міжнародна міграція і переміщення є транснаціональними проблемами, що стосуються держав походження і призначення, а також держав, через які мігранти можуть подорожувати (часто звані державами «транзиту») або в яких вони розміщуються після переміщення через національні кордони. Внаслідок того, що Україна одночасно є державою походження, призначення та транзиту мігрантів, територією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків, забезпечення державного регулювання у сфері міграції є складним завданням, розв'язання якого потребує комплексного, системного підходу, належного фінансування, кадрового та наукового забезпечення [133].

І все ж, як це не парадоксально, велика частина управління міграцією історично залишалася поза компетенцією держав, хоч їх політика і правила щодо міграції приймалися на національному рівні. Здебільшого управління міграцією було тісно пов'язане з державним суверенітетом і міжнародними відносинами. Наприклад, держави зберігають за собою право приймати рішення про в'їзд і перебування іноземців, оскільки міграція безпосередньо впливає на деякі визначальні елементи держави (тобто провадити власну міграційну політику). Двосторонні та багатосторонні домовленості є особливостями управління міграцією, і існує кілька глобальних домовленостей у вигляді міжнародних договорів, в яких держави досягли згоди щодо застосування прав людини та відповідних обов'язків держав в конкретних областях. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року і Конвенція 1951 року про статус біженців – два важливих приклада, що були ратифіковані багатьма країнами, в той час як Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей до сих пір не ратифікована багатьма країнами традиційної демократії.

Інший приклад успіху міжнародного права та актуальний сьогодні акт – «Глобальний договір щодо біженців», оскільки це перший за багато років узгоджений на міжнародному рівні документ про управління міграцією, який покликаний забезпечити баланс між правами мігрантів і принципом суверенітету держав на власній території. Незважаючи на те, що він не має обов'язкової

юридичної сили, Глобальний договір з міграції був прийнятий консенсусом в грудні 2018 року на конференції Організації Об'єднаних Націй, в якій взяли участь понад 150 держав-членів Організації Об'єднаних Націй, а пізніше в тому ж місяці – в Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, шляхом голосування держав-членів 152 голосами проти 5 (при 12 утрималися) [332, с. 90]. Теоретично, його реалізація повинна зменшити кількість біженців та покращити їх захист в цілому. Тим не менш, цей договір стосується тільки біженців, а нерегульованим залишається ще статус багатьох інших учасників міграційних процесів.

Характеризуючи міграційні процеси в Україні, можна вказати наступне: 1) концентрація робочої сили у великих містах й економічних центрах; 2) наразі громадяни активно мігрують до західних країн, наприклад, ґрунтуючись на даних смартфонів, компанія «Selectivv» оцінює кількість українців в Польщі в 1, 27 млн. чоловік на 2018 р.; 3) міграції відбуваються між регіонами, областями, населеними пунктами за класичними схемами місто — місто, село — місто, село — село; 4) більш розповсюджена внутрішня трудова міграція жителів сільських населених пунктів; 5) збільшення розмірів сезонної міграції, особливо громадянами із західних областей у східні та південні країни Європи; 6) збільшення обсягів маятникової міграції та збільшення радіусу притягання великих міст; 7) збільшення кількості перетинів державного кордону завдяки біометричним паспортам; 8) включення у міграційні процеси різних вікових, професійних груп населення; 9) збільшення соціальної мобільності.

Трудова міграція, яка є найбільш масовим міграційним потоком, має різнобічний вплив на суспільство. З одного боку, вона зменшує напругу на ринку праці, сприяє підвищенню добробуту багатьох сімей, є джерелом валютних надходжень та нематеріальних трансферів нових знань та досвіду, які можуть сприяти розвитку держави, проте, з іншого, – спричиняє дефіцит працівників у деяких галузях та регіонах, негативно позначається на сімейних стосунках, вихованні дітей, рівні народжуваності; заробітки мігрантів спрямовані на споживання, провокують підвищення цін, інфляцію, зростання імпорту.

Так, трудящі-мігранти вносять свій внесок в економіку своїх країн, які приймають, а грошові перекази, які вони відправляють додому, допомагають стимулювати економіку країн їх походження [292]. Грошові перекази мігрантів з України складають значну (часто приховану) частку ВВП України. За оцінкою 2007 року, проведеною фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, трудові мігранти заробляли 4,7 – 7,5 млрд. доларів на рік, і в Україну імовірно надходить близько половини цих коштів, тобто 2,5 – 3,5 млрд. доларів. За даними НБУ в 2019 році трудові мігранти переказали в Україну \$12 млрд, що означає збільшення надходження до України додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів трудових мігрантів та інвестування коштів в економіку шляхом створення спільного бізнесу з іноземцями [90, с.146]. Кількість трудових мігрантів до загальної кількості населення в Україні коливається в межах 11–12 %. В порівнянні з іншими країнами, наприклад, в Грузії – частка трудових мігрантів сягає 36 % населення самої країни, в Молдові – 27 %. У північних країнах Латинської Америки, завдяки територіальній близькості до США і Канади, теж великі масштаби еміграції: в Сальвадорі – до 30% населення, на Гаїті – 24 %, в Еквадорі – 16 %.

За даними Національного банку України, в країну за 2018 р. надійшло 2 833 мільйони доларів США. Найбільша частка грошових переказів надійшла в Україну з Польщі (955 млн доларів США) та Чехії (248 млн доларів США), США (239 млн доларів США), Росії (182 млн доларів США) і Італії (126 млн доларів США). Перекази стабільно зростають (за винятком періоду світової фінансово-економічної кризи) і в 2013 р. перевищили 8,5 млрд. долл. США. Однак у 2014 р. сума переказів суттєво скоротилася (на 24%), що було наслідком анексії Кримського півострова, а також загальної кризи фінансової системи. Певні покращення можна простежити з 2018 р., через інтенсифікацію трудової міграції за рубіж (11,1 млрд дол. США, що відповідає 8,5% ВВП країни). Ця сума переказів є дуже важливим показником при оцінці впливу міграційних процесів в Україну, адже більш ніж в чотири рази перевищила суму прямих іноземних інвестицій. Якщо раніше основною країною походження переказів була Росія, звідки

надходила третина всіх переказів до 2014р., то зараз переважають західні країни (США, Італія, Франція, Литва, Чехія та Польща (32,8% всіх переказів, тобто 3,6 млрд дол. США). Майже вдвічі зросли у порівнянні з попереднім роком обсяги переказів з Чехії (7,6% всіх переказів, або 846 млн дол. США).

Тобто, в такому контексті мігранти (як і міграційні процеси) позитивно впливають на країни. Грошові перекази (кошти, переведені мігрантами на батьківщину) складають значну частину економіки деяких країн. Наприклад, серед найбільших одержувачів грошових переказів на 2018 р. в мільярдах доларів США можна зазначити: 1) Індія – 80, що складає 2,80 процентів від загального бюджету країни; 2) Китай – 67 та 0,497; 3) Філіппіни – 34 та 9, 144; 4) Мексика – 34 та 1, 54; 5) Франція – 25 та 0,96 відповідно.

Крім економічної складової, мігранти істотно впливають на обидві країни (відправляючу і приймаючу) шляхом розбавлення звичного соціально-культурного та політичного життя. Головним чином внесок відбувається в сферах спорту, кухні (їжі та звичок), музики і мистецтва, культури та віросповідання, а також участі у соціальному житті громадян країни. Згідно з дослідженням, міграція вигідна як для приймаючих, так і для відправляючих країн, завдяки грошовим переказам. Так, спостерігається стабільний ріст економіки, приблизно від 5% до 10% для відправляючих і від 10% до 12% в приймаючих країнах [247, с.1]. Дослідження європейських економістів показує, що більш вільне пересування людей для життя і роботи через кордони всередині Європи робить життя «середнього європейця краще», а також сильну підтримку ідеї про те, що це не погіршує становище низькокваліфікованих європейців [193, с. 1735], а також в середньому приносять «користь для корінного населення» [226, с. 654].

Втім, є протилежна позиція, послідовники якої дотримуються думки, що імміграція негативно позначається на місцевих робітниках в країні призначення а також збільшує рівень злочинності, бідності та безробіття [217, с. 2].

Міграційні процеси, а точніше кажучи самі мігранти нерідко з одного боку долають, а з іншого самі і створюють в державі-перебування бар'єри для імміграції. Виникають вони не тільки в правовій або політичній формі, а також в природній

(демографія) та соціальній (програми іммігрантів). Іммігранти, залишаючи свою країну, також залишають все, що їх поєднувало із країною-відправником: свою країну, родину, друзів, культуру, грошові активи, та в деяких випадках і громадянство. Саме останнє є тою самою (інколи єдиною) причиною, щоб людина не емігрувала, а повернулась назад. Статус громадянина за кордоном в більшості випадків надає скоріш права і свободи, аніж обов'язки (виключенням є громадянство США, де встановлено збір, при сплаті якого воно діє). Тобто, для відправляючої країни людина залишається громадянином, а для приймаючої – набуває статус іноземця. Можна сказати, що при міграції доля людини може йти трьома шляхами: 1) особа могла соціалізуватися та (чи) залишилась на території іншої держави. Наступним кроком буде отримання виду на проживання, а згодом і громадянства приймаючої країни, або перебування в статусі іноземця (біженця, особи без громадянства) невизначений строк; 2) особа не змогла жити в іншій країні й прагне повернутися в країну-відправник. Обидва варіанти об'єднанні станом громадянства особи, що мігрує. Звичайно, органи міграційного контролю однієї країни, відповідно до законодавства, повинні інформувати інші, але це правило діє (на практиці не діє) лише коли особа офіційно вирішила набутися громадянство іншої країни. Державна міграційна політика деяких країн з цього приводу йде шляхом зменшення випадків подвійного громадянства, але й випадків безгромадянства також. Так, можна стверджувати, що велика кількість мігрантів має друге громадянство, тобто одночасне володіння однією особою громадянством двох (або більше) держав (множинне громадянство). При цьому два громадянства, які має особа, ніяк не впливають один на одного, і кожна держава розглядає таку особу лише як свого громадянина. Для подвійного громадянства (у строгому юридичному сенсі слова) характерна дещо інша ситуація: тут особа також володіє одночасно громадянством двох держав, але при цьому обидва ці держави офіційно визнають за своїми громадянами можливість одночасно володіти двома громадянствами, врегулювавши це між собою (за допомогою міжнародного договору). Не можна стверджувати, що подвійне громадянство тягне за собою більш негативні наслідки для особи, особливо коли велика кількість людей вже має

множинне. Отже на наш погляд, подвійне громадянство, а точніше кажучи його впровадження, не обтяжує особу, але державу та її органи (укладання міжнародних договорів за своєю суттю є обов'язком держави, особливо в контексті захисту прав людини). Виходячи з того, що право на громадянство є невід'ємним і природним, а західна правова сім'я йде шляхом розширення каталогу прав людини, – в міграційних процесах сьогодення особа може мати інше громадянство, не втрачаючи при цьому першого.

Отже, після окреслення законодавчих основ наступним важливим етапом в регулюванні міграційних процесів є внутрішня політика держав, тобто міграційна політика. Це визначена нормативно-правовими актами діяльність держави та її органів в міграційній сфері щодо регулювання перетину через державний кордон іноземцями (іммігрантами) і громадянами (емігрантами), а також контроль суспільних відносин, що виникають при запобіганні виїзду резидентів, створення необхідних умов та стимулів для повернення громадян, а також соціальної адаптації іноземців в суспільстві.

Відзначимо, що міграційна політика тісно поєднується із прикордонним контролем – заходи, яких вживає держава або політичний союз держав для спостереження за своїми кордонами та регулювання пересування людей і товарів через кордон. Так само і навпаки – міграційну політику можна охарактеризувати як аспект прикордонного контролю щодо транзиту людей в країну (як імміграція так і еміграція) і ведення статистичних даних.

Класично, кожна держава наділена правом на власний розсуд встановлювати як міграційну політику, так і контроль відповідно до власних кордонів (національні нормативно-правові акти, митний кордон, податкові, тарифні і торгові правила щодо провозу на територію держави і умови натуралізації тощо). Тож кожна країна встановлює власну міграційну політику щодо кожної іншої держави індивідуально, тим самим вищезазначені умови можуть суттєво відрізнятись.

Навіть в певних регіонах Європи міграційна політика може варіюватися від жорсткого обмеження міграції, як, наприклад, в Греції (гора Афон), Ватикані,

Саудівській Аравії, ОАЕ, так і до дозволу більшості типів міграції, тобто провадити політику вільної міграції, наприклад, як між країнами ЄС.

Політика з мігрантами в приймаючих країнах з боку як уряду, роботодавців, так і місцевого населення, є предметом постійних дискусій і критики, а порушення прав людини мігрантів – це вже триваюча криза.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про захист прав всіх трудящих – мігрантів і членів їх сімей є основним документом, що регулює (треба сказати недостатньо) міждержавні відносини щодо міграційної політики. Була ратифікована 48 державами, в той час як основні країни-експортери і регіони мігрантів, включаючи Західну Європу, Північну Америку, Тихоокеанський регіон, Австралію і країни Перської затоки, не ратифікували конвенцію, навіть незважаючи на те, що вони приймають більшість міжнародних робочих-мігрантів до себе.

Державна міграційна політика часто протиставляється свободі пересування. Остання визнається великою кількістю країн внаслідок прийняття Загальної декларації прав людини (1948 р.) і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) та імплементації норм в національних конституціях і законодавстві. Свобода переміщення (ст.13) в такому контексті означає вільне переміщення в межах національних кордонів і можливості повернутися, а також свободу виїзду з будь-якої держави.

Деякі прихильники імміграції стверджують, що свобода пересування як усередині країни, так і між країнами є основним правом людини, і що обмежувальна імміграційна політика, типова для національних держав, порушує це невід'ємне та особисте право людини [248][268][317]. Такі аргументи поширені серед ідеологій лібертаріанства. Вони виступають за розширення свободи пересування, щоб включити свободу пересування (та міграції) між державами, а також всередині країн. Як правило, уряди можуть різко обмежувати свободу пересування тільки тих осіб, що визнані винними у вчиненні злочинів, особливо в контексті кримінального правопорушення. Свобода пересування обмежується різними способами, різними урядами і навіть може варіюватися в межах території

однієї країни. Такі обмеження зазвичай ґрунтуються на міркуваннях суспільної охорони здоров'я, безпеки чи охорони порядку, та домінують над свободою пересування. Обмеження накладаються на засуджених злочинців, які перебувають на обліку в спеціальних органах із застосуванням обмежувальних заходів (випробувальний термін, домашній арешт, умовно-дострокове звільнення тощо), а також осіб, що обвинувачуються у вчиненні злочинів (правопорушень) чи є стороною в кримінальному провадженні – заборонено виїзд.

Хоча поїздки до країни та виїзди з неї, як правило, дозволені (з деякими обмеженнями), більшість урядів обмежують тривалість перебування тимчасових відвідувачів в країні (як правило, на термін дії візи чи 90 днів). Це може залежати від законодавства приймаючої країни, громадянства мігранта і країни-відправника. У деяких випадках (наприклад, для біженців, яким загрожує реальна небезпека після повернення до своєї країни, або для тих, хто шукає законного притулку) безстрокове перебування може бути дозволено з гуманних міркувань, але в більшості інших випадків термін перебування є обмеженим. Помітним виключенням з цього правила є Шенгенська зона, де громадяни будь-якої країни ЄС мають право на безстрокове перебування в інших країнах-учасницях ЄС.

Більшість країн вимагають, щоб громадяни виїжджали за чинним паспортом (проїзним документом, виданим міжнародною організацією, або іншим документом, що посвідчує особу) для запобігання незаконній міграції. Умови видачі паспорта також варіюються – умови визначаються національним законодавством країни, але в цьому контексті наявність паспорта не гарантує права на виїзд з країни. Особі може бути заборонено виїзд з країни за низкою причин, таких як: перебувати під слідством в якості підозрюваного, відбувати кримінальне покарання, є боржником або становить загрозу національній безпеці тощо.

У деяких країнах заборона на виїзд може приймати форму анулювання раніше виданого національного паспорта. Наприклад, органи міграційного контролю Сполучених Штатів Америки можуть відкликати паспорт власного громадянина внаслідок несплати податків. Чи колишній Радянський Союз, органи якого вимагали, щоб їх громадяни, а іноді і іноземці, отримали виїзну візу. Сьогодні,

подібні приклади можна спостерігати в Чехії, де за умов закінчення строку візи може знадобитися отримання виїзної візи. У Російській Федерації незручність йде ще далі, оскільки там законодавство формально не визнає «вид на проживання» дійсною візою; таким чином, іноземним громадянам, які законно проживають в Росії, необхідно отримати карту "виїзд-в'їзд" для поїздки за кордон. Це, зокрема, стосується іноземних студентів, у яких термін дії первісної в'їзної візи закінчується до моменту їх повернення додому. Також громадяни Китайської Народної Республіки, які є резидентами материка, зобов'язані подати заяву на виїзд і в'їзд для того, щоб увійти в спеціальні адміністративні райони з Гонконгу і Макао. Саудівська Аравія і Катар вимагають, щоб всі іноземці-резиденти, але не громадяни, отримали виїзну візу перед виїздом з країни.

Конституція Японії передбачає свободу пересування всередині країни, для зарубіжних поїздок, імміграції та репатріації, і уряд в цілому дотримується положень на практиці. Тим не менш громадянство може бути втрачено в результаті натуралізації в іноземній державі або в разі відмови осіб, народжених з подвійним громадянством, обрати громадянство в потрібному віці.

Окремої уваги заслуговує міграційна політика (обмежувальна) Північної Кореї, яка суворо контролюється. Єдиний маршрут для іноземців в / з Північної Кореї – літак або поїзд через Пекін. Прямі перевезення в Південну Корею і з неї були можливі в обмежених масштабах з 2003 по 2008 рік, коли була відкрита дорога (виключно автобусні тури). Свобода пересування обмежена, оскільки громадянам не дозволяється вільно пересуватися навіть всередині своєї країни.

Конституція Сирії хоч і закріплює положення «кожен громадянин має право на свободу пересування в межах території держави, якщо це не заборонено відповідно до положень постанови суду або правил суспільної охорони здоров'я і безпеки», однак існують обмеження на пересування, особливо жінок. Так, сирійський закон дозволяє чоловікам накладати обмеження на певних родичів–жінок: жінки старше 18 років мають право виїжджати за межі Сирії, проте чоловік жінки може подати клопотання про заборону на виїзд з країни своїй дружині.

У деяких азіатських країнах діє міграційна політика, яка вимагає від певних категорій громадян отримання офіційного дозволу перед поїздкою або еміграцією. Зазвичай це робиться або для забезпечення виконання національних службових обов'язків, або для захисту трудящих–мігрантів від поїздок до місць, де вони можуть піддатися жорсткому поводженню з боку роботодавців. У Сінгапурі, наприклад, діє схема дозволів на виїзд (обмеження залежать від віку і статусу), щоб забезпечити виконання національних службових обов'язків своїх громадян чоловічої статі і постійних жителів. [342].

Індія вимагає від громадян, які не відповідають певним освітнім вимогам (саме вони є вразливою категорією), подавати заяву на отримання дозволу для виїзду з країни для підтвердження паспортних даних.

Непал також вимагає від громадян, які емігрують до Сполучених Штатів по візі Н–1В, пред'явити дозвіл на виїзд, виданий міністерством праці. Цей документ називається дозволом на роботу і повинен бути представлений в імміграційну службу для виїзду з країни.

Прагнучи посилити захист від великої кількості громадян з Індії, Бангладешу, Китаю і Непалу, встановили додаткові вимоги в аеропортах для вищевказаних громадян: вимагають, щоб іноземці отримали підтвердження «OK to Board» та проходили виїзну процедуру. Узбекистан також вимагає, щоб його громадяни отримували виїзні візи перед від'їздом до країн, що не входять в інші країни СНД в Східній Європі.

Тобто багато країн обрали обмежуючу міграційну політику. Окрім вищезазначених, до такої можна віднести заборону в'їзду іноземців певних національностей або тих, хто відвідує певні країни. Наприклад, Грузія відмовляє у в'їзді власникам паспортів, виданих Китайською Республікою. Так, з квітня 2017 року громадянам Бангладеш, Пакистану, Судану, Сирії, Ємену та Ірану був заборонений в'їзд в райони східної Лівії, що знаходяться під контролем уряду Тобрук [239]. В даний час Америка не видає нові візи громадянам Ірану, Північної Кореї, Лівії, Сомалі, Сирії або Ємену відповідно до обмежень, накладених адміністрацією Трампа [249]. Що стосується політики США, то обмеження носять

умовний характер і можуть бути як впроваджені так і зняті, якщо дії іншої країни відповідають загальній політиці США та її інтересам. Виключенням є подвійні громадяни цих країн і США, які все ще можуть в'їхати, за умови пред'явлення паспорту США. Більшість арабських країн, а також Іран і Малайзія, забороняють в'їзд громадянам Ізраїлю, проте в'їзд в Малайзію у виняткових випадках можливий з дозволу Міністерства внутрішніх справ [390].

Міграційна політика Канади – одна з найбільш ліберальних в світі. Наприклад, трудящі-мігранти (іноземні громадяни) приймаються до Канади на тимчасовій основі, навіть якщо у них є студентська віза, або вони шукають притулку чи мають спеціальні дозволи. Однак найбільша категорія – це програма для тимчасових іноземних робітників (TFWP), відповідно до якої працівників привозять в Канаду їх роботодавці для виконання певних робіт [374]. У 2016 році в Канаді було понад 350 тисяч іноземних робітників. Серед осіб працездатного віку спостерігалось збільшення на 118% в порівнянні з 1996 роком. До 2008 року приплив непостійних іммігрантів (більшість з яких є TFWP) перевищив приплив постійних іммігрантів.

Китайський уряд негласно підтримує міграцію як засіб забезпечення робочою силою фабрик і будівельних майданчиків, а також для досягнення довгострокових цілей трансформації економіки Китаю з сільської економіки в міську. Деякі внутрішні міста почали надавати мігрантам соціальне забезпечення, включаючи пенсії і інше страхування [178, с. 78]. У 2018 році в Китаї налічувалося 173 мільйонів робітників-мігрантів, які працювали ближче до дому в своїй власній або сусідній провінції, але з падінням заробітної плати на 21%. Оскільки так багато робітників-мігрантів переїжджають до міста з сільської місцевості, роботодавці можуть наймати їх для роботи в поганих умовах за низьку заробітну плату. Трудящі-мігранти в Китаї, як відомо, маргіналізовані, особливо через системи дозволів на проживання хукоу, яка пов'язує одне заявлене місце проживання з усіма соціальними допомогами.

Іммігранти в Латинській Америці часто беруться за будь-яку доступну роботу, і часто вони знаходять роботу, пов'язану з важкою фізичною працею та відповідно несправедливою оплатою. У статті Вільяма Триплетт «Фермери-мігранти: чи

достатньо уряд робить для їх захисту?» йдеться про те, що середній річний дохід становив 7500 доларів, а 61% мали дохід нижче рівня бідності. Втративши свою культурну ідентичність, іммігранти намагаються знайти вихід, щоб прогодувати свої сім'ї і в кінцевому підсумку піддатися експлуатації. Триплетт також говорить, що з 1989 року «їхня середня реальна погодинна оплата (в доларах 1998 року) впала з 6,89 доларів до 6,18 доларів», і така тенденція зберігається й сьогодні [382, с. 840].

Міграційна політика Європейського Союзу в цілому є відкритою для будь-яких іноземних громадян. Так, у 2016 році близько 7,14% (приблизно 16 млн.) від загального числа зайнятих в ЄС не були громадянами, в той час як 3,61% (приблизно 8 млн.) були з іншої держави-члена ЄС, та 3,53% (7 млн.) були з країн, що не входять до складу ЄС [228, с.196]. Мігранти заповнюють важливі ніші на ринку праці і вносять туди значний вклад, особливо в Європі. Недавні дослідження Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) підтвердили, що іммігранти відіграють вирішальну роль на ринку праці: в США іммігранти склали 22% учасників в найбільш швидкозростаючих професіях і 15% в Європі [344, с. 35]. Іммігранти також широко представлені в найбільш повільно зростаючих професіях, складаючи приблизно 28% нових в'їздів в США і 24% в Європі. У Сполучених Штатах ці заняття в основному пов'язані з виробництвом і іншими галузями, які домашні працівники вважали б не привабливими; за відсутності попиту на ці професії робітники-іммігранти заповнюють ці сектори. У країнах ОЕСР на приплив мігрантів припадає менше 0,5% +/- зміна ВВП. Винятками є Швейцарія і Люксембург, чистий прибуток яких від ВВП за рахунок мігрантів становить близько 2% (у Вірменії оцінюється в 12%) [256].

Тим не менш, попри загальну ліберальну міграційну політику, деякі країни ЄС розглядали питання щодо змін у правилах набуття та втрати громадянства. Так, Німеччина буде позбавляти громадянства, якщо людина служить у незаконних іноземних військових формуваннях. Уряд Данії поза судом може позбавити датського громадянства людей, які є членами незаконних формувань за кордоном. В Латвії зареєстровано законопроект, згідно з яким діти нерезидентів, народжені в країні після 1 січня 2020 року будуть автоматично визнані громадянами. США

збираються закрити іноземні офіси служби громадянства та імміграції США, що вплине на набуття громадянства членами сімей, які прагнуть приєднатися до своїх родичів в США [337].

У той час як більшість країн здійснюють прикордонний контроль як при в'їзді, так і при виїзді, деякі юрисдикції цього не роблять. Наприклад, США і Канада між собою не здійснюють виїзний контроль на сухопутних кордонах і не збирають дані про виїзд іноземних громадян. За цим прикладом Австралія, Сінгапур і Південна Корея скасували виїзні штампи, навіть незважаючи на те, що вони продовжують проводити короткі прикордонні перевірки при виїзді для більшості іноземних громадян. У Сполучених Штатах була політика «відкритих дверей» для іммігрантів з моменту заснування країни до прийняття Закону про надзвичайні квоти 1921 року. В результаті Закону про натуралізацію 1790 року всім «вільним людям» з «хорошими моральними якостями, прибулим на наші береги» був запропонований короткий і простий шлях до повного громадянства. В одному зі своїх часто несподіваних, але тим не менш чудових вкладів перше покоління американських державних діячів вітало католиків, які не мають права на повне громадянство в Великобританії, і євреїв, яким заборонено натуралізуватися у Франції.

В повній мірі свободою переміщення можна скористатися у межах Європейського Союзу, де резидентам гарантується право вільного пересування всередині внутрішніх кордонів ЄС відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу та Директивою Ради ЄС від 29 квітня 2004 року [20][25]. Відзначимо, що таке право безпосередньо пов'язане із статусом громадянина ЄС на основі якого гарантується в'їзд в будь-яку державу-член ЄС на термін до трьох місяців з чинним паспортом або національним посвідченням особи. Якщо громадянин не має проїзного документа, держава-член має надати йому всі можливості для отримання документів, тобто не потрібна в'їзна або виїзна віза. Тим не менш є деякі обмеження безпеки і державної політики на тривале перебування жителів інших країн ЄС. Наприклад, держава-член може вимагати, щоб люди реєстрували свою присутність в країні «в розумний і недискримінаційний період часу». Однак в цілому тягар повідомлення і обґрунтування лежить на державі.

Громадяни ЄС також отримують право на постійне проживання в державах-членах, у яких є безперервний п'ятирічний період легального проживання. Цей вид на проживання не може залежати від будь-яких умов і втрачається тільки в разі відсутності в приймаючій країні протягом двох років поспіль. Члени сімей резидентів ЄС, як правило, також отримують ті ж права на свободу пересування, що і супроводжуючі їх особи, хоча їм може знадобитися короткострокова віза. Із міркувань безпеки персоні «нон грата» не можна в'їхати чи покинути Європейський Союз до вичерпання проблеми (судимості, судового вироку, штрафу тощо).

При масовій еміграції, яка зараз відбувається в Україні, саме право людини і громадянина почати все з початку, змінити місце проживання і зокрема змінити державу на більш комфортну, на нашу думку, вказує на цілий ряд проблем в Україні. Звісно, міграційні процеси мають відсоток осіб, які переїхали з сімейних причин, або, наприклад, після воєнних конфліктів не зуміли повернутися на Батьківщину, але в більшості випадків населення не задоволене в силу різних суспільних, економічних, політичних, релігійних та інших причин саме життям в Україні і виїжджають за кордон [79, с. 63].

Також значної уваги заслуговують міграційні процеси, результатом яких стало утворення діаспор, зокрема, українських (сукупність осіб українського походження чи громадянства, які проживають за межами України). Останні можна і потрібно розглядати як наслідок міграційних процесів, особливо якщо діаспора чисельна. Так, «українці Канади» («канадські українці») – це особи, народжені в, або прибули до Канади, які мають статус резидента чи громадянина країни і створили діаспору. За даними 2017 р. налічується приблизно 1, 4 млн. осіб в різних містах Канади. Українці в Канаді — складова загальної української діаспори, а сама Канада на сьогодні — третя країна за кількістю етнічних українців (після Російської Федерації 4, 3 млн. і Казахстану 2, 4 млн.) [394, с. 8] [28, с.179].

Українці, які емігрували до США, складають другу по кількості діаспору, близько 1 млн. осіб. Більшість українців прагнуть стати батьками, народити дитину

в США. Українці мешкають в більшості випадків в північно-східних промислових штатах: Пенсильванії, Нью-Джерсі, Флориді та Нью-Йорку. [393, с.179]

Як видається, інтенсифікація міграційних процесів пов'язана як з проблемами, та і навпаки із надбанням держави, зокрема безвізового режиму, що сприяє ще більшому виїзду за кордон українців, і що головне – не поверненням на Батьківщину.

Наразі міграція українців – дуже поширене явище, особливо обумовлене подіями в Україні, які мають місце з 2014р., зокрема, агресія з боку Російської Федерації, і продовжуються до тепер. Так, в науковій юридичній літературі можна знайти інформацію про п'ять «хвиль» еміграції українців [79, с. 63][84].

На Жаль, з 24 лютого 2022р. в Україні почалася наступна «хвиля» міграції, обумовлена вторгненням Росії в Україну. Це найбільша триваюча міграційна криза, яка немає аналогів в світі за кількістю біженців і внутрішньо переміщених осіб. Так, станом на 26 квітня 2022 р. (2 місяці) за даними ООН зовнішня міграція українців становить 5,3 млн. осіб, а всередині країни було переміщено близько 7,7 млн. людей [384]. Так, лідером серед країн-союзників України за кількістю прийнятих громадян стала Польща (2,9 млн.), Румунія (793 тис.), Угорщина (502 тис.), Молдова (437 тис.), Словаччина (360 тис.), США (70 тис.) та інші демократичні країни. Окремо зазначимо, що офіційні джерела Російської Федерації зазначають, що прийняли мігрантами (біженцями) понад 500 тис. громадян України. Насправді ж, переважна більшість із них була примусово вивезена за кордон (до РФ) без їхньої згоди. Окрім цього, на тимчасово окупованих територіях, на жаль, вчиняються такі злочини: порушення законів та звичаїв війни, блокування гуманітарних коридорів, пропаганда війни, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, введення іноземної валюти та примус до розрахунку і сплати податків, видача «документів» самопроголошених військових адміністрацій, встановлення окупаційної влади (призначення колаборантів на керівні посади), підготовка та спроба проведення псевдореферендуму на тимчасово окупованих територіях за аналогом Криму, Донецьку та Луганську та геноцид ([126]).

Світове співтовариство активно підтримує Україну та її громадян, надаючи у цей складний час значну економічну, політичну, логістичну, безпекову, оборонну, гуманітарну та іншу допомогу. Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 «Агресія проти України» [189] цивілізований світ (141 країна) засуджує вторгнення Росії в Україну та вимагає повного виведення російських військ та скасування рішення про визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік (35 утрималися).

У світлі надзвичайної ситуації та масштабів гуманітарних потреб біженців з України здійснюється міжвідомче регіональне регулювання міграційних процесів і співпраця між інституціями приймаючих країн на підставі директиви ЄС [236]. Регіональний план реагування на потреби біженців з України фокусується на підтримці не тільки громадян України, але і урядів приймаючих країн для забезпечення спрощеного і безпечного доступу на територію для біженців та громадян третіх країн, які біжать з України, отримання захисту та соціальних пільг, роботи, медичної чи дипломатичної допомоги тощо відповідно до міжнародних стандартів та нормативних актів міграційної політики, які приймає кожна країна в індивідуальному порядку. Громадяни України (біженці) користуються додатковими правами та захистом. Наприклад, в термін не менше 1 року з можливим продовженням залежно від безпекової ситуації в Україні, можна в'їхати в ЄС навіть якщо немає проїзних або медичних документів із домашніми тваринами. Країни ЄС надають право на проживання, доступ до ринку праці та житла, медичну допомогу та доступ до освіти, засобів до існування, гарантують свободу переїзду в інші країни ЄС і отримання тотожних (суміжних) прав.

Серед позитивних моментів відмітимо небувале згуртування українського народу та чітке визначення свого майбутнього. Так, Україна офіційно подала заявку на членство в ЄС 28 лютого 2022 р. і вже 1 березня 2022 р. Європарламент підтримав резолюцію щодо надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС.

Важливо, що в Україні станом на сьогодні не має законодавчого акту, який би регулював процеси еміграції українського населення та надавав би визначення

термінів і це безперечно є проблемою. Враховуючи соціально-економічну ситуацію, міграційна привабливість України порівняно з іншими державами, які приймають мігрантів, на сьогодні невисока. Водночас загальна міграційна криза у державах Європейського Союзу, цілеспрямовані дії держав-членів Європейського Союзу щодо врегулювання міграційних потоків та вжиття заходів до встановлення обмежень в'їзду на свою територію, в тому числі через перекриття кордонів, дає підстави стверджувати, що найближчим часом Україна може опинитися перед необхідністю швидко і гнучко реагувати на зростання інтенсивності міграційних потоків [79, с. 63].

На нашу думку, першим кроком на шляху вирішення даної проблеми є прийняття єдиного нормативно-правового акту, що регулює суспільні відносини у сфері міграції. Далі, дуже важливо, щоб держава сприяла залишенню своїх громадян на Батьківщині через покращення в економічній, політичній, релігійній, соціальній та інших сферах. Зокрема, передбачити в вищезазначеному кодексі «Про громадянство України»: 1) чіткі визначення понять «імміграція» та «еміграція»; 2) доповнити перелік підстав набуття громадянства України та наголосити на неможливості його позбавлення; 3) закріпити процедури репатріації і заохочення українців щодо повернення в Україну (зменшення податкових і кредитних ставок на визначений строк, привабливі умови інвестування тощо); 4) передбачити умови екстрадиції і провести її відмінності від вигнання з території України; 5) зважаючи на вищезазначені дослідження, доцільно буде переглянути доктрину (і конституційне положення) єдиного громадянства, а також передбачити на законодавчому рівні подвійне громадянство й відокремити його від поняття «множинного громадянства».

2.3. Інститут громадянства в контексті євроінтеграційних прагнень України

Чому більшість країн мріє стати членом ЄС? Як вірно зазначає Слінько Т. М., «гарантування і забезпечення громадянам та мігрантам високого рівня захисту прав

і свобод, особистої недоторканності є пріоритетними завданнями державної політики, яка визнається в міжнародному співтоваристві показником демократизації суспільства і є важливою складовою становлення правової державності.» [154, с. 94] – саме країни ЄС станом на сьогодні мають найвищі показники ліберального, демократичного, економічно розвиненого та вільного політичного і державного режиму.

Особливо важливо для України наразі робити кроки, які й надалі будуть зрештовувати суспільство і вносити зміни в правову систему та нагадувати нам кінцеву мету – жити в дійсно демократичній, соціальній і правовій державі. Ми переконані, одних тільки трансформацій в моральному аспекті замало, щоб зміни почали діяти.

Інститут громадянства – приклад того, як поєднуються моральний аспект із правовим. З одного боку, без санкції держави неможливо бути громадянином, а з іншого, й держава не може змусити людину стати своїм громадянином. Що ж робить країну привабливою для іммігрантів?

Розвиваючи тезис про міграцію населення, ми дійшли висновку, що правова реальність має багато складових, однією із яких є інститут громадянства та його принципи. В цьому контексті вони ніби знаходяться у боротьбі із сучасними трансформаціями моральної і правової культури та міграційними процесами, які вимагають нових шляхів подолання низького рівня життя в цілому. Наприклад, почати з переосмислення принципу єдиного громадянства, ст. 4 Конституції України, який є одним із найбільш усталених принципів в правовій культурі нашого суспільства [173, с. 83].

Повертаючись до міграції вже в контексті вищезазначеного, ми робимо висновок, що це явище невід’ємне від трансформацій в сучасному світі. Адже саме це, у філософському сенсі, запитують мігранти перед рішенням змінити країну. Верифікація норм конституції співвідноситься із трансформаціями інституту громадянства в правовій культурі України як причина та наслідок. Через вплив багатьох економічних, політичних, соціальних, культурних, духовних та інших факторів, створюється загальне враження, що норми конституції не користуються

великим авторитетом в Україні. Тобто суспільство (в переважній більшості посадові особи, державні службовці) як з моральної, так і правової точки зору не бачить в цих нормах істинного призначення. Варто додати, що це центральне питання не тільки серед мігрантів та громадян, але й взагалі для юридичного світового товариства, адже станом на сьогодні вчені так і не відповіли на це складне питання [173, с. 84].

Законом України від 07.02.2019 до Конституції України внесено надзвичайно важливі зміни, зокрема, до преамбули: «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [101]. Загалом, міжнародна практика внесення змін до Основного Закону налічує (включно з Україною) тільки шість випадків. Так, у 1990 р. після з'єднання НДР і ФРН була змінена преамбула Федеративної Республіки Німеччини [81, с. 34]; у 1976 р. до преамбули конституції Індії були внесені зміни [276]; Франція у 2005 р. також змінила преамбулу [230] та Латвія в 2014 р. [349].

Відповідна діяльність не є поширеною, тож для України відбувся історичний момент. Преамбула конституції є вступною, експресивною заявою, яка пояснює підстави прийняття документа, основну філософію, встановлює цілі та визначає керівні принципи державо і правотворення. У концентрованій формі викладаються мети, завдання та принципи нормативного акта, зазначаються умови, обставини, мотиви та інші вихідні установи, що стали приводом для створення преамбули. В більшості країн вона є важлива і невід'ємна частина нормативних актів.

Як зазначає Берченко Г. В., «більшість конституцій залишаються мовчазними щодо питання внесення змін до преамбули. Лише одна конституція прямо визначає, що внесення змін до преамбули конституції заборонено (Стаття 7 В Конституції Бангладеш)» [6, с. 46] тож, на його думку, «формально обмежень щодо її зміни не було». Також зазначимо, що рішень Конституційного Суду України щодо визначення чи опису преамбули немає, крім Рішення Конституційного Суду України від 11.07.1997 № 3-зп [137], де зазначено, що преамбула була прийнята від імені Українського народу; тож правки виправдано конституційні [39].

Беручи до уваги зміни в тексті Конституції та зрушення в правовій культурі суспільства, євроінтеграція та обраний Україною євроатлантичний курс неминуче відбудеться, а в умовах сучасної глобалізації міграція українців в Європу (і навпаки) прискорилася і збільшилася в масштабах.

Окрім зміни преамбули конституції України, важливим нормативно-правовим документом в контексті євроінтеграції є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [169], в якому передбачені основні цілі, принципи, методи співпраці, європейські цінності, верховенство права, а також практичні норми щодо заснування підприємницької діяльності, торгівлі послугами та спільної електронної документації, а також інші важливі положення щодо подальшого членства України в ЄС. В контексті міграції і громадянства відзначимо ст. 17 поводження з працівниками: «...ставлення до працівників, які є громадянами України та які законно працевлаштовані на території держави-члена, має бути вільним від будь-якої дискримінації...» та ст. 19 рух осіб: «сторони також прагнуть досягти посилення мобільності громадян і подальшого прогресу у візовому діалозі» [169]. Наразі основні вектори співробітництва відображаються в наступних сферах: у спільній зовнішній і безпековій політиці; у сфері юстиції, свободи і безпеки та у свободному торговельно-економічному просторі.

Щодо євроатлантичного курсу, то зазвичай під ним розуміють Північноатлантичний альянс (НАТО). Отже, 12 червня 2020 р. Україна отримала статус партнера НАТО із розширеними можливостями відповідно до Північноатлантичного договору [93]. Основною метою для України у воєнній сфері зараз є набуття повноправного членства в НАТО, що закріплено на офіційному рівні в стратегії національної безпеки України [124].

Також 17 травня 2021 р. Європейський Парламент досяг згоди щодо оновлення міграційної Політики ЄС шляхом прийняття нової директиви. Вищезазначені правила, які замінять існуючі, ще більше гармонізують умови в'їзду і проживання для висококваліфікованих робітників з країн, що не входять в ЄС, і підвищують привабливість отримання передбаченої цим документом «блакитної карти ЄС». Директива спрямована на залучення і утримання висококваліфікованих

працівників, особливо в секторах, які відчувають брак навичок, за допомогою: встановлення більш всеосяжних критеріїв прийому полегшення мобільності всередині ЄС, полегшення процедури возз'єднання сім'ї, спрощення процедур для визнаних роботодавців, надання дуже високого рівня доступу до ринку праці тощо [26]. Держави-члени можуть підтримувати національні схеми для висококваліфікованих робітників паралельно зі схемою блакитної карти ЄС. Однак нові правила в майбутньому введуть ряд положень, які гарантують, що власники блакитних карт ЄС і їх сім'ї не опиняться в невідгідному становищі порівняно з власниками національних дозволів та навпаки. Отже, міграційна політика ЄС наразі сприяє українській міграції, а вона базується на міжнародних нормативно-правових актах (угодах) із державами (для спрощеного перетину кордону): Сполученим Королівством Великої Британії та Північною Ірландією [168], Румунією [166], Угорщиною [167], Молдовою [165] і Польщею [170].

Ще до розширення ЄС у 2004 і 2007 р. велика кількість українців проживала в вищевказаних країнах. З 2004 р. спостерігався безперервний приплив українських громадян в ЄС – як до «старих» (EU15), так і до «нових» країн ЄС в 2004 і 2007 роках (EU12). Згідно з даними Організації економічного співробітництва та розвитку, Італія, Німеччина і, в меншій мірі, Іспанія є основними країнами-одержувачами українців в ЄС [337]. Польща є основною приймаючою країною серед нових держав-членів, куди щорічно прибувають і залишаються близько 20 000 українців. Логічно, що саме з вказаними країнами спостерігається найактивніша міграція українського населення – майже 6 мільйонів українців вже проживають за кордоном, що робить Україну однією з провідних країн-відправників мігрантів в світі [260, с. 3]. Щодо ЄС, то згідно з останніми прогнозами, міграція українців буде з кожним роком збільшуватись, тож до 2050 р. там будуть проживати від 2 мільйонів українців [391].

Починаючи з 2004 р. Європейський Союз надав громадянам ЄС свободу пересування і вибір місця проживання в межах ЄС, а термін «іммігрант» з тих пір використовується для позначення тільки громадян країн, які не входять в ЄС (спираючись на громадянство ЄС). Наприклад, громадяни Німеччини не

визначаються в якості іммігрантів на території будь-якої іншої країни ЄС (і навпаки). Європейська комісія визначає «імміграцію» як дію, за допомогою якої особа з країни, що не входить до ЄС, встановлює своє звичайне місце проживання на території країни ЄС протягом періоду, який становить або очікується як мінімум дванадцять місяців. Так, у період з 2016 по 2019 р. було зареєстровано близько 1, 6 мільйонів громадян, які не є громадянами ЄС, за винятком осіб, які шукають притулку, та біженців, іммігрували в ЄС щороку з використанням звичайних засобів [216, с.13].

Сьогодні більше 10% українців працюють за кордоном, або близько однієї п'ятої від загальної чисельності населення працездатного віку, як правило, на тимчасовій основі [313, с. 4]. Переважна більшість перелічених українців проживають в Російській Федерації або в одній з інших держав- правонаступниць колишнього Радянського Союзу, але з 2014р. спостерігається тенденція зміни курсу українських мігрантів до інших країн, зокрема ЄС. Наприклад, в 2009 році Україна посіла четверте місце серед країн походження новоприбулих іммігрантів в ЄС після Індії, Марокко і Китаю, а в 2014 вже друге [246, с. 190]. Також несподівано українці стали найбільшим іммігрантським населенням в Португалії на початку 2000–х років [246, с. 189]. На наш погляд, окрім тяжіння самих українців до ЄС, великого значення мають і такі фактори, як відсутність контролю з боку країн–членів ЄС під час видачі короткострокових віз, ліберальні правила переходу кордонів, легкість пересування всередині ЄС та Шенгенської зони і розвинута індустрія туристичних агентств (як в ЄС, так і в Україні), які пропонують документи «під ключ» для громадян (проїзні документи, транспортні, документи для працевлаштування, отримання візи, возз'єднання сім'ї, набуття громадянства тощо).

Однак структурні чинники на макрорівні, включаючи ситуацію на ринку праці, також впливають на розмір міграційних потоків з України. Найбільш помітними мотивами еміграції українських мігрантів є низька заробітна плата і відсутність можливостей працевлаштування на батьківщині. На рівні країни приблизно п'ята частина населення працездатного віку проживає за кордоном в розвинутих, великих містах у сусідніх країнах, відстань до яких іноді не перевищує

п'ятдесят кілометрів. Як зазначають дослідники Хаун де Гаас, Матіас Чайка та Симона Веццолі [176, с.16], ідея про те, що велика частина міграції «Південь-Північ» обумовлена бідністю в країнах походження, ігнорує свідчення того, що велика частина міграції відбувається не з найбідніших країн і не з найбідніших верств населення. Насправді, більша частина еміграції, як правило, відбувається з країн із середнім рівнем доходу (на прикладі України), і більшість мігрантів на великі відстані зазвичай прибувають з відносно більш заможних верств населення і походження. Ця гіпотеза пов'язує фази демографічного переходу (від високої до низької народжуваності/смертності) і супутні процеси розвитку до розпізнавальних етапів в «переході мобільності», в яких розвиток спочатку веде до більшої внутрішньої і міжнародної еміграції. Тільки коли країни досягають більш високих рівнів доходу, рівні еміграції мають тенденцію до зниження поряд зі збільшенням неімміграційної мобільності – такий як поїздки на роботу – і імміграція, що призводить до їх перетворення з держав чистою еміграції в країни з чистою імміграцією.

Підкреслимо, що наразі в Україні відсутні механізми зворотного зв'язку, повернення мігрантів на практиці, тобто їх заохочення. Це, безумовно, підкреслює актуальність дослідження факторів мезорівня в українському контексті, що прямо впливають на міграційні процеси.

Також відзначимо, що українська міграція доволі гендерна. У Чеській Республіці, Польщі та Португалії переважають потоки мігрантів-чоловіків [370, с. 33], оскільки вони в основному працюють в сільськогосподарському і будівельному секторах цих країн, в той час як в Італії, Кіпрі, Туреччині та Словаччині переважають жінки-мігранти [246, с. 188], які зазвичай працюють в сфері догляду та домашніх послуг. Цікаве дослідження Данцера А., і Дітца Б. свідчить, що з огляду на соціально-економічний профіль українських мігрантів, люди з вищою освітою в основному мігрують до Російської Федерації, а не до ЄС. Більш того, багато мігрантів зі Східної Європи стикаються зі зниженням професійного рівня після прибуття до ЄС [240, с. 185].

Очевидно, що політична напруженість і військові конфлікти з 2014 року (агресія Російської Федерації зокрема) прямо вплинули на динаміку української міграції. Незаконна анексія Кримського Півострова, створення псевдореспублік на українській території Донецької і Луганської областей та військовий конфлікт від 24 лютого 2022р. спричинили не тільки масову міграцію громадян України, але і актуалізували питання щодо перегляду принципу єдиного громадянства.

Так, ст. 4 Конституції України і ст. 2 Закону України «Про громадянство України» закріплює принцип єдиного громадянства України і неможливості його позбавлення. Зміст принципу був зазначен раніше, тож зупинемось на ст. 17, 18 і 19. Відповідно ст. 17 закріплює підстави припинення громадянства України, зокрема: 1) внаслідок виходу з громадянства України; 2) внаслідок втрати громадянства України; 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України (договори щодо біпатризму). Тож чинний закон не передбачає правові відносини, пов'язані з військовою агресією будь-якої держави та її наслідків для інституту громадянства. Закон дає виключні підстави для припинення правових відносин громадянства України і людини, які можна назвати самостійні (п.1 ст.17), – «громадянин України, який відповідно до чинного законодавства України є таким, що постійно проживає за кордоном, може вийти з громадянства України за його клопотанням» шляхом подання заяви до органів міграційної служби України власноруч чи подавши через дипломатичне представництво України заяву про вихід з громадянства на ім'я Президента України, та українське громадянство припиняється з дня виходу відповідного указу Президента України у випадку вищезазначеного конфлікту [112] та опосередковані або автоматичні (п. 2 ст. 17) передбачені в ст. 19 підстави для втрати громадянства України, наприклад «добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття. Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто» [112].

Автономна Республіка Крим, в свою чергу, проіснувала в якості самопроголошеної держави (незалежність визнала тільки Російська Федерація) всього два дні, тож не вводила своє власне громадянство і не видавала паспорти. Більшість осіб, які проживали в той момент на її території (до неконституційного і міжнародно не передбаченого приєднання до Російської Федерації), мали громадянство України, а після сумнозвісних подій набули громадянства Російської Федерації, що фактично робить їх біпатридами.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України [133] так званий вихід Автономної Республіки Крим та Севастополя із конституційного і територіального складу України суперечить нормам Конституції України, згідно з якою питання зміни кордонів України має вирішуватись лише на всеукраїнському референдумі, який призначається Верховною радою України [157]. Західні дослідники також відкидають правомірність проголошення незалежності Автономної Республіки Крим через невірне розуміння і використання міжнародного права нації на самовизначення («автономний статус республіки Крим у складі України фактично вже вичерпує право на самовизначення») [196, с. 233], а проведення референдуму в умовах військового втручання суперечило нормам міжнародного права.

Отже, вищевказані події прямо вплинули на міграційні процеси і інститут громадянства. В міжнародному праві такий спосіб набуття громадянства називається «оптація» (розглянута на с. 92-94), бо станом на 18 березня 2014 р. керівництвом Російської Федерації було надано вибір громадянам України, які проживали на той момент на законних підставах в Автономній Республіці Крим між набуттям громадянства РФ, отриманням російської посвідки на проживання та виїздом за межі Автономної Республіки Крим (влада РФ, як і будь-якої іншої держави, крім України не може приймати рішення про припинення українського громадянства). З іншого боку, влада України не визнає автоматичного чи примусового набуття російського громадянства українськими громадянами, які проживали в Криму, і це логічно – визнати це означало б і визнати приєднання Автономної Республіки Крим до Російської Федерації. На відміну від російського законодавства, національне не визнає і не допускає множинного громадянства, а

тому відповідно до ст. 9 Закону України «Про громадянство України», тільки іноземці чи особи без громадянства мають зобов'язання відмовитися від усіх інших громадянств при вступі до громадянства України.

Також варто додати Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [111], який визначає захист прав і свобод людини і громадянина, культурної спадщини на тимчасово окупованій території. Так, п.4 ст. 5 містить положення «Примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України». Іншими словами, сьогодні на території Автономної Республіки Крим знаходяться (де-юре) тільки громадяни України, хоча (де-факто) більшість з них давно отримала в спрощеному порядку російське громадянство, що безумовно створює колізію в законодавстві і вимагає вирішення.

Країни Північної Європи також відрізняються підходами до імміграції. У той час як Норвегія і Швеція мали щедрі імміграційну політику, Данія і Фінляндія мали більш обмежену імміграцію. Хоча емігрантське населення в період з 2000 по 2020 рік значно збільшилося в Данії (із 6,8% до 14%), в Фінляндії (5,0% до 8%), в Норвегії (11,9% – 18,2%) і Швеції (11,0 % – 25.5%) та Іспанії (6% – 12,2% від загальної чисельності населення). Для прикладу, загальна кількість іммігрантів в Україні зараз складає 5 мільйонів 73 тисячі осіб, що становить близько 8, 3 відсотка населення (станом на 2014 р.).

Більш того, наразі в різних країнах існують антиімміграційні настрої. Так, в Сполученому Королівстві історично були зосереджені на африканських, афро-карибських і особливо південно-азіатських мігрантах, які все в більших кількостях почали прибувати з Співдружності Націй після Другої світової війни. Після розпаду Радянського Союзу і розширення Європейського Союзу активізувались міграційні потоки з таких країн, як Польща, Румунія і Литва. В той час як мігранти робітничого класу, як правило, знаходяться в центрі анти міграційних настроїв, існує також деяке невдоволення з приводу заможних мігрантів з Росії, Китаю,

Сінгапуру і арабських країн, які проживають у Великобританії, особливо в Лондоні і Південно-Східній Англії. Ці резиденти часто інвестують в нерухомість і бізнес і сприймаються як соціалізовані мігранти.

Також деякі країни рішуче виступають проти подальшої імміграції з мусульманських держав. Особливо інтенсивно в Австрії, Польщі, Угорщині, Німеччині, Франції та Бельгії, незважаючи на те, що в цих країнах проживає велика кількість емігрантського населення різних національностей [270].

Опитування, проведене «Chatham House» в лютому 2017 року за участю 10 000 чоловік в 10 європейських країнах, показало, що в середньому більшість (55%) виступають проти подальшої мусульманської імміграції, причому опозиція особливо виражена в ряді країн: Австрії (65%), Польщі (71%), Угорщині (64%), Франції (61%) та Бельгії (64%). За винятком Польщі, всі вони нещодавно постраждали від терористичних атак або опинилися в центрі кризи з біженцями [427].

Згідно з опитуванням «Yougov» в 2018 році, більшість у всіх семи опитаних країнах були проти прийняття більшого числа мігрантів: Німеччина (72%), Данія (65%), Фінляндія (64%), Швеція (60%), Великобританія (58%), Франція (58%) і Норвегія (52%) [360][359]. Інше опитування громадської думки, проведене тією ж організацією, показало, що 86% поляків вважають, що Польщі не потрібно більше іммігрантів, і тільки 7% вважають, що Польщі потрібно більше іммігрантів.

Незважаючи на це, в 2017 році до Польщі прибуло 683 000 іммігрантів з-за меж ЄС. 87,4% з них іммігрували в пошуках роботи, але цікаво, що серед країн-членів ЄС Польща видала найбільшу кількість (683 тисячі) перших посвідок на проживання в 2017 році, за нею йдуть Німеччина (535 тисяч) і Великобританія (517 тисяч) [270].

Не можна не навести приклад міграційної кризи на кордоні Польщі та Білорусі, що почалася на початку літа 2021 року. Кілька десятків тисяч нелегальних іммігрантів, в основному з Іраку та Африки, прямують до Литви, Латвії та Польщі (в основному) через кордон цих країн з Білоруссю. Криза була викликана різким погіршенням відносин між Білорусією та ЄС. Польща, Литва та Латвія, в свою

чергу, охарактеризували кризу як гібридну війну, отже уряди оголосили надзвичайний стан в країнах та прийняли рішення побудувати прикордонні стіни на своїх кордонах з Республікою Білорусь. В той же час, згідно з заявою Європейського суду з прав людини від 25 серпня 2021 р., Польща та Латвія мають надати мігрантам «їжу, воду, одяг, адекватну медичну допомогу та, якщо можливо, тимчасовий притулок» [238]. Рішення діяло до 15 вересня 2021 р. включно, одразу після чого у жовтні 2021 року Польща узаконила примусову відсіч мігрантів та прохачів притулку [335], що є незаконним відповідно до законодавства ЄС та міжнародного права. При цьому суддя ЄСПЛ із Польщі послався на Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, заявивши, що жодній країні відповідно міжнародного документу не було зазначено імперативу пропускати мігрантів через кордон. Тим не менш Польща порушила норму, щодо заборони на колективне вислання [271].

Для зменшення негативного впливу міграції країни вводять міграційні квоти. Це суверенне право держави кількісно обмежити чисельність мігрантів, що прибувають до країни, яке встановлюється органами міграційного контролю приймаючої країни. Вищезазначені міри працюють як запобіжник для іммігрантів у вигляді абсолютної чи відносної заборони в'їзду в країну, враховуючи специфіку поточних міжнародно-політичних відносин, а також внутрішні критерії (країни походження, територіальність, види економічної діяльності, професії). Квотування може застосовуватися як спосіб регулювання тимчасової трудової імміграції, або імміграції для тимчасового проживання, або імміграції з метою переселення на місце проживання. Процедура здійснюється у багатьох європейських країнах (Італія, Німеччина, Австрія, Франція, Португалія, Англія, Швейцарія). Відзначимо, що найжорсткіша система квотування наразі застосовується США, хоч і щороку розігрується в лотереї 55 тисяч так званих «грін-карток». Тож, незважаючи на європейську тенденцію відмови від квотування трудової міграції за останнє десятиліття, міграційна політика обмеження все частіше обговорюються як ефективний інструмент захисту національного ринку праці. Так, Іспанія та Італія є постачальниками робочої сили для західноєвропейських ринків праці і водночас

найактивнішими споживачами іноземної робочої сили з третіх країн. Вищезазначені країни мають перелік дефіцитних професій, на які приймають трудових мігрантів, як «позитивні» регулятори міграційних потоків, тобто, на відміну від квот, вони не встановлюють обмежень, а створюють преференції. Інколи країни встановлюють «бальні системи» регулювання трудової імміграції (у Великій Британії, Австралії, Новій Зеландії та Канаді), отже, існують критерії оцінки кандидатів [187].

В Європейському Союзі на наднаціональному рівні діє також принцип квотування, але для розселення біженців. Одним із головних принципів міграційної політики є принцип солідарності, що виражається у дотриманні природних прав людини, у концентрації політичних і соціальних сил для вирішення міграційних питань. Хоча рішення органів ЄС впливають на міграційну політику конкретної держави-члена, але вони не є обов'язковими та залишаються в юрисдикції країни. Так, серед країн ЄС лідером щодо приймання біженців та виконання рішень ЄС є Мальта та Фінляндія, які заповнили свою квоту на 94 %, та Ірландія (92 %). Відповідно до квотування біженців, Польща та Угорщина повинні були прийняти 7 тис. та 1, 3 тис. біженців, але рішенням уряду вони не прийняли жодного [348]. Зазначимо, що це не єдиний випадок пріоритети національних інтересів. Так, у 2015 році Угорщина та Словаччина звернулися до суду з метою оскаржити рішення, яке зобов'язувало членів ЄС прийняти 120 тис. біженців, які прибули до Греції та Італії, з метою зниження міграційного тиску в цих країнах. Словаччина та Угорщина вважали, що рішення про переміщення біженців ухвалювалося з порушеннями встановлених процедур, і воно ніяк не зможе допомогти розв'язати міграційну кризу. У вересні 2017 року Європейський суд виніс остаточний вердикт та відхилив позови двох держав. Того ж року Чехія офіційно відмовилася приймати у себе біженців. У МВС Чехії пояснили, що зіткнулися зі складнощами під час перевірки біженців, які перебувають у тимчасових таборах Італії та Греції – це рішення було ухвалено у зв'язку із загостренням ситуації з безпекою в країні.

Як можна побачити, хоч рішення органів ЄС має велике значення для країн-членів ЄС, все ж таки в питаннях громадянства, імміграції (міграційної політики) і контролю кордону останні керуються власними рішеннями, реалізуюючи суверенні права держави.

Стосовно України, то Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову від 24 лютого 2021 року № 148–р «Про встановлення квоти імміграції на 2021 рік» [103]. У межах встановленої квоти українські ІТ–компанії можуть працевлаштувати додатково 5000 кваліфікованих ІТ–спеціалістів на постійній основі. Фахівці, зайняті в рамках квоти, отримають: посвідку на постійне проживання в 10 років без отримання дозволу на роботу в Україні; можливість реєстрації статусу ФОП для здійснення господарської діяльності; для іноземців та осіб без громадянства не потрібно отримувати щорічні дозволи на роботу. Особа може виїжджати з України необмежену кількість разів і повертатися до України без отримання візи, іноземці мають можливість іммігрувати в Україну зі своїми сім'ями; та переважне право на отримання громадянства України.

Відзначимо також пандемію COVID–19, а точніше її наслідки для міграції населення по всьому світу. Остання поклала край 10–річному безперервному потоку іммігрантів на ринок праці. Постійні міграційні потоки до країн Європейського Союзу знизилися більш ніж на 30% у 2020 році, приблизно до 3,7 мільйона – найнижчого рівня з 2003 року. Тож у 2020 році рівень зайнятості мігрантів знизився у більшості країн Європи, а безробіття серед мігрантів збільшилося у трьох із чотирьох країн. Розрив між показниками ринку праці іноземців та корінних жителів досягав у середньому 2 процентних пункти із зайнятості та понад 3 процентні пункти з безробіття. Однак результати іммігрантів на ринку праці суттєво не змінилися у країнах, які використовували великі схеми збереження робочих місць під час кризи, або у країнах зі значною поворотною міграцією. Іммігранти з Латинської Америки та Близького Сходу постраждали більше, ніж інші групи. У середньому понад дві третини іммігрантів були працевлаштовані, а кожен десятий мігрант був безробітним у 2020 році. Усі категорії міграції зазнали спаду у 2020 році, при цьому сімейна міграція

продемонструвала найбільший спад. За попередніми оцінками, переміщення в ЄС постраждали трохи менше, знизившись на 17%. Тимчасова трудова міграція також різко скоротилася у 2020 році: кількість працюючих мігрантів скоротилася в середньому на 58%, внутрішньофірмові перекази на 53%, тоді як потік сезонних сільськогосподарських робітників до США та Польщі скоротився лише на 9% [336].

Характеризуючи далі євроінтеграційні прагнення України, варто в цьому контексті окреслити сам Європейський Союз (ЄС). Це унікальний економічний і політичний союз між 27 європейськими країнами. Те, що починалося як економічний союз, перетворилося на організацію, що охоплює безліч різних областей: політику, законодавство, безпеку, податки, довкілля та здоров'я громадян, зовнішні відносини, правосуддя і міграцію. В основі ЄС 27 держав-членів, що входять до Союзу, і їх громадяни. Унікальною особливістю ЄС є те, що, хоча всі держави-члени залишаються суверенними і незалежними державами, вони вирішили об'єднати частину свого «суверенітету» в областях, де має сенс працювати разом [72, с. 49].

ЄС є Наднаціональним союзом, оскільки він є угодою між суверенними державами, заснований на міжнародних договорах. Європейські договори в цілому відрізняються від класичних договорів, оскільки вони конституюють договори, тобто вони забезпечують основу для європейського рівня управління та верховенства закону. Ці договори схожі на британську конституцію в тому сенсі, що вони не обов'язково є єдиним документом. Вони засновані на договорах між урядами країн-членів, але зазвичай повинні піддаватися більш ретельній перевірці, ніж інші договори, тому що вони більш великі і зачіпають багато областей життя і засобів до існування громадян [224, с. 93].

Хоча держави-члени є суверенними, ЄС частково виконує функції національної системи, які узгоджені в договорі («Повноваження, які не покладені на Союз в Договорах, залишаються за державами-членами») [323, с. 142]. Раніше обмежується питаннями Європейського співтовариства, практика, відома як «метод спільноти», в даний час використовується в багатьох областях політики.

Комбінований суверенітет делегується кожним членом союзу в обмін на представництво в цих установах. Цю практику часто називають «об'єднанням суверенітету». Потім ці установи отримують право приймати закони і виконувати їх на європейському рівні. На відміну від деяких міжнародних організацій, стиль інтеграції ЄС як союзу держав не «підкреслює суверенітет або поділ внутрішніх і зовнішніх справ, адже він перетворився в високорозвинену систему взаємного невтручання у внутрішні справи держав.

Питання про те, чи є право Союзу вище закону штату, є предметом деяких дискусій. Договори не виносять рішення з цього питання, але судові рішення встановлюють перевагу права ЄС над національним законодавством, і це підтверджується в декларації, яка додається до Лісабонського договору. Правові системи деяких держав також прямо приймають тлумачення Європейського Суду, наприклад, Франція і Італія, проте в Польщі це не скасовує конституцію держави, як в Німеччині [303].

На практиці це означає, що держави-члени делегують частину своїх повноважень міжнародним інституціям, для вирішення конкретних питань, що становлять спільний інтерес, та можуть прийматись демократичним шляхом на рівні ЄС. Тобто замість громадян голосування здійснюється специфічними суб'єктами – державами [72, с. 49].

Країни добровільно відмовляються від певної міри свого суверенітету, коли укладають міжнародні договори і приєднуються до міжнародних організацій. Вони погоджуються передати (делегують) деякі свої виключні, суверенні права спеціально створеним органом ЄС в обмін на переваги від міжнародного співробітництва.

Тим не менш, з питань оборони і зовнішньої політики (а також до Лісабонського договору, поліцейських і судових питань) передається менше суверенітету, а питання вирішуються на основі одностайності і співробітництва. Стосовно міграційної політики аналогічно, хоч і політичні органи ЄС мають великий вплив на держави-члени, станом на сьогодні не передбачено санкції чи

інших негативних наслідків для країни (теоретично можуть оштрафувати або відкликати кошти, але на практиці не було випадків), що не виконує директиви ЄС.

Отже, ЄС являє собою безпрецедентний «експеримент» щодо врівноваження національних і колективних інтересів. Як видається, важливою складовою державного суверенітету є наявність в державі громадянства. Вищезазначений Договір також закріплює положення щодо надання «громадянства Європейського Союзу» з прийняттям Маастрихтського договору 1992 р. Воно надається всім громадянам держав-членів Європейського Союзу автоматично, доповнює національне громадянство і не замінює його, надає громадянам ЄС права, свободи і правовий захист, передбачені законодавством ЄС. Бути громадянином Європи також означає мати політичні права. Кожен правоздатний громадянин ЄС має право балотуватися в якості кандидата і голосувати на виборах до Європейського парламенту, будь то в своїй країні проживання або країні походження [323, с. 144].

В цілому, ЄС хоч і «привласнює» собі деякі суверенні права держав, але в цілому відмітимо позитивний вплив таких взаємовідносин. Наприклад, ЄС забезпечив понад півстоліття миру, стабільності і процвітання, допоміг підвищити рівень життя і ввів єдину європейську валюту – євро. Більше 340 мільйонів громадян ЄС в 19 країнах тепер використовують її в якості валюти і користуються її перевагами. Також завдяки скасуванню прикордонного контролю між країнами ЄС люди можуть вільно переміщатися по більшій частині континенту, а жити і працювати в іншій країні Європи стало набагато простіше. Всі громадяни ЄС мають право і свободу обирати, в якій країні ЄС вони хочуть вчитися, працювати або виходити на пенсію.

Як видається, в країнах ЄС при інтеграції в союз всі громадяни держави автоматично набувають громадянство ЄС, яке хоч офіційно є додатковим (доповнюючим), але фактично являє собою різновид множинного громадянства, що бере свій початок з прийняття Маастрихтського договору 1992 р. (створення ЄС) [24]. Оскільки воно доповнює національне громадянство, то Європейське громадянство надається одночасно з наданням особі національного громадянства країни-члена ЄС. Хоча громадяни держав-членів є громадянами Союзу, кожна

держава-член, належним чином враховуючи законодавство Союзу, повинна встановлювати умови для набуття та втрати громадянства [187].

В результаті існує велика різноманітність правил і практик щодо набуття та втрати громадянства у державах-членах ЄС. Громадяни ЄС мають свободу пересування, а також свободу поселення та працевлаштування на всій території ЄС. Вони можуть вільно торгувати та перевозити товари, послуги та капітал через державні кордони ЄС без обмежень на рух капіталу чи зборів. Громадяни мають право голосувати та балотуватися як кандидат на виборах у тій державі, в якій вони проживають, а також голосувати на виборах у ЄС та брати участь у Європейській громадянській ініціативі. Громадянство ЄС дає право на консульський захист з боку посольств інших держав-членів ЄС, коли країна громадянства особи не представлена посольством або консульством в іноземній державі, в якій йому потрібний захист чи інші види допомоги. Громадяни ЄС мають право безпосередньо звертатися до будь-яких органів ЄС [187].

Окрім громадянства ЄС, в країнах союзу спостерігається тенденція дозволу подвійного громадянства. Так, законодавство Бельгії, Болгарії, Кіпру, Чехії, Данії, Фінляндії, Франції, Греції, Угорщини, Ірландії, Італії, Люксембургу, Мальти, Португалії, Румунії та Швеції передбачає можливість набуття особою громадянства іншої країни, тобто бути біпатридом.

Наступна група держав ЄС прямо не забороняє набувати особі подвійне громадянство, але, за аналогію в Україні, визнається громадянином наступних держав: **Хорватія** (визнає особу тільки своїм громадянином); **Естонія** (не визнає, однак громадяни Естонії за походженням не можуть бути позбавлені естонського громадянства і де-факто можуть мати подвійне [227]); **Латвія** (1 жовтня 2013 р. відбулася реформа закону про громадянство, внаслідок чого подвійне громадянство допускається з громадянами країн-членів ЄС, НАТО, та Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії, Швейцарії, Венесуели, Бразилії, Нової Зеландії) [33]; **Польща** (біпатридам необхідно використовувати польське посвідчення особи); **Словенія** (дозволене, але громадяни деяких країн повинні відмовитися від будь-якого іноземного громадянства, якщо бажають стати словенськими громадянами);

Іспанія (якщо громадянин Іспанії за походженням або шляхом натуралізації в іберо-американській країні).

Остання група країн прямо забороняє набуття особою громадянства іншої (однак де-факто існує множинне громадянство), наприклад: **Австрія** (якщо подвійне громадянство було отримане при народженні, зокрема, один з батьків австрієць, інший іноземець, або народження в країні «jus soli», такій як США та Канада); **Німеччина** (дозволено, якщо іноземне громадянство належить країні ЄС чи Швейцарії та отримано шляхом натуралізації, або народження в країні «jus soli», такій як США та Канада [365]); **Литва** (крім випадків народження в країні «jus soli», такій як США та Канада, та коли від іноземного громадянства не можна відмовитися, наприклад таке положення закріплює Аргентина, Болівія, Бразилія, Коста-Ріка. Також, якщо процес відмови від попереднього громадянства є надто складним чи коштовним. Так, Куба, Афганістан, США, Ліван, Алжир, Туніс, Ангола, Таїланд, Еритрея, Сирія, Іран, Нігерія та Марокко відносяться до таких країн); **Нідерланди** (існує, але для цього особи старші 18 років з кількома громадянствами повинні проживати в Нідерландах або ЄС щонайменше один рік і кожні десять років отримувати голландський паспорт чи свідоцтво про громадянство [252][353]); **Словаччина** (подвійне громадянство дозволено лише громадянам Словаччини, які отримали друге громадянство за народженням або через шлюб; та іноземним громадянам, які подають заяву на отримання словацького громадянства та відповідають вимогам Закону про громадянство).

Отже, шістнадцять із двадцяти семи держав-учасниць ЄС прямо закріплюють положення щодо можливості набуття особою подвійного громадянства, ще шість країн має подібне з Україною законодавче закріплення принципу єдиного громадянства, яке прямо не забороняє набувати іноземне громадянство. Та лише п'ять країн провадять більш жорстку міграційну політику, хоч біпатризм фактично присутній у їх інституті громадянства. Вищесказане дає підстави вказати на актуальність подальшої уніфікації і гармонізації законодавства України відповідно до європейських стандартів та переглянути національну міграційну політику і принцип єдиного громадянства. Як видається, надання подвійного громадянства

активно застосовується серед країн-членів ЄС, а автоматичне набуття громадянами України після євроінтеграції громадянства ЄС це пряма вимога співтовариства.

Відзначимо, що за всю історію існування Союзу, наразі Великобританія – перша і поки що єдина держава-член, що вийшла з ЄС після 47 років перебування в ній. В контексті міграції і інституту громадянства «Brexit» прямо вплине на громадян Великобританії та інших країн-учасниць. Відносини Британії та ЄС визначаються Угодою про «Торгівлю та співробітництво між ЄС та Великобританією», яку підписали 30 грудня 2020 р., коли «Brexit» (перехідний період) закінчився. Офіційно набув чинності 1 травня 2021 року після того, як процеси ратифікації з обох сторін були завершені [375]. Вихід із Європейського Союзу регулюється статтею 50 Договору про Європейський Союз, у статті йдеться, що будь-яка держава-член може вийти «відповідно до своїх власних конституційних вимог», повідомивши Європейську раду про свій намір зробити це. Економісти очікують, що «Brexit» матиме руйнівні негайні і довгострокові наслідки для економіки Великобританії та інших 27 країн-членів ЄС [198, с. 56]. Зокрема, серед економістів та в економічній літературі існує широкий консенсус щодо того, що Brexit, знизить реальний дохід на душу населення у Великій Британії у середньостроковій та довгостроковій перспективі, але найголовніше – за умови виходу країни-члена ЄС автоматично втрачається громадянство ЄС [253, с. 38]. Окрім цього, Європейський Союз втратив свою другу за потужністю економіку, третю за чисельністю населення країну та другий за величиною чистий вкладник у бюджет ЄС. Зміни будуть найбільш відчутні в наступному: – вільне пересування людей між Великою Британією та країнами ЄС припиняється; – після «Brexit» Великобританія буде самостійно контролювати імміграцію завдяки новій міграційній системі «на основі балів», де самостійно визначає квоти. Для останніх відтепер потрібна віза, якщо термін перебування перевищує 90 днів; – більш обмежена торговельна політика, наприклад, повернення митної торгівлі та отримання спеціальних дозволів; – правоохоронні органи, зокрема поліція Великобританії втратила миттєвий доступ до баз даних про судимості, відбитки пальців і осіб, що розшукуються по всій території ЄС; – дослідження, що оцінюють

довгостроковий вплив Брексіту на імміграцію, зазначають, що багато факторів впливають на майбутні міграційні потоки, але саме вихід з ЄС та припинення вільного пересування призведуть до значного скорочення імміграції з країн ЄС до Великобританії [324] [264].

Отже, зовнішня політика, зовнішня безпека, міграція та співробітництво в галузі оборони не підпадають під дію Угоди, оскільки Великобританія не прийняла такі положення. Таким чином, з січня 2021 року між Великобританією та ЄС немає домовленостей щодо розробки та координації спільних заходів реагування на зовнішньополітичні виклики, наприклад, запровадження санкцій щодо громадян чи економік третіх країн.

Цікаво, що до виходу з ЄС, паспорт Великої Британії згідно з індексом паспортів «Henley & Partners» посідав сьоме місце в світі (станом на жовтень 2021), дозволяючи вільно переміщуватись безвізово між 185 країнами (Норвегія, Греція, США, Мальта та Чехія мають подібні показники паспорту) [34]. Вищезазначеною угодою гарантується перебування громадян ЄС і Великобританії на території один одного безвізово до 90 днів, тому теоретично позиція залишиться, але практично міграційні процеси будуть менш інтенсивними. Для прикладу, провідними країнами за свободою переміщення є Японія та Сінгапур (192 країни), далі одразу йдуть Південна Корея і Німеччина (190), наступні це Іспанія, Люксембург, Італія та Фінляндія (189). Що стосується України, то громадянам доступно 136 країн для вільного (безвізового) переміщення.

Прийдемо до висновку, що біпатризм – це правовий статус, за якого особа одночасно вважається громадянином більш ніж однієї країни відповідно до законів цих країн. При цьому «подвійне громадянство» – це отримання особою паспортів двох і більше країн, що уклали між собою угоди, а множинне громадянство – це коли людина має два і більше громадянств країн, які не уклали відповідні договори (тобто кожна держава сприймає його виключно як громадянина своєї країни, незалежно від наявності у нього іншого громадянства. Ідея приналежності особи до конкретної держави (теорія вічної відданості) лежить в основі концепції

громадянства, але за сучасних умов активних міграційних процесів, правовий зв'язок, між державою і індивидом має бути переглянутий [380, с. 12].

Аж до кінця XIX ст. тільки держави (керівні органи) вирішували питання щодо громадянства (підданства) і не визнавали жодних інших на своїй території. Також держави не визнавали право особи відмовлятися від громадянства без дозволу. Така політика бере свій початок із феодальної теорії вічної вірності суверенну.

Через часті війни і активізацію міграційних процесів теорія вічної відданості значною мірою втратила популярність в кінці 19 століття. У той час панувала одностайна думка про те, що подвійне громадянство призведе лише до дипломатичних, політичних і економічних проблем, тож дедалі більше урядів почали забороняти його і позбавляти громадян іноземного громадянства.

Проте вищезазначені переконання проти подвійного громадянства почали слабшати через зміни у 20 столітті. Багато держав активно знімали обмеження на подвійне громадянство. Вперше положення про подвійне громадянство було зазначене в Законі про британське громадянство 1948 р. та рішенні Верховного суду США 1967 р. у справі «Афройім проти Раска» [213] [206]. Кількість держав, що дозволяють множинне громадянство, різко збільшилася після створення ЄС, в основному через чисельність діаспор в іноземних країнах.

Сьогодні у більшості країн із розвинутою економікою подвійне громадянство дозволено і ще більше держав не забороняють множинне. Лише деякі країни не дозволяють подвійне громадянство або дозволяють його лише у певних випадках (наприклад, при наслідуванні множинного громадянства при народженні). Це може бути шляхом вимоги від заявника на натуралізацію відмовитися від всього існуючого громадянства або позбавлення громадянства того, хто добровільно приймає інше громадянство, або іншими способами (відмова від громадянства якщо передбачена). Біпатризм виникає через те, що різні країни використовують різні та не обов'язково взаємовиключні критерії громадянства.

Так, до країн, які прямо закріплюють положення щодо подвійного громадянства, відносяться (крім вищезазначених країн ЄС): Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Ангола, Антигуа та Барбуда, Австралія, Барбадос,

Бангладеш, Беліз, Бельгія, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Колумбія, Чехія, Данія, Домініканська республіка, Єгипет, Фінляндія, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Македонія, Нова Зеландія, Швеція, Португалія, Швейцарія, Хорватія та багато інших країн Східної Європи, Північної і Південної Америки, а також країн Карибського басейну.

До країн, які забороняють подвійне громадянство, віднесемо: Азербайджан, Багамські острови, Бахрейн, Білорусь, Ботсвана, Бутан, Китай, Куба, Конго, Ефіопія, Гаїті, Індія, Японія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Макао, Маршаллові острови, Монако, Монголія, Непал, Північна Корея, Сан–Марино, Саудівська Аравія, Сінгапур, Таджикистан, Таїланд, Туркменістан, Узбекистан, Ємен, Зімбабве, а також інші африканські, південно-азіатські і океанічні держави.

Як можна побачити, переважна більшість країн із потужною, більш розвиненою економікою дозволяють особі мати подвійне громадянство, адже концептуально громадянство зосереджено на внутрішньому соціально-політичному житті країни, а національність – це питання міжнародних відносин.

Проблеми, які може спричинити подвійне громадянство, давно визнані і окреслені, тим не менш знаходяться в категорії «можливі», або «потенційні», бо на практиці особа не стикається з ними, якщо тільки не виникає форс-мажорна обставина (ситуація). В результаті цього міжнародне право визнає концепцію «домінуючого та ефективного громадянства», згідно з якою особа з подвійним громадянством матиме лише одне домінуюче та всі інші в подальшому (ефективне громадянство) для будь-яких цілей. Теорія домінуючого та ефективного громадянства виникла ще 1834 р. і з того часу тільки звичаєве міжнародне право і прецедент регулювали правові відносини щодо подвійного (множинного на той час) громадянства, аж до справи «Nottebohm» 1955 р., де Міжнародний Суд визначив громадянство як «правовий зв'язок, в основі якого лежить соціальний факт уподобання, справжній зв'язок існування, інтересів і почуттів, а також наявність взаємних прав та обов'язків» [319]. Відтоді конституції держав чи закони про громадянство прийняли та використали цей принцип у національному законодавстві.

Серед питань, які можуть становити проблеми при набутті статусу біпатрида, зазначимо наступні:

1) **спеціальні вимоги до в'їзду та виїзду.** При поїзді (в'їзд та виїзд) до країни, в якій ви маєте друге громадянство, може знадобитися паспорт або інший чинний документ, що посвідчує особу та виданий цією країною. Крім того, деякі держави вимагають отримання виїзної візи, ставиться у паспорті. Також накладають інші особливі обмеження, наприклад, заборона покинути країну за допомогою одного із паспортів (особа використовує паспорт іншої держави для перетину кордону);

2) **заборона на в'їзд та виїзд.** Трапляються ситуації, коли біпатрид дізнається про неможливість в'їхати в державу безпосередньо на контрольно–пропускному пункті міграційної служби. З метою зменшення кількості таких ситуацій діють різні реєстри (судовий, виконавчий, податковий, міграційний, боржниковий), але особа повинна в самостійному порядку перевірити таку інформацію. Країни можуть також накласти заборону на виїзд для осіб з подвійним громадянством як альтернативу кримінальному, або адміністративному затриманню. Заборона на виїзд може застосовуватися примусово щодо осіб, яким не пред'явлено кримінальні звинувачення, але як засіб примусу спільника чи родича, який перебуває під слідством, повернутися за кордон для подання до суду. Особи з подвійним громадянством, які підпадають під заборону виїзду, можуть не знати, як довго діють обмеження або розслідування щодо них. Тож біпатриди, на яких поширюється заборона виїзду, часто стикаються з проблемами (безробіття, непередбачені витрати на життя, штрафи, тривала обробка цивільних документів);

3) **повідомлення та доступ до затриманих осіб з подвійним громадянством.** Наприклад, Співробітникам консульства США за кордоном може бути відмовлено в доступі до тих громадян США, які перебувають під вартою, якщо вони є громадянами країни, в якій вони утримуються. Деякі країни, особливо ті, які не визнають подвійне громадянство, не зв'язуватимуться з посольством США, якщо особа з подвійним громадянством заарештована або затримана. Вищезазначені особи з подвійним громадянством повинні звернутися до поліції або адміністрації

місце позбавлення (обмеження) волі з проханням повідомити посольство або консульство своєї країни;

4) **обмежена допомога за кордоном.** Місцева влада може не визнавати іноземне громадянство, особливо якщо особа не в'їжджає в країну, використовуючи паспорт країни-перебування. Тож особа у разі виникнення форс-мажорних ситуацій розглядається як іноземець та не зможе скористатися допомогою консульства (посольства). Серед розповсюджених послуг зазначимо: – реєстрація цивільно-правових договорів, – нотаріальні дії із спадщиною, – реєстрація шлюбу, – оформлення закордонного паспорту, візи чи дозволу на тимчасове проживання, – допомога при складнощах перетинання кордону тощо;

5) **невизначеність із проходженням військової служби.** Громадяни, які мають подвійне громадянство, як правило, можуть проходити обов'язкову військову службу в іншій країні, якщо інше не передбачено національним законодавством. Наприклад, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» не містить положень щодо проходження служби особою з подвійним громадянством, проте, ст. 21-1 зазначає, що іноземці та особи без громадянства можуть бути прийняті на військову службу до Збройних Сил України за контрактом на посади рядового, сержантського і старшинського складу [98]. Подвійне громадянство в цьому контексті пов'язане з двома категоріями небезпеки держави: іноземним впливом (перевагою) і лояльністю іншій державі. Попри розповсюджену думку щодо проблем проходження військової служби (наприклад, зобов'язання проходження відразу після прибуття або при спробі покинути країну), подвійне громадянство саме по собі не є основною проблемою.

Як правило, громадяни США можуть виконувати ці обов'язкові вимоги на іноземній військовій службі, не ставлячи під загрозу громадянство США. Однак за певних обставин громадяни США, які служать в іноземній армії, можуть втратити громадянство.

6) **специфіка державної служби.** Повертаючись до теорії приналежності особи та домінуючого громадянства, біпатрид, у разі вступу на державну службу в більшості країн світу повинен відмовитись від іноземного громадянства, або

підписати відповідні документи про державну таємницю. Інший випадок, коли під час перебування на державній службі встановлюється факт наявності у державного службовця громадянства іноземної держави або набуття державним службовцем громадянства іноземної держави під час проходження державної служби. За аналогією ст. 84 Закону України «Про державну службу», інші держави також в законодавстві передбачають припинення державної служби при вищезазначених обставин [105]. Обмеження є логічними та, на наш погляд, є цілком виправданими у контексті захисту національних інтересів та суверенних прав держави. Отже, при виявленні бажання вступити на державну службу, біпатрид реалізує його на основі законодавчих вимог конкретної держави. У контексті даного питання важливіше, як використовується право на подвійне громадянство, тобто які мотиви (чим керується особа), і поведінка особи, яка може викликати/не викликати проблем. Проте подвійна лояльність може мати місце, коли немає потреби допуску до державної служби, безпеки або інформації. Так, у США, (та той час політик) Арнольд Шварценеггер під час служби як губернатор Каліфорнії зберіг австрійське громадянство;

7) відмова від громадянства. У деяких країнах законодавчо передбачені заборони щодо подвійного громадянства, тож громадянина можуть змусити відмовитись від іноземного громадянства перед набуттям нового. Однак країна, яка допускає подвійне громадянство, як і в ситуації з множинним, може не визнавати у певних випадках інше громадянство на своїй території. Наприклад, щодо в'їзду в країну за паспортом, перебування на національній (державній) службі, обов'язку голосувати, заборони служби в збройних силах або поліції та обіймання певних державних посад, подвійного оподаткування. Особа, що має множинне громадянство, має права і свободи (громадянські) в кожній країні, громадянство якої вони мають: право на паспорт, право на в'їзд у країну, право на проживання та роботу, право на належне застосування закону, справедливий суд, право захисту від політичної та соціальної дискримінації, свобода думки і віросповідання, свобода слова і преси, а також право участі у громадських організаціях та громадських об'єднаннях;

8) **подвійне оподаткування.** Це ситуація, в якій особа повинна сплачувати прибутковий податок в обох країнах громадянства. В ряді демократичних країн передбачені міжнародні угоди, що виключають (зменшують) подвійне оподаткування, але багато країн (очевидно які не підтримують подвійне громадянство) не мають подібних нормативно–правових актів. Унікальний підхід в цьому контексті має США, запровадивши «глобальний дохід», який включає податки з громадян навіть за кордоном. Так, якщо ви маєте подвійне громадянство та отримали дохід за кордоном (також сплатили податок), ви повинні сплачувати податки США з цього доходу. Отже, особи з подвійним громадянством (в якості кінцевих бенефіціарів) можуть підлягати оподаткуванню у країні перебування та в країні іншого громадянства;

9) **реєстрація громадянина.** В деяких випадках одна особа може бути зареєстрована під різними іменами (прізвищами тощо) в різних країнах. За загальним правилом, особа реєструється в країні відповідно до національних законів, але існують певні виключення через національне походження, релігію (віросповідання) чи міжнародно–правові норми, як, наприклад, в ЄС. Останнє ґрунтується на практиці Європейського суду з прав людини та Європейського Суду справедливості: реєстрація під різними іменами у країнах «Henry Kismoun vs. France» (2014) [458]; у свідоцтві про народження (Бельгія) було записано лише прізвище батька (іспанець із подвійним прізвищем) «Carlos Garcia Avello vs. Belgian State» (2003) [301]; законодавство Німеччини не дозволяє дітям мати подвійне прізвище, проте відповідно до рішення «Stefan Grunkin and Dorothee Regina Paul» (2008) відповідні органи державної влади не повинні відмовляти та визнати прізвище дитини, зареєстроване в іншій державі-учасниці ЄС у випадку, якщо дитина є громадянином першої держави-учасниці ЄС, але була народжена та постійно проживає в другій [302]; ім'я містило титули дворянства Німеччини, що не відповідає законодавству Великої Британії «Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff» (2016) [304];

10) **набуття подвійного громадянства у зв'язку з інвестицією.** Як зазначено раніше (с. 80), деякі країни активно застосовують таку практику набуття

громадянства, а, отже, й збільшення випадків подвійного громадянства [231, с. 57][232][356, с. 46]. Саме через останнє такий спосіб піддається критиці, бо втрачається сенс постійного та ефективного правового зв'язку між державою. Але, на нашу думку, в умовах активних міграційних процесів необхідно керуватись інтересами особи;

11) **народження дитини за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (сурогатного материнства) та медичне страхування.** Набуття статусу біпатрида за таких умов відбувається, як правило, за правом крові, хоча через заборону вищезазначених методів деякі країни відмовились надавати громадянство (за «jus sanguinis»). Так, органи державної влади Франції відмовляються реєструвати народження дітей в такий спосіб, та як наслідок останні не можуть отримати французьке громадянство («Lavisse vs. France» (1991) [305]). Така сама практика в Австрії («S.H. and Others v. Austria» (2011)), де як і в першому випадку, особи були змушені виїхати до США, де змогли реалізувати своє право на батьківство [309]. Тобто діти набули статусу біпатрида на підставі права крові за законодавством Франції (походження біологічного батька-громадянина) і права ґрунту – американське громадянство за місцем народження [306][307][308];

Висновки до розділу 2

Опрацювання другого розділу дисертаційної роботи обумовило формування наступних висновків:

1. Досліджено сучасний етап міграційних процесів, зважаючи на історичний досвід та сучасні статистичні дані по всьому світу. Наразі, число мігрантів становить понад 272 млн., що вказує на необхідність перегляду міграційного законодавства щодо легкості перетину державних кордонів для бажаних мігрантів і посиленням міграційного контролю за іншими.

2. Встановлено, що міграційні процеси сьогодення охоплюють всі країни світу, прямо впливаючи на інститут громадянства, міграційну, державну та міжнародну політику. Вони формуються під впливом: а) політичної ситуації на

міжнародній арені та в конкретному регіоні; б) форс-мажорних ситуацій (пандемії, стихійні лиха); в) геополітичних особливостей країни; г) етнічної міграції та діаспори в країні призначення; ґ) зростання загального рівня освіти, доступу до інформації, підвищення кваліфікації мігрантів. Так, міграційні процеси багатогранно впливають на життя держави в середині і зовні, змінюючи демографічні показники населення (його розселення); національний ринок праці (шляхом підвищення конкурентності на вакантні посади, а також збільшенням кількості робочої сили для приймаючих зарубіжних країн); суспільні процеси (відносини громадян приймаючої країни з діаспорою чи інтегрованими індивідами); освітню систему та науково-дослідний сектор (особливо в умовах Європейської інтеграції України); приватно-підприємницький сектор, ведення бізнесу (імпорт-експорт товарів та послуг), грошові перекази, створення юридичних осіб; урядовий та неурядовий сектор; та, як наслідок, визначають контроль міграційних процесів (державну міграційну політику) щодо кількості іммігрантів та емігрантів.

3. Досліджено поняття «міграція» та «міграційні процеси». Останнє включає в себе не тільки статистику і факт перетину кордонів країн, але й процес натуралізації іноземців, інтеграцію у суспільство, надання допомоги мігрантам різних категорій, повернення різними способами до країни-відправника, набуття подвійного громадянства внаслідок міграції та регулювання міграційних коридорів (потоків) міжнародними і національними нормативно-правовими актами.

4. Зазначено ознаки системності в міграційних процесах, зокрема це функціонування постійних міграційних потоків (коридорів): а) Мексика, Латинська Америка, країни Карибського басейну – США (до 30 млн. на рік сукупно); б) Україна – Російська Федерація (до 2 млн.). Основними напрямками для імміграції залишаються країни: Німеччина, США, Англія, Саудівська Аравія, Канада, Об'єднані Арабські Емірати, Австралія та Франція. Країни-походження мігрантів (експортери) також стійкі, так, це: Мексика, Сирія, Індія, Китай, Афганістан, Бангладеш. Осіб можна розділити на три категорії: а) іноземці-мігранти; б) біженці та в) шукачі притулку.

Здійснено класифікацію суб'єктів в системі міграційних процесів, зокрема: а) тимчасові трудові мігранти; б) висококваліфіковані і бізнес-мігранти; в) довгострокові низькокваліфіковані мігранти; г) нелегальні або не зареєстровані мігранти; ґ) індивіди, що зазнали вимушеної міграції (біженці, шукачі притулку); д) мігранти для возз'єднання з сім'єю або реєстрації шлюбу; е) особи, що повернулись. Визначено, що міграція необхідна як для економічно розвинутих країн, так і для країн-відправників. Перші залучають трудових мігрантів на сезонні, шкідливі, небезпечні роботи, заохочуючи більшою винагородою, тоді як інша група збагачується за рахунок переказів та інвестицій своїх громадян з-за кордону.

Визначено, що система міграційних процесів за внутрішнім переконанням людини поділяється на: а) добровільну міграцію; б) примусову та в) незаконну. Також, в залежності від території, розрізняються: а) зовнішня міграція (міждержавна, міжконтинентальна); б) внутрішня міграція (урбанізація чи рурбанізація) та в залежності від напрямку (результату) міграція поділяється на: а) еміграцію і б) імміграцію. Сформовано основні типи міграцій, зокрема: а) трудова; б) ланцюгова; в) зворотна та г) міграція притулку.

За часовою характеристикою можна виділити: а) довгострокова; б) маятникова; в) короткострокова; г) безповоротна; ґ) тимчасова (сезонна).

Проаналізовано такі поширені теорії міграції, як: 1) мікрорівнева, що включає в себе теорію причин міграції «тяжіння і виштовхування»; неокласичну; символічну; та теорію соціальних конфліктів; 2) макрорівнева, яка увібрала в себе теорію подвійного ринку праці; світової системи; систем міграції та відносної депривації; 3) мезорівнева, що містить в собі теорію кумулятивної причинності; «мережі»; інституційну теорію соціального капіталу мігрантів; та теорію нової економічно-трудоваї міграції.

Актуалізовано «міграційні закони», основними з яких є: а) економічні причини є визначальними для особи; б) чим потужніше (більше) місто, тим сильніше воно вабить мігрантів. Також їх економічне зростання обумовлене, більшою мірою, міграційними потоками; в) переважна більшість міграцій здійснюється на короткі відстані; г) державна міграційна політика формується під діючим міграційним

потокам; г) розвиток технологій, промисловості, транспорту і торгівлі сприяє посиленню міграційних процесів.

Проаналізовано положення Міжнародної конвенції «Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей» від 1990 р., яка є на сьогодні основним нормативно-правовим документом, що закріплює політичні і громадянські права мігранта за кордоном.

5. Визначено, що Україна є активним учасником міграційних процесів, зокрема, виступає одночасно країною-транзитером, державою-донором та імпортером робочої сили. Також проаналізовано основні напрями міграції українців та охарактеризовані позитивні і негативні наслідки. В умовах поступового вступу до Європейського Союзу та безвізового режиму змінилися й напрями громадян, адже українські біометричні паспорти відкривають безперешкодний доступ до 136 країн світу.

Проаналізовано конституційно-правове регулювання міграційних процесів і трудової міграції в Україні. Так, воно здійснюється великою кількістю нормативно-правових актів, багато з яких є малоефективними, тобто такими, що зазначають принципи державної міграційної політики, а не здійснюють актуальне регулювання суспільних відносин.

Наприклад, в національному законодавстві відсутні: поняття «еміграція» та «емігрант»; процедури репатріації та заохочення українців за кордоном повернутися на батьківщину; відсутні цілісні програми щодо заохочення іноземців емігрувати до України. Також існують суперечності між Законом України «Про закордонних українців» та Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»; чинна «Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року» закріплює загальні цілі, принципи та завдання державної політики в сфері міграції, які не мають практичного значення. Прикладом неузгоджень в системі законодавства можемо назвати неузгодженість: Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України» та Постанови Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт

громадянина України для виїзду за кордон нормативно-правові акти закріплюють перелік офіційних документів, що посвідчують особу. Це створило ситуацію, коли одночасно в громадянина України діють а) паспорт в паперовому вигляді; б) ID картка-громадянина України; в) закордонний паспорт громадянина України та г) Біометричний Закордонний паспорт громадянина України.

Охарактеризовано міграційні процеси в Україні, яким властиво: а) активна імміграція до європейських країн в цілому, та особливо держав-сусідів; б) інтенсивна маятникова та сезонна міграція за кордон; в) внутрішня міграція (переміщення осіб) громадян у великі міста-адміністративні і економічні центри; г) зростаюча кількість перетинів державного кордону та загальна соціальна й інформативна мобільність; г) трудова міграція в економічно потужні країни та збільшення валютних надходжень на батьківщину; д) тенденція до набуття посвідчення на проживання (працевлаштування) або громадянства іншої держави; е) чисельні діаспори в іноземних державах.

6. Доведено, що мігранти в цілому позитивно впливають на державні процеси як всередині приймаючої країни, так і на держави-відправника, розбавляючи соціокультурне і громадське життя, туризм, релігію, освіту, спорт, науку та особливо впливаючи на економічні показники. Для іммігранта статус громадянина (паспорт) може становити єдину підставу для повернення на батьківщину, особливо у формажорних випадках.

7. Досліджено міграційну політику зарубіжних країн, яку можна поділити на: а) відкриту та б) обмежену. Загалом, держави підтримують політику зменшення випадків безгромадянства, втім подвійне громадянство визнають не всі. Зазначено, що переважна більшість демократичних, ліберальних і економічно потужних країн або визнають і передбачають в законодавстві подвійне громадянство, або прямо не забороняють мати його, фактично стимулюючи випадки множинного громадянства.

Особлива увага приділена міграційній політиці Європейського Союзу, завдяки якій законні мігранти можуть вільно переміщатися в межах Союзу строком до трьох місяців.

8. Окреслено євроінтеграційні та західно атлантичний прагнення України в контексті неминучих змін інституту громадянства під впливом сучасних міграційних процесів. Першим і основоположним кроком для трансформації було внесення змін до Конституції України від 07.02.2019 р., що закріпили положення про європейську ідентичність Українського народу і незворотність вищезазначеного курсу. Далі, було підписано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, отримано статус партнера НАТО із розширеними можливостями від 12 червня 2020 р. та директивою ЄС оновлено міграційну політику 17 травня 2021 р.

9. Обґрунтована позиція, відповідно до якої в Україні де-факто є множинне громадянство за принципом оптації. Питання набуло особливої актуальності з 2014 р. внаслідок військової агресії і анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією. Чинне законодавство не передбачає позбавлення і виходу із громадянства за таких умов. Окрім цього, Закон України «Про громадянство України» передбачає виключні підстави втрати громадянства України, зокрема, добровільне набуття громадянства іншої держави. Наразі Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачає захист прав і свобод людини і громадянина, культурної спадщини на такій території та п.4 ст. 5, згідно з яким громадянство Російської Федерації не визнається Україною, але одночасно і не є підставою для втрати громадянства України.

10. Визначено, що країни-члени ЄС делегують частину власних суверенних прав і функцій Європейському Союзу, який виступає над національною, політичною організацією для досягнення спільних цілей і інтересів. Хоча вплив і авторитет органів ЄС дуже вагомий, зазначено, що питання безпеки, оборони, міграційної політики і державного кордону належать до національної юрисдикції.

11. Проаналізовано громадянство Європейського Союзу, його спільні і відмінні риси від національного (є додатковим, доповнюючим та автоматичним) та законодавство країн ЄС та інших іноземних держав на предмет закріплення подвійного громадянства. Так, переважна більшість країн прямо закріплює

положення щодо набуття статусу біпатрида, наступна група не забороняє особі набувати іноземне громадянство і остання прямо забороняє. Також, окреслені проблемні питання громадянства у разі виходу із складу ЄС на прикладі Великої Британії.

Також проаналізовані рішення Європейського суду з прав людини та Європейського Суду справедливості стосовно випадків набуття особою подвійного (множинного) громадянства.

12. Зроблено висновок, що подвійне (множинне) громадянство не обтяжує особу, але передбачає деякі обмеження в одній з країн, наприклад, в сфері виборчих прав, доступом до державної таємниці, проходженням військової і державної служби тощо. Так, зазначимо основні: а) вимоги до в'їзду та виїзду (складна паспортна процедура, візові обмеження, заборона на виїзд); б) набуття подвійного громадянства у зв'язку з інвестицією; в) народження дитини за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (сурогатного материнства); г) обмежена допомога за кордоном; ґ) повідомлення та доступ до затриманих осіб з подвійним громадянством; д) реєстрація громадянина під різними іменами; е) подвійне оподаткування; є) вимога відмови від попереднього громадянства. В даному контексті описана теорія «домінуючого» і «ефективного» громадянства як альтернатива анти міграційному законодавству та питанню вірності одній державі.

ВИСНОВКИ

В дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає у розробленні комплексної науково-правової характеристики інституту громадянства у призмі історичної ретроспективи, сучасних міграційних процесів та євроатлантичної і європейської інтеграції України. В результаті було сформульовано такі висновки.

1. Інститут громадянства має глибоке історичне коріння, яке сягає Античного періоду (Стародавня Греція, Стародавній Рим, Візантія), торкається Середньовіччя, зміцнюється у Новий час і розвивається у Сучасний період. Перший період відзначився чіткою відмінністю громадян всередині країни (поліса) та іноземців, надаючи громадянству національний характер і виділяючи титульну націю. Обґрунтовано тези щодо наявності ознак «ізополітичності» (характерна для Європейського Союзу) та «симполітичності» (федеративні держави) для суспільства тих часів.

Серед особливостей періоду Середньовіччя можна виділити особисту залежність особи та її статусу підданого від держави (монарха). Громадянство мали в переважній більшості випадків заможні, привілейовані особи, землевласники та носії шляхетського походження, в той час як права і свободи інших порушувалися і обмежувалися в різні способи.

Новий час являє собою відродження ідей демократії, характеризується поваленням феодального ладу у багатьох державах завдяки буржуазним революціям та активним розвитком інституту громадянства. В цей час видатними філософами було засновано «школи» права, всередині яких виробилися основоположні ідеї для інституту громадянства.

Сучасний період – найбільш важливий для інституту громадянства. Вперше (після Другої світової війни) на міжнародному рівні і в конституціях країн (спеціальних законах) були закріплені нормативно-правові норми, що регулюють суспільні відносини в сфері громадянства і міграції.

2. Визначено, що всі теорії громадянства поділяються на емпіричні та нормативні, а моделі інституту громадянства на республіканську і ліберальну.

Також, що громадянство може розглядатись як: а) самостійний інститут права; б) інструмент запобігання дискримінації за гендерною ознакою; в) елемент конституційного-правового статусу особи; г) суб'єктивне, невід'ємне і природне право особи на громадянство; ґ) елемент конституційної ідентичності; д) механізм і невід'ємна умова участі в управлінні державними справами; е) державний інструмент для законного збору податків; є) інструмент для захисту громадянських прав і свобод; ж) елемент державного суверенітету.

3. Зазначається, що право на громадянство хоч і є природним, загальнодоступним і рівним для всіх індивідів, але перебування у громадянстві деяких країн обтяжує особу та не дозволяє скористатися конституційним правом на вільне переміщення і міграцію. Отже існує «лотерея народження» та унікальна міграційна політика кожної держави, внаслідок чого громадяни по всьому світу мають різні можливості реалізувати конституційні права і свободи, зокрема, право на вільне переміщення і міграцію.

4. Надано авторське поняття громадянства – це сформований під впливом об'єктивних (історичні, економічні, політичні, територіальні, міжнародні чинники) та суб'єктивних причин (вплив національної ідеї в цілому на суспільство та ментальні особливості окремої людини) стійкий, постійний, необмежений в часі і просторі, закріплений у відповідних національних та міжнародних нормативно-правових актах та визнаний суспільством правовий зв'язок між людиною і державою, який виявляється у їх взаємних правах і обов'язках.

3. Проаналізовано конституційно-правовий інститут громадянства та поняття «громадянство» і виділено їх основні ознаки.

4. Встановлено, що в сучасному конституційному праві зарубіжних країн широко застосовуються наступні форми набуття громадянства: а) натуралізація б) «*jus sanguinis*» (право крові); в) «*jus soli*» (право ґрунту); г) їх поєднання; ґ) «*jus matrimonii*» (громадянство за шлюбом); д) «*jus investment*» (громадянство за інвестиції); е) оптація; є) «*jus adoption*» (громадянство за усиновленням); ж) дарування громадянства; з) «*jus maternii*» (громадянство через навмисний виїзд за кордон з метою народити дитину); и) «*jus officii*» (громадянство за посадою); і) «*jus*

haereditatem» (громадянство у спадок); ї) трансферт громадянства; й) депортація та політичний притулок; к) принцип заборони на примусове повернення та екстрадиція; л) реінтеграція та репатріація; м) відмови від громадянства, зміни та денатуралізації. Через різноманітність способів набуття громадянства в сучасних міграційних процесах послідовно аргументується позиція позитивного ставлення до подвійного громадянства.

6. На основі аналізу чинного законодавства України в сфері громадянства та міграції розкрито зміст конституційних і законодавчих принципів громадянства України, зокрема: а) єдиного громадянства; б) неможливості позбавлення громадянства; в) запобігання виникненню випадків безгромадянства; г) виходу з громадянства; ґ) визнання права на зміну громадянства; д) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя; е) збереження громадянства України; є) рівності громадян України перед законом; ж) невидачі громадян України іноземній державі та недопустимості його вигнання; з) захисту і піклування про громадян України, що перебувають за межами України.

Аргументована позиція, відповідно до якої законодавець поєднав принципи «*jus soli*» та «*jus sanguinis*» в Україні і неоднозначно сформулював конституційний принцип «єдиного громадянства». Так, прямо не заборонено людині мати інше громадянство, тож на практиці в Україні існує множинне громадянство. В цьому контексті зазначено такі альтернативні моделі втрати громадянства, як: а) «дискреційна держава»; б) «індивідуальна»; в) «аскриптивна спільнота»; г) «об'єктивний зв'язок».

7. Досліджено поняття «міграція» та «міграційні процеси» на сучасному етапі, зважаючи на історичний досвід, глобалізацію і статистичні дані по всьому світу. Встановлено, що міграційні процеси складають систему і формуються внаслідок: а) геополітичних особливостей країни; б) політичної ситуації на міжнародній арені

та в конкретному регіоні; в) етнічної міграції та діаспори в країні призначення; г) форс-мажорних ситуацій (пандемії, стихійні лиха); г) зростання загального рівня освіти, доступу до інформації, підвищення кваліфікації мігрантів. Також вони прямо впливають на велику кількість процесів всередині держави. Особлива увага приділена позитивному впливу мігрантів на державу, завдяки підвищенню демографічних показників, міжнародних валютних переказів, збільшенню конкурентності і заміщенню робочих місць на ринку праці, доступу до освітніх і наукових програм, активізації приватно-підприємницького сектору, спорту та діалогу громадянського суспільства і діаспори.

Акцентовано на тому, що міграційні процеси характеризуються постійно діючими міграційними потоками (коридорами), стабільними напрямками імміграції населення та стійкими країнами-походження мігрантів, які розділяють всіх осіб на: а) шукачів притулку; б) іноземців-мігрантів; в) біженців.

Крім того, суб'єктів міграційних процесів класифіковано на такі групи: а) довгострокові і тимчасові мігранти; б) високо- і низькокваліфіковані; в) легальні та нелегальні; г) вимушені мігранти і незареєстровані; г) мігранти для реєстрації шлюбу та возз'єднання з сім'єю; д) інтегровані мігранти і особи, що повернулися.

Зауважено, що за внутрішнім переконанням людини міграційні процеси розділяються на: а) добровільну міграцію; б) примусову; в) незаконну.

Залежно від території виділяють: а) зовнішню міграцію (міждержавна, міжконтинентальна); б) внутрішню міграцію (урбанізація чи рурбанізація) та в залежності від напрямку (результату) міграція поділяється на: а) еміграцію і б) імміграцію.

За часовою характеристикою: а) довгострокова; б) маятникова; в) короткострокова; г) безповоротна; г) тимчасова (сезонна).

Сформовано основні типи міграцій, зокрема: а) трудова; б) ланцюгова; в) зворотна та г) міграція притулку.

Проаналізовано наступні теорії міграції, як: а) мікрорівнева, що включає в себе теорію причин міграції «тяжіння і виштовхування»; неокласичну; символічну; та теорію соціальних конфліктів; б) макрорівнева, яка увібрала в себе теорію

подвійного ринку праці; світової системи; систем міграції та відносної депривації; в) мезорівнева, що містить в собі теорію кумулятивної причинності; «мережі»; інституційну теорію соціального капіталу мігрантів; та теорію нової економічно-трудова міграції.

8. Проаналізовано основні міжнародні нормативно-правові акти у сфері міграції, а також міграційної політики зарубіжних країн. Так, виділяють: а) обмежену; б) відкрити. Остання властива ліберально-демократичним, розвинутим країнам. Підхід країни до інтеграції подвійного громадянства є індивідуальним, але працює як двосторонній процес з іммігрантами. Міграційна політика суттєво впливає на міграційний потік, але не менш на нього діють об'єктивні фактори в суспільстві (населення, громадяни країни, діаспори, пандемія тощо). Обмежена державна міграційна політика розглядає іммігрантів з подвійним громадянством як загальну загрозу, що призводить до низького рівня законної натуралізації та провокує останніх шукати (користуватись) прогалинами чи колізіями в законодавстві країни-перебування. Політика щодо подвійного громадянства є основним слабким місцем у ряді країн: Австрії, Болгарії, Німеччині, Литві, Нідерландах, країнах Балтії, Східної Європи та Індії [362, с. 102].

Надто дискреційний чи коштовний шлях до громадянства не заохочує мігрантів до подачі заяв в офіційні міграційні органи. Тож такі країни не встигають за міжнародними тенденціями реформ у галузі подвійного громадянства та права на отримання громадянства для кожної людини в контексті неминучих змін, що обумовлені глобальними, сучасними міграційними процесами.

9. Подвійне громадянство означає, що людина є громадянином (підданим) двох країн та має юридичні права та обов'язки в обох державах. Наявність подвійного громадянства має переваги, такі як: а) легкість пересування та проживання; б) спрощене оподаткування і ведення господарської діяльності; в) доступ до урядових програм; г) зміцнення зв'язків між мігрантами та країнами їхнього походження через підвищення кількості переказів коштів у громади їхнього походження, інвестиції діаспори; г) натуралізацію та політичну поведінку; д) право на медичне обслуговування в країнах, де діє громадянська система

охорони здоров'я; е) право користуватися соціальними, громадськими і юридичними послугами.

Проаналізовано конституційні і законодавчі положення зарубіжних країн щодо закріплення подвійного громадянства. Так, можна стверджувати, що наразі існує тенденція позитивного ставлення до подвійного громадянства. Констатовано, що наразі спостерігається тенденція до позитивного ставлення до подвійного громадянства. На сьогодні велика кількість країн прямо передбачає в національному законодавстві набуття особою (визнання) подвійного громадянства, а окремі держави не забороняють індивіду набувати іноземне громадянство, стимулюючи тим самим збільшення випадків множинного громадянства.

10. Розглянуто міграційну політику ЄС, а також держав-членів. Так, Європейський Союз є унікальним наднаціональним, політичним об'єднанням 27 країн, що мають індивідуальну державну політику, але об'єдналися для досягнення спільних цілей і захисту інтересів регіону. Ефективне управління досягається делегуванням кожною із держав-учасниць ЄС частини суверенітету та виключних функцій держави (політика, правосуддя, безпека, військова сила, економіка та громадянство). Крім суспільних відносин, що виникають із приводу громадянства, важливою ознакою суверенітету держави є здійснення незалежної, власної міграційної політики. Незважаючи на те, що міграційна політика визначається всередині країни, вона також служить міжнародним регулятором, оскільки пов'язана з перетинанням декількох державних кордонів.

Зазначено, що при інтеграції в ЄС громадяни країн-учасниць автоматично набувають громадянство Європейського Союзу, що є додатковим (доповнюючим) по відношенню до національного, тим не менш являє собою різновид множинного громадянства. У зв'язку з цим, аналіз законодавства членів ЄС на предмет закріплення подвійного громадянства вказує на позитивне ставлення та тенденцію щодо його впровадження. Наприклад, 16 країн прямо передбачають біпатризм, інші 6 держав прямо не забороняють особі набувати іноземного громадянства, і тільки 5 країн наразі прямо забороняють особі мати подвійне

громадянство. Також проаналізовані наслідки виходу для громадян із ЄС на прикладі Великої Британії.

11. Проаналізовано міграційну і державну політику України. Значна увага приділена масштабам міграції, зміні східних орієнтирів на західні та активною трудовою міграцією в сучасних умовах глобалізації. Україна одночасно виступає: імпортером робочої сили за кордон, країною-транзитером і державою-відправником мігрантів.

За останні роки в Україні відбулися трансформації в правовій культурі, моральних та життєвих цінностях, законодавстві і політиці, які прямо вплинули на подальший євроатлантичний і європейський курс держави та всього суспільства. Як і у випадку з іншими країнами, доведено, що мігранти позитивно впливають на державні і суспільні процеси в Україні, зокрема, в сферах: – економіка, – освіта і наука, – спорт, – соціо-культурне і громадське життя, туризм, релігія, господарська діяльність і інвестиції та демографічні показники.

Увага приділена напруженій політичній ситуації із Російською Федерацією, внаслідок агресії з боку якої Україна втратила частину суверенної території та контроль над нею. Результатом таких дій стало фактичне існування множинного громадянства в Автономній Республіці Крим внаслідок примусового приєднання території (оптації) до іноземної держави та отримання громадянства.

Основна проблема чинного законодавства України в сфері громадянства та міграції полягає у надто великій кількості, різноманітності та неефективності нормативно-правових актів, що регулюють такі суспільні відносини. Так, пропонується: а) закріпити на конституційному рівні поняття свободи і гарантії свободи переміщення; б) прямо визначити строк і порядок перебування на території України іноземця чи особи без громадянства на законних підставах; в) передбачити заборону набуття громадянства України особам, що дестабілізують політичну ситуацію, або вчинили злочини проти основ національної безпеки України, людства, або вчинили дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, на захоплення державної влади, чи здійснили посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. Наприклад, громадянам

Російської Федерації внаслідок військової агресії, тимчасової анексії Автономної Республіки Крим та інших територій України. Фактично, множинне громадянство вже є в Україні, отже завданням законодавця є забезпечення рівності і справедливості щодо осіб, які не по своїй волі зазнали негативного впливу (оптації) внаслідок воєнних дій на території суверенної України та набули громадянство іншої країни, а також передбачити можливість набуття громадянства України іноземцями й відповідно отримання статусу подвійного громадянства України та іншої держави; г) врегулювати колізію між Законом України «Про закордонних українців» і Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» щодо правового статусу особи; г) прийняти нову «Стратегію державної міграційної політики України»; д) передбачити процедуру відмови від громадянства України; е) в умовах європейської інтеграції гармонізувати і привести нормативну базу України у відповідність до міжнародно-правових стандартів; є) виключити зі ст. 1 Закону України «Про громадянство України» словосполучення «патронатні вихователі»; ж) створити нові робочі місця із гідною оплатою праці та можливістю професійного розвитку (особливо в популярних галузях та вакансіях для мігрантів в Європі), поступово вирішити питання щодо підвищення мінімальної заробітної плати та пенсії; з) обмежити «тіньову» економіку та імплементувати в законодавство сучасні запити суспільства (наприклад визнання і регулювання криптовалюти в Україні); и) проводити лояльну міграційну і державну політику в сфері міграції, реорганізувати митні органи для ефективного регулювання і контролю міграційних потоків; і) передбачити в законодавстві можливість набути подвійне громадянство; ї) прийняти нормативно-правовий акт «про еміграцію»; к) передбачити в Законі України «Про імміграцію» терміни «міграція», «міграційні процеси», «транзитна держава»; й) зменшити податкове навантаження і спростити іноземні валютні перекази в Україну; л) запровадити процедури репатріації та заохочення українців та іноземців мігрувати в Україну; м) залишити в обігу один документ для виїзду за кордон – Біометричний закордонний паспорт громадянина України.

Автор відстоює позицію щодо прийняття єдиного, сучасного законодавчого акту, який узгодить та деталізує числені положення щодо громадянства, наприклад, «Кодекс про громадянство України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Собрание сочинений в 4-х томах. Том 4. Москва: Мысль, 1983. 830 с.
2. Барабаш Ю. Г. Демократичні засади конституційного ладу України. *Щорічник українського права*. Харків, 2012. №4. С.146-163.
3. Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 35.
4. Бедрій Р. Б. Конституційно-правові основи громадянства України: монографія Львів: Львівський держ. університет внутріш. справ, 2006. 164 с.
5. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти: монографія. Харків: Юрайт, 2014. 208 с.
6. Берченко Г. В. Преамбула конституції: юридична природа та практика внесення змін. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 5 (34). С. 44–48.
7. Боков Ю. А. К вопросу об использовании понятий «гражданин» и «подданный» в правовых и научных источниках. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 5. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=7280> (дата звернення: 11.05.2022).
8. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 томах. Том 2: Філософія права / С. І. Максимов (голова) та ін. Харків: Право, 2017. 1128 с.
9. Виборчий кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 19.12.2019 р. № 396-ІХ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада. України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 11.05.2022).
10. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 № 3-в/2001. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада. України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> (дата звернення: 11.05.2022).

11. Вулф М. Кризис в отношениях капитализма и демократии. Public opinion. 2016. URL: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/09/02/655364-krizis-kapitalizma-demokratii> (дата звернення: 11.05.2022).
12. Грищук О. В. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 16–23.
13. Гьокхан Д. Національна ідентичність у контексті глобальних міграційних процесів: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 /Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2018. 233 с.
14. Гринберг А. И. Вводная статья к Основному Закону Ватикана 1929 года. Конституции государств Европы : в 3 т. / [под ред. Л. А. Окунькова]. – М. : Норма, 2001, 824 с. – С. 450.
15. Дахова І. І. Принцип єдиного громадянство в законодавстві та практике України та зарубіжних країн. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр.* Харків, 2013. Вип. 26. С. 95-110.
16. Дахова І. І. Принцип запобігання виникненню випадків безгромадянства в міжнародних актах і законодавстві України. *Форум права*. 2015. №4. С. 79-83.
17. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Логос, 2007. С. 316.
18. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1098. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2022).
19. Демографічна ситуація у січні-лютому 2021 року. *Державна служба статистики України*: база даних URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/04/44.pdf>. (дата звернення: 15.02.2021)
20. Директива Совета Европейского Союза 2004/83/ЕС от 29 апреля 2004 года о минимальных стандартах квалификации и статуса граждан третьих стран или лиц без гражданства как беженцев или лиц, нуждающихся в силу иных причин

в международной защите, и содержании предоставляемой защиты. *Официальный бюллетень Европейского союза*. база данных URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/51f23d774.html>.

21. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Наклад Українського Університету в Празі: Прага, 1923. 400 с.

22. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики). Москва: Юрид. Лит., 1971. 197 с.

23. Договір (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Словацької Республіки про пункти пропуску через спільний державний кордон від 25.08.2005, 14.03.2005 № 72/23-430-2887, 1448/2005. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_043#Text (дата звернення: 11.05.2022).

24. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 11.05.2022).

25. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) від 07.02.1997 р. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 11.05.2022).

26. Европарламент одобрил новые правила выдачи "голубых карт" ЕС. *D W Made for minds*. 1509. URL: <https://www.dw.com/ru/evroparlament-podderzhal-novye-pravila-goluboj-karty-es/a-59191127>. (дата звернення: 11.05.2022).

27. Європейська конвенція про громадянство від 06.11.1997 № ETS N 166. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (дата звернення: 11.05.2022).

28. Завьялов А. В. Социальная адаптация украинских иммигрантов : монографія . Иркутск : Изд-во ИГУ, 2017. 179 с.

29. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 11.05.2022).

30. Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акав. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.

31. Загальна теорія права: підручник /О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568с.

32. Зайцев Р. Вони присягнули на вірність Угорщини, перебуваючи на держслужбі і в органах місцевої влади України URL: <https://myrotvorets.news/ony-prysiahnuly-na-vernost-venhryu-na/> (дата звернення: 11.05.2022).

33. Закон о гражданстве Латвии от 22.07.1994 г. *Министерство иностранных дел Латвийской республики*. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6597/file/Latvia_Citizenship_law_2013_ru.pdf (дата звернення: 11.05.2022).

34. Индекс паспортов Henley & Partners. *Henley & Partners*. 2021. URL: <https://ru.henleyglobal.com/passport-index//> (дата звернення: 11.12.2021).

35. Інформаційно-аналітичні матеріали Державної міграційної служби України щодо заходів співробітництва з Європейським Союзом у сфері юстиції, свободи і безпеки. *Державна Міграційна служба України. Європейська інтеграція*. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/mizhnarodne-spivrobitnicztvo/evrointegracziya.html> (дата звернення: 11.12.2021).

36. Ісмаїлова Л. Б. Етико-психологічний аспект законодавчого забезпечення рівності сторін у кримінальному судочинстві. *Адвокат*. 2006. №12. С. 11-17.

37. Казакова А. Ю., Королев В. Б. Семиотическая насыщенность пространства: жилищная депривация как фактор утраты объектов культурного наследия. *Теории и проблемы политических исследований*. 2017. Т. 7. № 4 А. С.173-185. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-politology-2017-4/16-kazakova-korolev.pdf> (дата звернення: 11.05.2022).

38. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.

39. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). *Конституційний Суд України*: офіц. веб-сайт. 2021. URL: <https://ccu.gov.ua/zagolovok/11-preambula> (дата звернення: 05.05.2022).

40. Науково-практичний коментар Закону України «Про громадянство України» / В. Д. Андрієнко, С. П. Бритченко, В. П. Суботенко та ін.. Київ: «МП Леся», 2002. 251с.

41. Кінаш Н. Б. Принципи громадянства: умова стабільного існування держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 4. С. 17-23.

42. Кінаш Н. Б. Міжнародно-правові акти про принципи громадянства та їх дія на тимчасово окупованій території України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 393-404.

43. Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону 1941 – 1951 рр. Львів: Видавництво «Каменярь», 1998. 222.

44. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

45. Коментар МЗС України з питань громадянства опубліковано 05 березня 2014 року. *Урядовий портал*. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247077531> (дата звернення: 11.04.2022).

46. Конституционное (государственное право) зарубежных стран: В 4 т. Тома 1–2. Часть общая: учебник /Отв. ред. проф. Б.А. Страшун. 3-е изд., обновл. и дораб. Москва: Издательство БЕК, 2000. 784 с.

47. Конвенція Міжнародної комісії з цивільного стану щодо обміну інформацією з питань отримання громадянства від 10.09.1964 р. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_887#Text (дата звернення: 09.05.2022).

48. Конвенція про громадянство заміжньої жінки ООН від 29.01.1957 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_158#Text (дата звернення: 11.05.2022).

49. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення ООН від 29.05.1993 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення: 11.05.2022).

50. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1959 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 09.05.2022).

51. Конвенція про статус апатридів ООН від 28.09.1954 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232 (дата звернення: 08.05.2022).

52. Конвенція про статус біженців ООН від 28.07.1951 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 07.05.2022).

53. Конвенція про скорочення безгромадянства ООН 30.08.1961 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_240#Text (дата звернення: 06.05.2022).

54. Конституции государств Европы: в 3 т. Т.1 Австрия — Ирландия / под ред. Л. А. Окунькова. Москва : НОРМА, 2001. 824 с.

55. Конституційне право України: підручник / за ред. В.Ф. Погорілка. Київ : Наук. думка, 1999. 733 с.

56. Конституційне право України: підручник/ за ред. В. Ф. Погорілка. 2-е вид., доопрац. Київ: Наукова думка, 2000. 732 с.

57. Конституційне право України: підручник / за ред.: Ю. М. Тодика, В. С. Журавський. Київ: Вид. Дім "Ін Юре", 2002. 544 с.

58. Конституційне право України: підручник. Для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків: Право, 2008. 416 с.

59. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 4-е вид., перероб. і доопр. Київ: Видавництво Ліра-К, 2012. 576 с.
60. Конституційне право України: підручник / Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін. ; за заг. ред Т. М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с.
61. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141
62. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.
63. Конституция (основной закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1918.htm> (дата звернення 03.05.2020).
64. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. 2-е вид., доповн.. Київ: Атіка, 2002. 480 с.
65. Крисаченко В. Сучасні міграційні процеси, стан, виміри, тенденції розвитку в Україні . *Політологічний вісник* : зб. наук. пр.. Київ, 2002. № 12. С. 92–113.
66. Лотюк О. Принципи громадянства України відповідно до Конституції України. *Право України*. 1998. № 7. С. 9–11. было195
67. Майданик И. П. Интеллектуальная миграция в Украине в контексте международного научного сотрудничества. *Население и общество*. Институт демографии Государственного университета - Высшей школы экономики. № 405 - 406. 2010. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0405/analit06.php> (дата звернення 03.03.2021).
68. Майданник О. О. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Алерта, 2011. 380 с.
69. Макаров М. В. Аналіз мікрорівневих теорій в системі сучасних міграційних процесів. *Матеріали круглого столу «Історія державотворчих*

процесів в Україні і зарубіжних країнах (до 30-ї річниці незалежності України та 25-річчя Конституції України)». 2021. С. 103–104

70. Макаров М. В. Варіативні підходи до юридичної природи громадянства. *Парадигми конституційного права: історія та сучасність. XII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомлень міжнар. наук. конф. (1-2 листоп. 2019 р.). Харків : Права людини, 2019. С. 71-73

71. Макаров М. В. До питання про конституційний статус Донецької та Луганської областей. *Конституція як основа розвитку правової системи : VIII Тодиків. читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (2-3 жовт. 2015 р.). Харків : Права людини, 2015. С. 136-137.

72. Макаров М. В. Доктринальні аспекти міграційної політики європейського союзу. *Сучасні конституційні доктрини: проблеми формування та застосування в юрисдикційній практиці*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (11 червня 2021 року). За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. (XIV). 2021. С. 49–50. С. 184. с. 49-50.

73. Макаров М. В. Значення принципів інституту громадянства України в контексті міграційних процесів. *Закарпатські правові читання*. матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції (11-31 квітня 2019 р.). Ужгород: РІК-У, 2019. С.71-79

74. Макаров М. В. Основоположні принципи інституту громадянства: *jus soli* та *jus sanguinis*. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». Випуск 29. 2020. С. 120–125.

75. Макаров М. В. Поняття та основні види міграційних процесів. *Юридична осінь 2020 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 23 листоп. 2020 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 12-14.

76. Макаров М. В. Сучасна конституційна назва парламенту України через історичну призму конституціоналізму. *Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. XI Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і

повідомлень міжнар. наук. конф. (26-27 жовт. 2018 р.). Харків : Права людини, 2018. С. 53-55.

77. Макаров М. В. Сучасні конкуруючі концепції громадянства. *Юридична осінь 2019 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2019. С. 52-56.

78. Макаров М. В. Трансформація інституту громадянства в правовій культурі України під впливом міграційних процесів. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. (19 черв. 2020 р.). Харків : Права людини, 2020. С. 196-197

79. Макаров М. В. Щодо проблем еміграції населення в Україні. *Юридична осінь 2018 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих учених (14 листоп. 2018 р.). Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2018. С. 63-67.

80. Макаров М. В. «Modern trends in the development of the principles of the institution of citizenship». Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого / Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2019. – 182 с.

81. Маунц Т. Государственное право Германии (ФРГ и ГДР). Москва : Изд-во иностр. лит., 1959. 596 с.

82. Мелашенко В.Ф. Принципи громадянства України. *Право України*. 1992. № 7. С. 12-14.

83. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.

84. Міграція в Україні. Цифри і факти. 2019. *МОМ ООН міграція*. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf. (дата звернення: 11.03.2021).

85. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей ООН від 18.12.1990 р. *Законодавство України: база даних* / Верхов.

Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203#Text (дата звернення: 11.03.2021).

86. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації ООН від 21.12.1965 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 11.02.2021).

87. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16.12.1966 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.03.2021).

88. Мірінович У. А. Сутність та зміст принципу рівності перед законом та судом. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. №. 9. С. 78-79.

89. Моніторинг міграційної ситуації та змін у сфері управління міграцією та кордонами. *Підтримка управління міграцією та притулком в Україні*. Березень 2019 р. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/migprocess/zvit_vypusk_2019_03.pdf. (дата звернення: 15.03.2021)

90. Ольшевська І. П. Регіональний вимір формування трудового потенціалу України. *Стратегія економічного розвитку України*. 2009. Вип. 24-25. С. 145-147.

91. Питання організації виконання Закону України "Про громадянство України": Указ Президента України від 27.03.2001 № 215/2001. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215/2001#Text> (дата звернення: 01.03.2021).

92. Питання спрощення набуття громадянства України іноземцями та особами без громадянства, які брали (беруть) участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони України, та громадянами Російської Федерації, які зазнали переслідувань через політичні переконання: Указ Президента України від 13.08.2019 № 594/2019. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594/2019#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

93. Північноатлантичний договір НАТО від 04.04.1949 р. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text (дата звернення: 15.03.2021) 355 с.

94. Подима Я. В. Конституційно-правові принципи громадянства України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 245 с.

95. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. (заст. голови) та ін.. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808с.

96. Полянский В. В. Принципы советского гражданства. *Советское государство и право*. 1980. № 5. С. 123–129.

97. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / За ред. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюк. Харків: Право, 2007. 248 с.

98. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 25.03.2021)

99. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 14.07.2016 № 1474-VIII. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1474-19#Text> (дата звернення: 17.03.2021).

100. Про внесення змін до Закону України "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус": Закон України від 30.03.2021 № 1368-ІХ. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-20#Text> (дата звернення: 21.03.2021).

101. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07.02.2019 № 2680-

VIII. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (дата звернення: 19.03.2021).

102. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збору даних та інформації, необхідних для декларування окремих об'єктів оподаткування: Закон України від 17.12.2020 № 1117-IX. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1117-20#Text> (дата звернення: 18.02.2022).

103. Про встановлення квоти імміграції на 2021 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 № 148-р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.03.2021).

104. Про громадянство України: Закон України від 18 січ. 2001 р. № 2235-III *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 19.01.2022).

105. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. редакція від 10.11.2021 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 15.01.2022).

106. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

107. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

108. Про затвердження Правил оформлення і видачі тимчасового посвідчення громадянина України: постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 № 1111. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1111-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2021).

109. Про затвердження форм заяви-анкети для оформлення тимчасового посвідчення громадянина України та журналу їх обліку: наказ МВС України, МЗС України від 25.12.2003 № 1598/260. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0105-04#Text> (дата звернення: 15.07.2021).

110. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 02.07.2021).

111. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 05.01.2022).

112. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 21.07.2021).

113. Про закордонних українців: Закон України від 04.03.2004 № 1582-IV. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

114. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 № 761-VIII. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

115. Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: постанова Верховної Ради

України; положення від 26.06.1992 № 2503-ХІІ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

116. Про внесення змін і доповнень до Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України "Про затвердження положень про [...] Постанова Верховної Ради України від 02.09.1993 № 3423-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3423-12#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

117. Про імміграцію: Закон України від 07.06.2001 № 2491-ІІІ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

118. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VІІ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 15.08.2021).

119. Про погодження матеріалів Положення про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: постанова Верховної Ради України. положення від 26.06.1992 № 2503-ХІІ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

120. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-ІІІ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

121. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-ХІІ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

122. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VІ. редакція від 18.07.2020, підстава — 693-ІХ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 02.08.2021).

123. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-ХІІ. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 03.08.2021).

124. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 04.08.2021).

125. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2021).

126. Про Заяву Верховної Ради України "Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні" Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 № 2188-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 20.08.2021).

127. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї. ратифікація від 17.07.1997. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text (дата звернення: 22.08.2021).

128. Рабінович С. П. Юснатуралізм у філософії права : монографія. Київ. : Ред. журн. «Право України» ; Харків : Право, 2013. 368 с. URL: https://pravoua.com.ua/en/store/cdownload/academy/academ_35/ (дата звернення: 06.08.2021).

129. Рекомендательный законодательный акт «О согласованных принципах регулирования гражданства», одобренный Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ 29 октября 1992 г. Информационный бюллетень. 1993. № 2. С. 20-21.

130. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998, редакція від 16.01.2002 р. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 08.08.2021).

131. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 11.08.2021).

132. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим „Про проведення загальнокримського референдуму“ (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) від 14.03.2014 р. № 2-рп/2014. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-14#Text> (дата звернення: 12.08.2021).

133. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим „Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя“ від 20.03.2014 № 3-рп/2014. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-14#Text> (дата звернення: 13.08.2021).

134. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у

сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22.12.2010 № 23-рп/2010. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text> (дата звернення: 13.10.2021).

135. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України "Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів" (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад) від 26.03.2002 № 6-рп/2002. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-02#Text> (дата звернення: 14.10.2021).

136. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 № 3-рп/2012. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

137. Рішення Конституційного Суду Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року "Про тлумачення статті 98 Конституції України" (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11.07.1997 № 3-зп. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-97#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

138. Рішення Конституційного Суду України Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої

статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 07.07.1998 № 11-рп/98. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-98#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

139. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої статті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої статті 14 Закону України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів“ від 29.05.2013 № 2-рп/2013. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-13#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

140. Савчін М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328с.

141. Селіванов В. М. Право у дзеркалі філософії. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. I. С. 67-71.

142. Селіванов В. М. Філософські засади позитивного права. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1-2. С. 51- 62

143. Скрипнюк О. Проблеми вдосконалення основ конституційного ладу в Україні: досвід і перспективи. *Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності*. 2012. № 6. С. 4-41

144. Слінько Т. М. Гарантування свободи вираження поглядів як цінності демократичного суспільства. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (21 квіт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 198–203.

145. Слінько Т. М. Конституційно-правове забезпечення права на свободу та особисту недоторканість в Україні. *Європейські перспективи*. № 6. 2015. С. 93-98.

146. Слінько Т. М. Право на громадянство як невід'ємне право кожної людини. Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. XI Тодиківські

читання : зб. тез наук. доп. і повідомлень Міжнар. наук. конф. (26-27 жовт. 2018 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Права людини, 2018. С. 73-75.

147. Солоненко О. М. Функціональний аспект принципів права у правозастосовній діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 2011. № 1. С. 10–15.

148. Софінська І. Д. Громадянство: зародження правової доктрини. *Український науково-теоретичний часопис Київського університету права*. 2018. №2. С. 57–62.

149. Софінська І. Д. Громадянство у зв'язку з інвестицією: конституційноправовий аналіз. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. Вип.: 63. С. 397–405.

150. Софінська І. Д. Філофсько-правові витоки громадянства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. серія «Юридичні науки». 2017. № 865. С. 136–141.

151. Справа "Антоненков та інші проти України" (Заява N 14183/02) Європейський суд з прав людини від 22.11.2005 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_424#Text (дата звернення: 17.10.2021).

152. Справа "Іванов проти України" (Заява N 15007/02) Європейський суд з прав людини від 07.12.2006 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_136#Text (дата звернення: 18.10.2021).

153. Старосольський В. Й. Держава і політичне право: в 2 ч. Ч. 1. Київ : Логос Україна, 2017. 592 с.

154. Суржинський М. І. Принципи громадянства: поняття, теоретичні проблеми систематизації та класифікації. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 443-447.

155. Тацій В., Бурчак Ф. Завдання правової науки в світлі реалізації Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. Х. : Право, 1997. № 4 (11). С. 3-11.

156. Тодика Ю. М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект: навч. посіб.. Харків: Факт, 2002. С. 45.
157. Тодика Ю. М. Основи конституційного ладу України: монографія. Харків: Факт, 2000. 176 с.
158. Толстокорова Аліса Валерьевна Женская трудовая миграция на Украине и ее последствия. *Народонаселение*. 2015. №3 (69). С.30-38. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskaya-trudovaya-migratsiya-na-ukraine-i-ee-posledstviya> (дата звернення: 16.10.2021). 370
159. Томпсон Э. А. Римляне и варвары. Падение Западной империи. Санкт-Петербург: Издательский Дом «Ювента», 2003. 288 с. 72
160. Угода між Україною і Киргизькою Республікою про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають у Киргизькій Республіці, та громадянами Киргизької Республіки, які постійно проживають в Україні, і запобігання випадкам безгромадянства та подвійного громадянства від 28.01.2003 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417_025#Text (дата звернення: 16.10.2021).
161. Угода між Україною і Республікою Білорусь про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Білорусь, і громадянами Республіки Білорусь, які постійно проживають в Україні від 12.03.1999 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_510#Text (дата звернення: 17.10.2021).
162. Угода між Україною і Республікою Казахстан про спрощений порядок набуття і припинення громадянства громадянами України, які постійно проживають у Республіці Казахстан, та громадянами Республіки Казахстан, які постійно проживають в Україні, і запобігання випадків безгромадянства та подвійного громадянства від 19.05.2000 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398_100#Text (дата звернення: 18.10.2021).
163. Угода між Україною і Республікою Таджикистан про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають в

Республіці Таджикистан, і громадянами Республіки Таджикистан, які постійно проживають в Україні від 06.07.2001 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/762_004#Text (дата звернення: 16.10.2021).

164. Угода між Україною та Грузією про спрощений порядок набуття та припинення громадянства громадянами Грузії, які постійно проживають в Україні, та громадянами України, які постійно проживають в Грузії, та попередження випадків безгромадянства та подвійного громадянства від 01.03.2007 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_081#Text (дата звернення: 19.10.2021).

165. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 11.03.1997 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_160#Text (дата звернення: 20.10.2021).

166. Угода між Урядом України і Урядом Румунії про спрощений порядок перетинання спільного державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних районах і повітах від 29.03.1996 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_051#Text (дата звернення: 16.10.2021).

167. Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про спрощений порядок перетинання державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних областях від 26.02.1993 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_009#Text (дата звернення: 20.10.2021).

168. Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Співдружності Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про спрощений порядок оформлення віз посадовим особам України та Великої Британії від 25.10.2001 № 21/19-1779 р. *Законодавство України: база даних /*

Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-01#Text (дата звернення: 21.10.2021).

169. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 22.10.2021).

170. Угода у формі обміну нотами між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про створення на українсько-польському державному кордоні міжнародного пункту пропуску для автомобільного сполучення Нижанковичі - Мальховичі від 22.03.2007 р. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_159#Text (дата звернення: 16.10.2021).

171. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004. Т.1 760 с.

172. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.

173. Український конституціоналізм у сучасному вимірі: матеріали круглого столу (24 червня 2019 р.) / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків: ФОП Бровін О. В., 2019. 172 с.

174. Фан И. Б. Античные модели гражданства. *Антиномии*. Научный ежегодник / РАН. Урал. отд-ние. Ин-т философии и права. Екатеринбург: УрО РАН, 2002. Вып. 3. С. 92-107. URL: <https://www.ifp.uran.ru/files/publ/eshegodnik/2002/6.pdf> (дата звернення: 23.10.2021).

175. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

176. Хайн де Гаас, Симона Веццолі, Матіас Чайка. Міжнародна міграція: тенденції, детермінанти та ефекти політики. Серія робочих документів IМIn немає. 142, січень 2018, 1–60с.

177. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 р. *Законодавство України: база даних* / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 25.10.2021).

178. Чанхай Лун, Коробеев А. И. Особенности миграционной политики современного Китая. *Журнал российского права*. 2010. №9 (165). С.77-82

179. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: Академ. курс: підручник. Київ: ІнЮре, 2015.315 с.

180. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ. : Реферат, 2002. 344 с.

181. Шкумбатьок К. Л. Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів, 2004. 19 с.

182. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. Т. 5: П-С. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія», 2003. 736 с.

183. Якименко Х. С. Європейський Союз: правова природа об'єднання: дис. ... канд.юрид. наук: 12.00.01 / НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. Харків, 2009. 229 с.

184. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз. Харків: Право, 2013. 760 с.

185. A Dictionary of Human Geography Oxford Quick Reference. Alisdair Rogers, Noel Castree, Rob Kitchin Oxford University Press, 2013. P.752

186. Acemoglu D. A.Theory of Equality Before the Law / D. Acemoglu, A. Wölitzky. WORKING PAPER 24681, 2018. URL: <https://www.nber.org/papers/w24681>. (дата звернення: 28.10.2021).

187. Acquisition of citizenship statistics / EUROSTAT Statistics Explained. – 2020. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Acquisition_of_citizenship_statistics (дата звернення: 05.01.2022).

188. Adida, C.L., & Girod, D.M. (2011). Do Migrants Improve Their Hometowns? Remittances and Access to Public Services in Mexico, 1995–2000. *Comparative Political Studies*, 44, 3–27p.

189. Aggression against Ukraine: resolution adopted by the General Assembly United Nations. 2022. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3959039?ln=en>. (дата звернення: 12.05.2022).

190. Akrivopoulou Ch.M. A bibliography of citizenship: theories and aspects of the modern citizen, 2011. P. 4. URL: https://www.eap.gr/images/stories/pdf/2011_deo10_dp_series_1_akrivopoulou.pdf. (дата звернення: 06.01.2022).

191. Al Pellegrino Cattolica: Vatican Gardens. 2008 Al Pellegrino Cattolico srl Via di Porta Angelica (S. Pietro) I– 00193 Roma, Italy. (81–83p).

192. Althusius J. An abridged translation of the Third Edition of *Politica Methodice Digesta, Atque Exemplaris Sacris Et Profanis Illustrata* / Translated, with an Introduction by Frederick S. Carney, Canada: S. J. Reginald Saunders and Co., Ltd., Toronto, 1964.

193. Fernando and Robert E., Jr. Lucas, “General Equilibrium Analysis of the Eaton-Kortum Model of International Trade,” *Journal of Monetary Economics*, September 2007, 54 (6), 1726–1768p.

194. Amuedo-Dorantes, C and C Bansak (2011), “The impact of amnesty on labor market outcomes: A panel study using the legalized population survey”, *Industrial Relations* 50(3): 443-471.

195. Amuedo-Dorantes, C, C Bansak and S Raphael (2007), “Gender differences in the labor market impact of IRCA’s amnesty provisions”, *American Economic Review* 97(2):412-416.

196. Anthea Roberts. *Patterns of Difference and Dominance // Is International Law International?* — Oxford University Press, 2017. — P.304

197. Arango, J. (2000). Explaining migration: a critical view. *International social science journal*, 52(165), pp. 283–296.

198. Armour, John (1 March 2017). "Brexit and financial services". *Oxford Review of Economic Policy*. 33 (suppl_1): p. 54 – p. 69
199. Arthur M. Eckstein (13 February 2007). *Mediterranean Anarchy, Interstate War, and the Rise of Rome*. University of California Press. pp. 253
200. Australian Government. Intercountry adoption. Partner countries, 2020 URL: <https://www.intercountryadoption.gov.au/countries-and-considerations/countries/>.
201. Ayelet S. *Citizenship as Inherited Property* / S. Ayelet, H. Ran Hirschl. Sage Publications, Inc. – C. 253–287. Vol. 35, No. 3 (Jun., 2007), pp. 253–287 (35 pages)
202. Ayelet S. *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality* / Shachar Ayelet. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2009. – 273 c.
203. Bauböck R, de Groot D, Ersbøll E (2015) Bloodlines and accessory: time to give up ius sanguinis? *GLOBALCIT*, 02/09/2018. (301p.)
204. Baubock R. (2011) "Boundaries and Birthright: Bosniak's and Shachar's Critiques of Liberal Citizenship," *Issues in Legal Scholarship: Vol. 9: Iss. 1 (Denaturalizing Citizenship: A Symposium on Linda Bosniak's The Citizen and the Alien and Ayelet Shachar's The Birthright Lottery)*, Article 3.
205. Bell, S., Alves, S., de Oliveira E. S., & Zuin A. (2010). Migration and Land Use Change in Europe: A Review. *Living Reviews in Landscape Research* № 4, 49 p.
206. Beys AFROYIM, Petitioner, v. Dean RUSK, Secretary of State. U.S. Supreme Court, 1967. URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/387/253>.
207. Biersteker, Thomas; Weber, Cynthia (1996). *State Sovereignty as Social Construct*. Cambridge Studies in International Relations. 46. Cambridge University Press.
208. Bloch, Marc, *Feudal Society, Volume 2: Social Classes and Political Organization*. Tr. L.A. Manyon. volume two. Chicago: University of Chicago Press, 1961. p.229
209. Borjas, George (2003). "The Labor Demand Curve is Downward Sloping: Reexamining the Impact of Immigration on the Labor Market". *The Quarterly Journal of Economics*. 118 (4): 1335–1374.

210. Bourdieu P. "The Forms of Capital." In: Richardson JG, editor. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press; 1986. pp. 241–58.
211. Briggs, V. M. (2009). "The State of U.S. Immigration Policy: The Quandary of Economic Methodology and the Relevance of Economic Research to Know". *Journal of Law, Economics and Policy*. 5 (1): 177–193.
212. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Lateran Treaty". *Encyclopedia Britannica*, 7 Oct. 2014, <https://www.britannica.com/event/Lateran-Treaty>. Accessed 14 February 2022.
213. British Nationality and New Zealand Citizenship Act 1948 (1948 No 15). *New Zealand Acts As Enacted, 1948*. URL: http://www.nzlii.org/nz/legis/hist_act/bnanzca19481948n15493/.
214. Brubaker, 1992. *Citizenship and nationality in France and Germany*. (EUA): Harvard Publishing House. (43p.)
215. Bryan S. Turner, Peter Hamilton, Taylor & Francis, 1994. *Citizenship: Critical Concepts*, volume 1. Routledge, New York p. 476
216. Cajka, P., Jaroszewicz, M., & Strielkowski, W. (2014). Migration incentives and flows between Belarus, Moldova, Ukraine and the European Union: A forecasting model. *Economics & Sociology*, 7(4), 11–25.
217. Card D. Immigration, wages, and compositional amenities / D. Card, C. Dustmann, I. Preston. – Cambridge: national bureau of economic research, 2009. – 58 c. – (nber working paper series)
218. Carens J.H. (2013), *Oxford Political Theory*. "The Ethics of Immigration", Oxford: Oxford University Press. November 2013, 384 Pages
219. Caroline Humfress, *Laws' Empire: "Roman Universalism and Legal Practice"*, in *New Frontiers. Law and Society in the Roman World*, ed. Paul J. de Plessis (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013), p.108.
220. Cartledge P. A. (2002), *Sparta and Laconia: Regional History from 1300 to 362 BC*. (2nd ed.), Oxford: Routledge p. 91

221. Cartwright M. Byzantine Empire / Mark Cartwright. World History Encyclopedia, 2018. URL: https://www.worldhistory.org/Byzantine_Empire/.
222. Cary Stacy Smith, Li-Ching Hung. The Patriot Act: "Issues and Controversies". Springfield, Ill.: C.C. Thomas Publisher, 2010 – 262p.
223. Case of *Mennesson v. France* and *Labassi v. France*: Surrogate motherhood across the border, 26 June 2014.
224. Charles Janson, *La Communauté Européenne du Charbon et de L'acier*, International Affairs, Volume 30, Issue 1, January 1954, 320pp. Page 93
225. Chassamboulli, Andri; Peri, Giovanni (1 October 2015). "The labor market effects of reducing the number of illegal immigrants". *Review of Economic Dynamics*. 18 (4): 792–821.
226. Ciccone, Antonio and Giovanni Peri, "Long-Run Substitutability Between More and Less Educated Workers: Evidence from U.S. States, 1950–1990," *The Review of Economics and Statistics*, November 2005, 87 (4), 652–663.
227. Citizenship Act. Estonian citizenship URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013074/consolide>.
228. Claus Haas, «What Is Citizenship? – an introduction to the concept and alternative models of citizenship». København, Active Citizenship and Non-formal Education. The Danish University of Education, 2001. p. 38
229. Coleman J. "Social Capital in the Creation of Human Capital" *American Journal of Sociology*. 1988;94(suppl.): S95–S120
230. Comit de reflexion sur le perambule de la Constitution. Rapport au President de la Republique. URL: <https://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/084000758.pdf>. (дата звернення: 15.12.2021)
231. Consolidated Version of Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union, 26.10.2012. pp. 56–58.
232. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. European Union Treaties, TEEC. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eut/teec/contents>. (дата звернення: 08.12.2021)

233. Constitution Day. Senate Historical Office URL: <https://www.senate.gov/artandhistory/history/common/generic/ConstitutionDay.htm>.

234. Constitution of foreign countries [Text]: studies. manual / comp. V.V. Maklakov. – 3rd ed., Pererab. and add. – M: BEK Publishing House, 2002. – 300 s

235. Constant, A., & Massey, D. S. (2002). Return migration by German guestworkers: Neoclassical versus new economic theories. *International migration*, 40(4), pp. 5–38

236. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection. EUR-Lex, 2022 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001L0055>. (дата звернення: 28.04.2022)

237. Country profiles. European Union. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles_en.

238. Court tells Poland, Latvia to aid migrants on Belarus border . DW Made for minds, 2021. URL: <https://www.dw.com/en/court-tells-poland-latvia-to-aid-migrants-on-belarus-border/a-58984846>.

239. Cusack R. Khalifa Haftar introduces a ‘Muslim ban’ in east Libya. Robert Cusack. MEHA, 2017. URL: <https://english.alaraby.co.uk/news/khalifa-haftar-introduces-muslim-ban-east-libya>.

240. Danzer, A. M. , & Dietz, B. (2014). Labour migration from Eastern Europe and the EU’s quest for talents. *Journal of Common Market Studies*, 52(2), p.183–199.

241. De Haas, H. (2010a). The internal dynamics of migration processes: a theoretical inquiry. *Journal of ethnic and migration studies*, 36(10), pp. 1587–1617.

242. De Haas, H. (2010b). Migration and development: a theoretical perspective №1. *International migration review*, 44(1), pp. 227–264

243. De la Garza, R.O. (2003), Beyond Smoke and Mirrors: Mexican Immigration in an Era of Economic Integration by Douglas S. Massey, Jorge Durand, and Nolan J. Malone. *Political Science Quarterly*, 118: p. 339–342.

244. Delgado A. Instant Citizens. Politics & policy. URL: <https://www.nationalreview.com/2014/05/instant-citizens-j-delgado/?target=author&tid=1121253>.

245. Derek Heater, Assaf Kfoury. *A Brief History of Citizenship*, 2004, New York University Press, 176 p.
246. Dietz, B. (2010). Migration from Ukraine: A challenge for the European Union? In Baganha M.I., Marques J. C., & Góis P. (Eds.), *Imigração Ucraniana em Portugal e no sul da Europa: a emergência de uma ou várias comunidades?* (pp. 187–210). Lisbon: Alto-Comissariado para a imigração e Diálogo Intercultural
247. Di Giovanni J. *A Global View of Cross–Border Migration* / J. di Giovanni, A. Levchenko, F. Ortega, 2014. 58p URL: <https://econ–papers.upf.edu/papers/1414.pdf>.
248. Dowty A. *losed Borders: The Contemporary Assault on Freedom of Movement* (Twentieth Century Fund Report). ale University Press (September 10, 1989) / Alan Dowty.– 270 c.
249. D. Shear M. *New Order Indefinitely Bars Almost All Travel From Seven Countries.* The New York Times, 2017. URL: <https://www.nytimes.com/2017/09/24/us/politics/new–order–bars–almost–all–travel–from–seven–countries.html>.
250. Dumont O. *Matching Educational Background and Employment: A Challenge for Immigrants In Host Countries* / O. Dumont, J. Monso. *international migration outlook: SOPEMI*, 2007. pp. 131–159
251. Dustmann, C., & Mestres, J. (2010). Remittances and temporary migration. *Journal of Development Economics*, 92 (1), pp. 62–70
252. *Dutch nationality.* Governmen of Netherlands, 2021. URL: <https://www.government.nl/topics/dutch–nationality/loss–of–dutch–nationality>.
253. Eichengreen, Barry (7 January 2019). "The international financial implications of Brexit". *International Economics and Economic Policy*. 16: 37–50
254. Elizabeth Colson, *Forced Migration and the Anthropological Response*, *Journal of Refugee Studies*, Volume 16, Issue 1, March 2003, Pages 1–18
255. Elizabeth Fussell. *The Cumulative Causation of International Migration in Latin America.* Washington State University, Volume: 630 issue: 1, page(s): 162–177. Article first published online: June 29, 2010; Issue published: July 1, 2010

256. Euro area and EU28 job vacancy rates at 2.3%. Eurostat: newsrelease, euroindicators №18. URL:<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9677735/3-18032019-BP-EN.pdf/e329011e-4f40-4ed8-a09f-bb8ab22db0f6> від 14.05.2021
257. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, STATISTICS 2019. ECHR, 2019. URL:https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_annual_2019_ENG.pdf.
258. Everett S. Lee (1966). "A Theory of Migration". *Demography*. 3 (1): 47–57
259. Fawcett, J. T., & Arnold, F. (1987). 19: Explaining Diversity: Asian and Pacific Immigration Systems. *Center for Migration Studies special issues*, 5(3), pp. 453–473
260. Fedyuk, O. & Kindler, M. (2016). Migration of Ukrainians to the European Union: Background and key issues In Fedyuk O., & Kindler M. (Eds.), *Ukrainian migration to the European Union. Lessons from migration studies* (pp. 1–14). Dordrecht: Springer.
261. Feliks Gross. *Citizenship and Ethnicity: The Growth and Development of a Democratic Multiethnic Institution*. Greenwood Publishing Group, 1999. p. 144
262. Ferrera M. Should EU citizenship be duty-free? In RSCAS «Should EU citizenship be duty-free?». European University Institute, 2017. – pp. 1–18.
263. FILIZ GARIP. Social Capital and Migration: How do Similar Resources Lead to Divergent Outcomes? *Demography*. 2008 Aug; 45(3): 591–61
264. Forte G. *Macroeconomic Determinants of International Migration to the UK* / G. Forte, J. Portes. University of Oxford, 2017. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2979949.
265. Frank T. M. (1999), *The Empowered Self: Law and Society in the Age of Individualism*, Oxford: Oxford University Press; Spiro (2010), op. cit.; D. Kochenov (2014), “EU Citizenship without Duties”, *European Law Journal*, 20:482
266. Geoffrey W. Bromiley (1979). *The International Standard Bible Encyclopedia*. Wm. B. Eerdmans Publishing. pp. 965–968.
267. Gerard-Rene de Groot, *Citizenship Law*, in the *Elgarian encyclopedia of comparative law* 476–492,479 (Jan Smiths ed., 2006).(189c.)

268. Gilbert J. *Nomadic Peoples and Human Rights* (Routledge Research in Human Rights Law) / Jérémie Gilbert, 2014 – 272 c.
269. Glendon, Mary Ann (2002). *A world made new: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*. Random House, 2001. 333p.
270. Goodwin M. *What Do Europeans Think About Muslim Immigration?* / M. Goodwin, T. Raines, D. Cutts, 2018. URL: <https://www.chathamhouse.org/2017/02/what-do-europeans-think-about-muslim-immigration>.
271. Gotev G. *Legal' pushbacks: Lithuania not alone in EU calling for changes* / G. Gotev, P. Macej Kaczyński. LRT, 2021. URL: <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1508164/legal-pushbacks-lithuania-not-alone-in-eu-calling-for-changes>.
272. Grant T. *MADE IN AMERICA: MEDICAL TOURISM AND BIRTH TOURISM LEADING TO A LARGER BASE OF TRANSIENT CITIZENSHIP* / Tyler Grant. *Virginia Journal of Social Policy & the Law* №22. pp. 160–177.
273. Hall, Peter M. "Symbolic Interaction." *Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Ritzer, George (ed). Blackwell Publishing, 2007. Blackwell Reference Online.
274. Hansen, M. H., *The Tradition of Ancient Greek Democracy and Its Importance for Modern Democracy*, Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, 2005, p.24
275. Haralambos M., Holborn M. (1995). *Sociology: Themes and Perspectives*. Hammersmith: HarperCollins Publishers; 4th edition (May 12, 1995), 928 pages. p. 37.
276. Hemant S. *What is the Preamble of the Constitution of India?* URL:<https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/preamble-of-the-constitution-1434782225-1> (дата звернення 17.05.2021).
277. Horning, A. & Jordenö, Sara & Savoie, Nicole. (2020). *Double-edged risk: unaccompanied minor refugees (UMRs) in Sweden and their search for safety*. *Journal of Refugee Studies*, Volume 33, Issue 2, June 2020, Pages 390-415.
278. *How to better promote the Convention and its Protocol on Water and Health : a guide for focal points : note / by the Chairperson of the Meeting of the Parties to the Convention and the Chairperson of the Meeting of the Parties to the Protocol on Water and Health.* [E/]ECE/MP.WAT/2009/13. URL:

https://unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2009/Wat/mp_wat/ECE_MP_WAT_2009_13_e.pdf (Last accessed: 15.02.2021).

279. How to get Vatican citizenship? 2017. URL: <http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2017/10/03/ru-1340442>.

280. Huddleston T. (2013), "The Naturalisation Procedure: Measuring the Ordinary Obstacles and Opportunities for Immigrants to Become Citizens", EUI Policy Paper RSCAS PP 2013/16, Florence.

281. Hosking, Jeffrey (2005). Age of European civilization: from antiquity to the Renaissance. Lecture 3: Ancient Greece. UK: a modern scholar through recorded books. from. 1, 2 (tracks)

282. Hodkinson, Stephen (1996). "Agoge". In Hornblower, Simon (ed.). Oxford Classical Dictionary. Oxford University Press.

283. Harley, T. Rutherford. The Public School of Sparta, Greece & Rome, Vol. 3, No. 9 (May 1934) pp. 129–139.

284. Hegel G.W.F. Philosophy of Right / Translated by S.W Dyde. Batoche Books & Kitchener, 2001. 281 p. (P. 191)

285. Heater D.B. Our World This Century. Oxford University Press; G.C.S.E. Ed edition, 1987.p.224.

286. Heater D.B. What is Citizenship? Polity; 1st edition, 1999.p.208.

287. Henry George Liddell. Robert Scott. A Greek-English Lexicon. revised and augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. with the assistance of. Roderick McKenzie. Oxford. Clarendon Press. 1940.

288. Heater D.B. Citizenship: The civic ideal in world history, politics and education 3rd ed. Edition. Manchester University Press, 2004.p.400.

289. Hacker V."Citoyenneté culturelle et politique européenne des médias : entre compétitivité et promotion des valeurs", NATIONS, CULTURES ET ENTREPRISES EN EUROPE, sous la direction de Gilles Rouet, Collection Local et Global, L'Harmattan, Paris, pp. 163-184

290. Hugo G. Migration, Development and Environment, november 2008, № 35 / Graeme Hugo. International Organization for Migration. – C. 68.

291. Huzdik, K. (2014). Szent István University Doctoral School of Management and Business Administration Gödöllő THESIS OF DOCTORAL (PhD) DISSERTATION Migration potential and affecting factors in Hungary in the first decade of the 21st century.

292. International Labour Standards on Migrant workers. International Labour organization, 2020. URL: <https://www.ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/migrant-workers/lang-en/index.htm>.

293. Isay E. Kommentar zum Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetz und zu den deutschen Staatsangehörigkeitsverträgen. Ernst Isay. Berlin : Metzner, 1929. URL: <https://www.econbiz.de/Record/kommentar-zum-reichs-und-staatsangeh%C3%B6rigkeitsgesetz-und-zu-den-deutschen-staatsangeh%C3%B6rigkeitsvertr%C3%A4gen-isay-ernst/10000407485>.

294. Isin, Engin F.; Bryan S. Turner, eds. (2002). Handbook of Citizenship Studies. London: Sage. 340p. pp. 89–104, 105.

295. Ivan Shearer and Brian Opeskin, "Nationality and statelessness" Fundamentals of International Migration Law (eds. Brian Opeskin, Richard Perruchud and Gillinne Redpat Cross: Publisher of the University of Cambridge, 2012), p. 99

296. Jennissen R. (2004) Macro-economic determinants of international migration in Europe. Groeneveld, S.M. In: Mens en Maatschappij, Vol. 80, No. 4, 2005. 206p.

297. Jennissen, R. 2007. "Causality Chains in the International Migration Systems Approach." Population Research and Policy Review 26(4): 411–36

298. John E. Findling; Kimberly D. Pelle (2004). Encyclopedia of the Modern Olympic Movement. Greenwood Publishing Group. p. 640

299. John F. Hart, "A Less Proportion of Idle Proprietors: Madison, Property Rights, and the Abolition of Fee Tail," Washington & Lee Law Review 58 (2001) 167–194.

300. Joppke, Christian, Immigration and Nationality; United States, Germany and Great Britain, Oxford, Oxford University Press, 1999, p.101

301. Judgment of the European Court of Justice in case C–148/02 «Carlos Garcia Avello v Belgian State» (2003) (URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C–148/02>) (17.12.2018)

302. Judgment of the European Court of Justice in case C–353/06 «Stefan Grunkin and Dorothee Regina Paul» (2008) (URL:<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C–353/06>).

303. Judgment of the Court "Flaminio Costa v E.N.E.L." 15 of July 1964 . Document 61964CJ0006. – 15. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

304. Judgment of the European Court of Justice in case C–438/14 «Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff v Standesamt der Stadt Karlsruhe and Zentraler Juristischer Dienst der Stadt Karlsruhe» (2016) (URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C–438/14>).

305. Judgment of the European Commission of Human Rights in case of «Lavisse v. France» (1991) (URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{ "itemid":\["001–24590"\] }](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{))

306. Judgment of the Fifth Section of the European Court of Human Rights in case of «Mennesson v. France» (2014) (URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{ "itemid":\["001–145179"\] }](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{))

307. Judgment of the Fifth Section of the European Court of Human Rights in case of «Labassee v. France» (2014) (URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{ "itemid":\["001–145180"\] }](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{))

308. Judgment of the Fifth Chamber of the European Court of Human Rights in case of «Henry Kismoun c. France» (2014) (URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{ "itemid":\["001–138601"\] }](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{))

309. Judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights in Case of «S. H. and Others v. Austria» (2011) (URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{ "docname":\["S.H."\], "documentcollectionid2":\["CAELA W"\], "itemid":\["001–107325"\] }](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{))

310. Jed W. Atkins 2018. Roman Political Thought. Key Themes in Ancient History. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2018. p. 239

311. Koppenberg, S. (2012). Where Do Forced Migrants Stand in the Migration and Development Debate. *Oxford Monitor of Forced Migration*, 2(1), pp. 77–90
312. Kostakopulu, Dora (2008). *The Future of Citizenship Management*. Cambridge University Publishing House. Pp. 26–27.
313. Kubal, Agnieszka, *Facts and Fabrications: Experiences of Law and Legality Among Return Migrants in Ukraine* (September 28, 2012). University of Oxford, IMI Working Paper No. 59, 24 p.
314. Lammy, Glenn J .; Chang, James (December 17, 2004) "The Michigan High Court ruling offers positive guidance on challenges to law enforcement reform." *Legal basis*. Washington Law Foundation. (19p.–46p.).
315. Langbeinit, John X .; Lerner, Renee Lettow; Smith, Bruce P. (2009). *The history of common law: the development of Anglo–American legal institutions*. New York: Aspen Publishing House. (71–72)
316. LEWIS A. *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*. *The Manchester school* Volume 22, Issue 2. – 1954. Pp. 139–191.
317. *Libertarians say: Let the immigrant children in*. *Libertarian: the party of principle*. URL: <https://www.lp.org/news-press-releases-libertarians-say-let-the-immigrant-children-in>. (дата звернення: 13.01.2022)
318. *Liechtenstein v. Guatemala (Nottebohm)*, I.C.J. 1955, I.C.J., 4 (1955). URL: <http://www.uniset.ca/naty/maternity/nottebohm.htm> (дата звернення 24.03.2022).
319. *Liechtenstein v Guatemala "Nottebohm case"*. International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/18>. (дата звернення 25.03.2022)
320. *Locke, the Law of Nature [1664]*, edited by disklin clay, translated by robert horwitz and jenny strauss clay, Cornell University Press, Ithaca, 2008. Pages: 262
321. Lung-chu Chen, *Introduction to Contemporary International Law: A Politically Oriented Perspective* (Oxford University Press, 2015), p. 223
322. Macklin A. (2014), “Citizenship Revocation: The Privilege to Have Rights and the Production of the Alien”, *Queen’s Law Journal*, 40:1

323. Makarov M. Dual citizenship in the context of Ukraine's European integration aspirations / M. Makarov, T. Slinko. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2022. pp. 144–151.
324. Managing migration after Brexit / J.Owen, M. Thimont Jack, A. Lacobov, E. Christensen. Institute for Government, 2019. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/publications/managing-migration-after-brexit>.
325. Massey, D. S. (1990). Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population index*, 56 (1), pp. 3–26.
326. Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and development review*, 19 (3), pp. 431–466.
327. Massey D. S., Goldring L., & Durand J. (1994). Continuities in transnational migration: An analysis of nineteen Mexican communities. *American journal of Sociology*, 99 (6) pp. 1492–1533.
328. Massey, D. S., Durand, J., & Malone, N. J. (2005). Principles of operation: Theories of international migration. *The new immigration. An interdisciplinary reader*, pp. 21–33.
329. Maier, Pauline (2010). *Ratification: The People Debate the Constitution, 1787–1788*. New York: Simon & Schuster.p587.
330. Mary Louise Fellows, “Wills and Trusts: ‘The Kingdom of the Fathers,’” *Law and Equality* 10 (1991), pp. 137–162.
331. Maura Ellyn; Maura McGinnis (2004). *Greece: A Primary Source Cultural Guide*. The Rosen Publishing Group. p.128.
332. McAuliffe, M. and A.M. Goossens. 2018. Regulating international migration in an era of increasing interconnectedness. In: *Handbook of Migration and Globalisation* (A. Triandafyllidou, ed.). Edward Elgar Publishing, Cheltenham/Northampton, pp. 86–104

333. Michel Humbert (1978). *Municipium et civitas sine suffragio. L'organisation de la conquete jusqu'a la guerre sociale.* – (Rome: 1978.) XIII, p.457 , 5 Kt., z. T. gef. 8°. Boccard.

334. Michael, P. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labour and Industrial Societies.* Journal of Economic Issues Cambridge: Cambridge University Press Vol. 14, No. 3 pp. 785–789 (5 pages)

335. Migrants face expulsion at Polish border under new law. BBC, 2021. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-58921310>.

336. Migration flows dropped by at least one-third in 2020, due to the COVID-19 pandemic. OECD iLibrary, 2021. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/29f23e9d-en/index.html?itemId=/content/publication/29f23e9d-en>.

337. Migration Policy Debates. OECD № 2, 2014. URL: <https://www.oecd.org/migration/OECD%20Migration%20Policy%20Debates%20Numero%202.pdf> від 14.05.2021

338. *Milestones! 200 Years of American Law: Milestones in Our Legal History.* By Jethro Koller Lieberman. Published by West, 1976. Original from the University of California. Digitized Jun 11, 2008. (148p.)

339. Miller D. *Democracy, Exile, and Revocation.* Ethics & International Affairs. T. 30, №. 2, 2016. Pp. 265–270.

340. Moatti, Claudia (2017). "Res publica, forma rei publicae, and SPQR". Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London. 60 (1): 34–48.

341. Monras, J. Understanding the effects of legalising undocumented immigrants / J. Monras,, E. Ferran, J. Vázquez-Grenno. VOX EU, CEPR, 2018. URL: <https://voxeu.org/article/effects-legalising-undocumented-immigrants>.

342. National Service: Exit permit requirements. Ecitizen, 2016 URL: <https://web.archive.org/web/20170108045359/http://www.ecitizen.gov.sg/Topics/Pages/National-Service-Exit-permit-requirements.aspx>.

343. Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond (1959). *A history of Greece to 322 B.C.* Clarendon Press. p. 109. Retrieved 8 August 2013.

344. OECD (2021), Policies to Reduce Microplastics Pollution in Water: Focus on Textiles and Tyres, OECD Publishing, Paris, 139 p.
345. Paul Cartledge, Spartan Reflections. London: Duckworth, 2003, p.288 book
346. Perruchoud, Richard and Jillyanne Redpath–Cross (ur.), Glossary on Migration, Second Edition, International Organization of Migration, International Migration Law, No. 25, Geneva, 2011. 34p
347. Pia m. Orrenius, P. M.; Zavodny, M. (2009). "Do Immigrants Work in Riskier Jobs?". Demography. 46 (3): 535–551.
348. Polish prime minister says accepting refugees is Poland's duty. Reuters, 2015. URL: <https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-poland-idUSKCN0RA0SR20150910>. (дата звернення 12.08.2022).
349. Pyke J. Reasons Not To Be Scared of a New Constitutional Preamble. URL:<https://auspublaw.org/2016/05/reasons-not-to-be-scared/> (дата звернення 12.08.2022).
350. Ravenstein E.G. The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, Vol. 48, No. 2. (June, 1885), pp. 167–235.
351. Recommendation CM/Rec (2009) 13 and explanatory memorandum of the Committee of Ministers to member states on the nationality of children. Council of Europe: Committee of Ministers. URL: <https://www.refworld.org/docid/4dc7bf1c2.html> (Last accessed: 15.02.2021).
352. Reger G. Sympoliteiai in Hellenistic Asia Minor / In Colvin S. The Greco-Roman East: Politics, Culture, Society. Yale Classical Studies, Volume 31, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. P. 145.
353. Renouncing your other nationality after you become Dutch. Immigration and naturalization service of Netherlands, 2021. URL: <https://ind.nl/en/dutch-citizenship/Pages/Renouncing-another-nationality-when-you-become-Dutch.aspx>.
354. Rhodes P. J. The Greek Poleis: Demes, Cities and Leagues. In M.H. Hansen. The Ancient Greek City–State. Symposium on the occasion of the 250th Anniversary of The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen: Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 1998. pp. 175–176.

355. Riesenbergh P.N. *Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau*. University of North Carolina Press, 1994. Political Science. 324 p. (P. 3–5)
356. Shachar A. and Baubock R. *Should Citizenship be for Sale?* / EUDO Citizenship Observatory: EUI Working Paper RSCAS 2014/01. Badia Fiesolana, San Domenico di Fiesole (FI), 2014. 46 p.
357. Sheehan M. *Born In The USA: Why Chinese ‘Birth Tourism’ Is Booming In California*. HUFFINGTON POST, 2015. URL: https://www.huffpost.com/entry/china-us-birth-tourism_n_7187180. (дата звернення 06.06.2022).
358. Sloane R. (2009), “Breaking the Genuine Link: The Contemporary International Legal Regulation of Nationality”, *Harvard International Law Journal*, 50:1.
359. Smith M. *Eurotrack: UK, Denmark, Finland and Norway not pulling their weight on migrants*. EuroTrack, International, Politics & current affairs, 2018. URL: <https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2018/07/17/eurotrack-uk-denmark-finland-and-norway-not-pullin>.
360. Smith M. *World Refugee Day 2018: How does the British public feel about refugees?* Politics & current affairs, 2018. URL: <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2018/06/20/world-refugee-day-2018-how-does-british-public-fee>.
361. Sofinska I. *Obywatelstwo w zamian za inwestycję: analiza konstytucyjnoprawna*. *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy*, 2014, nr 5. s. 91–100
362. Sokolov A. *International legal problems of citizenship of the CIS and Baltic countries in the light of European experience [Text]: monograph* / A.N. Sokolov, T.V. Zenkina. – Kaliningrad, 2007. – 132 p.
363. Solodoch O. *Explaining the birthright citizenship lottery: Longitudinal and cross-national evidence for key determinants* / O. Solodoch, U. Sommer. *Regulation&Governance*. Pp. 63–81.
364. Spaan, Ernst & van Naerssen, Ton & Zoomers, Annelies. (2008). *Van Naerssen T, Spaan E & Zoomers A (2008), “Globalization, migration and development”*,

in Van Naerssen, Ton, Ernst Spaan & Annelies Zoomers, (eds.) *Global Migration and Development*. New York, London: Routledge, p. 1–18.

365. Staatsangehörigkeitsrecht. Übersicht der Änderungen, 2015. URL: [https://web.archive.org/web/20170516130924/http://www.auswaertiges-
amt.de/DE/EinreiseUndAufenthalt/Staatsangehoerigkeitsrecht_node.html](https://web.archive.org/web/20170516130924/http://www.auswaertiges-amt.de/DE/EinreiseUndAufenthalt/Staatsangehoerigkeitsrecht_node.html).

366. Stark, O., & Levhari, D. (1982). On migration and risk in LDCs. *Economic Development and Cultural Change*, 31 (1), pp. 191–196

367. Stephen D. Krasner (2001). *Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities*. Columbia University Press, 2001. p.367.

368. Stern J. & Valchars G. (2013), “Country Report: Austria”, EUDO Citizenship Observatory, 28

369. Stigall, Dan E., *Ungoverned Spaces, Transnational Crime, and the Prohibition on Extraterritorial Enforcement Jurisdiction in International Law* (February 3, 2013). 3 *Notre Dame J. Int’l & Comp. L.* 1 (2013). 50 p.

370. Strielkowski, W., & Weyskrabova, B. (2014). Ukrainian labour migration and remittances in the Czech Republic. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 105(1), 30–45.

371. Study of discrimination in respect of the right of everyone to leave any country, including his own, and to return to his country / by José Inglés, Special Rapporteur of the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. New York : UN, 1963. 121p.

372. Submission by Migration Watch UK to the Migration Advisory Committee (October 2017). *EEA-workers in the UK labour market, 2017*. URL: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment
_data/file/694496/Migration_Watch.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/694496/Migration_Watch.pdf).

373. Taylor, E. J. (1999). The new economics of labour migration and the role of remittances in the migration process. *International migration*, 37(1), pp. 63–88

374. Temporary Foreign Worker Program. Government of Canada. Employment and Social Development Canada, 2021. URL: [https://www.canada.ca/en/employment-
social-development/services/foreign-workers.html](https://www.canada.ca/en/employment-social-development/services/foreign-workers.html).

375. The EU–UK Trade and Cooperation Agreement. European Commission, 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/relations–non–eu–countries/relations–united–kingdom/eu–uk–trade–and–cooperation–agreement_en.

376. The New Constitutional Order by Mark Tushnet. Review by: Heinz Klug *Journal of Law and Society* Vol. 31, No. 2 (Jun., 2004), pp. 280–283. Published by: Wiley on behalf of Cardiff University, p. 280

377. The Past and Future of EU Law: The Classics of EU Law Revisited on the 50th Anniversary of the Rome Treaty / Miguel Poiares Maduro (Author), Loïc Azoulay (Author), Miguel Poiares Maduro (Editor), Loic Azoulay (Editor). – Hart Publishing: Oxford, Hart Publishing, 2010. – P. 361.

378. Todaro, M. P. (1976). Internal Migration in Developing Countries: A Survey. In R.A. Easterline (Ed.), *Population and Economic Change in Developing Countries*. Chicago: University of Chicago Press. (pp.361–402).

379. Tomson E. Das Staatsangehörigkeit Frankreichs nach dem Gesetz vom 9. Januar 1973. *Fr. am/M.*, 1974, p. 17.

380. Torpey J.C. *The invention of the passport: surveillance, citizenship, and the state*. Cambridge University Press, 2000. P. 12

381. Trevisanut, Dr. Seline (September 1, 2014). "International Law and Practice: The Principle of Non–Refoulement And the De–Territorialization of Border Control at Sea". *Leiden Journal of International Law*. 27 (3). pp.661

382. Triplett, William. "Migrant Farmworkers: Is the Government Doing Enough to Protect Them?" *The CQ Researcher* 14, no. 35 (8 October 2004): 829–852p.

383. Turchin, Peter; Adams, Jonathan M.; Hall, Thomas D (December 2006). "East–West Orientation of Historical Empires". *Journal of World–systems Research*. 12 (2): 222.

384. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal, 2022. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> Дата звернення 28.04.2022

385. U.S. Citizens and Resident Aliens Abroad. *International Taxpayers*, 2020. URL: <https://www.irs.gov/individuals/international–taxpayers/us–citizens–and–resident–aliens–abroad>.

386. Vang, Jerry (Summer 2014). "Limitations of the Customary International Principle of Non-refoulement on Non-party States: Thailand Repatriates the Remaining Hmong-Lao Regardless of International Norms". *Wisconsin International Law Journal*. 32 (2): p. 355–383

387. Vernier, J. *Federalism: Russian and international dimensions (the experience of comparative analysis)*. Kazan: Kazan. Institute of Federalism, 2004. – p. 137–153.

388. Vliet E. Polis. *The Problem of Statehood // Social Evolution & History*, Vol. 4. no. 2. September 2005. P. 120–150.

389. Vincent Chetail (2008–09–16). "Helène Lambert, Francesco Messineo, and Paul Tiedemann, Comparative perspectives of constitutional asylum in france, italy, and germany: requiescat in pace? *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No. 3 *Refugee Survey Quarterly*. 27 (3): 16–32.

390. *Visa Requirement by Country*. Immigration department of malaysia, 2020. URL:<https://web.archive.org/web/20170210231743/http://www.imi.gov.my/index.php/en/main-services/visa/visa-requirement-by-country>.

391. Vollmer, B., Bilan, Y., Lapshyna, I., & Vdovtsova, S. (2010). *Ukraine. Country and research areas report*. EUMAGINE Project Paper 3.

392. Walter A. Shumaker, George Foster Longsdorf. «*The Cyclopedic Dictionary of Law: Comprising the Terms and Phrases of American Jurisprudence, Including Ancient and Modern Common Law, International Law, and Numerous Select Titles from the Civil Law, the French and the Spanish Law, Etc, Etc. ; with an Exhaustive Collection of Legal Maxims*». Keefe–Davidson Law Book Company, 1901 – p. 976

393. Wayne C. Thompson; Mark H. Mullin. *Western Europe*, 1983. Stryker–Post Publications. p. 337. «For ancient Greece was the cradle of Western culture ...» Stryker–Post Publications, 1983 - p. 404

394. Weil P. *Mission d'étude des législations de la nationalité et de l'immigration : rapports au Premier ministre*. Collection des rapports officiels , Décembre 1997, 121 p. URL:<https://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/994001043.pdf> 05.05.2020 (дата звернення 09.11.2021).

395. West, Richard L.; Turner, Lynn H. *Introducing Communication Theory: Analysis and Application* (6th ed.). New York. McGraw–Hill Higher Education; 6th edition (March 7, 2017) 640 pages

396. Whittington, Keith. *Constitutional construction: divided powers and constitutional meaning* / Keith E. Whittington. First Harvard University Press paperback edition, 2001, p. 297, p. 5

397. Wiest, Raymond & Hammar, Tomas & Brochmann, Grete & Tamas, Kristof & Faist, Thomas. (2000). *International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives*. *Anthropologica*. Berg Publishers № 42(1):107, Routledge; 1st edition. p. 326

398. 398 Wimalaratana W. *international migration and migration theories* / Wijitapure Wimalaratana. *Social Affairs*. Vol.1 No.5, 2017. Pp. 13–32.

399. Wink, M.; de Groot, G.R. (2010). *Birth citizenship: trends and rules in Europe*. RSCAS / EUDO–CIT–Comp Comparative Report. 2010/8. Florence: EUDO Citizenship Observatory. p. (30).

400. Wink, Martin Peter; de Groot, Gerard–Renee (November 2010). *Citizenship by Birth: Trends and Rules in Europe*. Florence: European University Institute. Section 35.

401. *WORLD MIGRATION REPORT 2020*. International Organization for Migration, 2020. pp. 498.

402. Zarrow, Peter (1997), Fogel, Joshua A.; Zarrow, Peter G. (eds.), *Imagining the People: Chinese Intellectuals and the Concept of Citizenship, 1890–1920*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, p. 355.

ДОДАТОК

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження

1. Макаров М. В. Основоположні принципи інституту громадянства: jus soli та jus sanguinis. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». Випуск 29. 2020. С. 120–125.
2. Slinko Tatiana, Makarov Mikhail. Dual citizenship in the context of Ukraine's European integration aspirations. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 1. С. 144–151.
3. Макаров М. В. Моделі античного громадянства та їх особливості в історичній ретроспективі. *Правова позиція*. Видавничий дім «Гельветика». 2022. № 2 (35). С. 93–96.
4. Макаров М. В. Аналіз поняття трудового мігранту в сучасних умовах глобалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 627–629.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію результатів дослідження:

1. Макаров М. В. Щодо проблем еміграції населення в Україні. *Юридична осінь 2018 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих вчених та студентів (Харків, 14 листоп. 2018 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Х.: Нац. юрид. ун–т імені Ярослава Мудрого: *Мадрид*, 2018. С. 63–67.
2. Макаров М. В., Слінько Т.М. «Значення принципів інституту громадянства України в контексті міграційних процесів». *Закарпатські правові читання*. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11-31 квітня 2019 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Савчина. Ужгород: РІК–У, 2019, 372 с. 71-79.
3. Макаров М. В., Слінько Т. М. Варіативні підходи до юридичної природи громадянства. *Парадигми конституційного права: історія та сучасність. XII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомлень Міжнар. наук. конф. (1–2 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. проф. А. П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун–т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Права людини, 2019. 238 с. С. 71-73

4. Макаров М. В., Слінько Т.М. Сучасні конкуруючі концепції громадянства. *Юридична осінь 2019 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 29 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Х.: Нац. юрид. Ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2019. С. 52–56

5. Макаров М. В. Доктринальні аспекти міграційної політики європейського союзу. *Сучасні конституційні доктрини: проблеми формування та застосування в юрисдикційній практиці*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (11 червня 2021 року). За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. (XIV). 2021. С. 49–50. С. 184. с. 49-50.

6. Макаров М. В. До питання про конституційний статус Донецької та Луганської областей. *Конституція як основа розвитку правової системи : VIII Тодиків. читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (2–3 жовт. 2015 р.). Харків : Права людини, 2015. С. 136–137.

7. Макаров М. В. Сучасна конституційна назва парламенту України через історичну призму конституціоналізму. *Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. XI Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомлень міжнар. наук. конф. (26–27 жовт. 2018 р.). Харків : Права людини, 2018. С. 53–55.

8. Макаров М. В. «Modern trends in the development of the principles of the institution of citizenship». *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого / Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2019. – 85-88 с.

9. Макаров М. В. Міграційні небезпеки для інституту громадянства в контексті національних інтересів України. *Матеріали X-ї наукової інтернет-конференції студентів і аспірантів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Реалізація права на працю і безпека людини в сучасних умовах життєдіяльності»*, 25–26 квітня 2019 р. Х.: Нац. юрид. ун-т, 2019. С. 365–372.

10. Макаров М. В. Становлення інституту громадянства в Україні: історичний аспект. *Матеріали круглого столу «Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах: історичний аспект».* (До 80-річчя незалежності Карпатської України). Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. – Х.: ФОП Бровін О. В., 2019. С.104-105.

11. Макаров М. В. Поняття та основні види міграційних процесів. *Юридична осінь 2020 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених* (Харків, 23 листоп. 2020 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Х.: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 12–14.

12. Макаров М. В. Трансформація інституту громадянства в правовій культурі України під впливом міграційних процесів. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. (19 черв. 2020 р.). Харків: Права людини, 2020. С. 196–197.

13. Макаров М. В. Аналіз мікрорівневих теорій в системі сучасних міграційних процесів. *Матеріали круглого столу «Історія державотворчих процесів в Україні і зарубіжних країнах* (до 30-ї річниці незалежності України та 25-річчя Конституції України)». 2021. С. 103–104.